

Elvis Fejzić
Elmir Sadiković
Sead Turčalo

**SOCIJALNA DEMOKRATIJA
I SOCIJALNI KAPITALIZAM:
O MOGUĆNOSTIMA PRAKTIČNE
PRIMJENE U BOSNI I HERCEGOVINI**

Elvis Fejzić, Elmir Sadiković, Sead Turčalo
SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM:
O MOGUĆNOSTIMA PRAKTIČNE PRIMJENE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2017.

Naslov: Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam:
o mogućnostima praktične primjene u Bosni i Hercegovini

Autori: Elvis Fejzić, Elmir Sadiković, Sead Turčalo

Recenzenti: Prof. dr. Esad Zgodić
Prof. dr. Nerzuk Ćurak

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)
Kupreška 20
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 (0)33 722 010
E-mail: fes@fes.ba
www.fes.ba

Za izdavača: Marius Müller-Hennig

Lektura: Faik Imamović

DTP: Filip Andronik

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

321.74:330.342.14
FEJZIĆ, Elvis

Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam : o mogućnostima praktične primjene u Bosni i Hercegovini / Elvis Fejzić, Elmir Sadiković, Sead Turčalo. - Sarajevo : Friedrich-Ebert- Stiftung, 2017. - 116 str. ; 21 cm

Bibliografija: str. 109-119

ISBN 978-9958- 884-52- 8
1. Sadiković, Elmir 2. Turčalo, Sead
COBISS.BH-ID 24149510

Stavovi, mišljenja i zaključci u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove Friedrich-Ebert-Stiftunga. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u publikaciji. Sva prava zadržana od Friedrich-Ebert-Stiftunga.

SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM:

O MOGUĆNOSTIMA
PRAKTIČNE PRIMJENE U
BOSNI I HERCEGOVINI

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Sarajevo, 2017.

SADRŽAJ

UMJESTO PREGOVORA	7
-------------------------	---

Elvis Fejzić

SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: PRIMARNA OBILJEŽJA SOCIJALNOG TRŽIŠTA I SOCIJALNE EKONOMIJE	9
---	----------

Uvodne instrukcije: Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam na djelu	9
---	---

Socijalni kapitalizam protiv neoliberalizma i neregulirane ekonomije ...	14
--	----

Obilježja i funkcije socijalnog tržišta	18
---	----

Specifičnosti i atribucije socijalne ekonomije	21
--	----

Kritička rekapitulacija: Globalna politika i socijalni kapitalizam	22
--	----

Elmir Sadiković

DEMOKRATSKI REŽIMI, SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: LIBERALNO-DEMOKRATSKA ISKUSTVA	27
--	-----------

Savezna Republika Njemačka: Od ordoliberalizma do socijalne tržišne privrede	33
---	----

Pravne osnove privrednog poretka	34
--	----

Socijalna politika	38
--------------------------	----

Politika tržišta rada	41
-----------------------------	----

Politika obrazovanja	42
----------------------------	----

Socijaldemokratski model tržišne privrede Kraljevine Švedske	43
--	----

Socijalna politika	44
--------------------------	----

Reforma penzionog osiguranja i kriza države blagostanja	46
Politika zapošljavanja i obrazovna politika	47

Sead Turčalo

DEMOKRATSKI REŽIMI, SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: POSTSOCIJALISTIČKA ISKUSTVA .....

49

Temeljne karakteristike politika blagostanja u socijalizmu i obilježja tranzicije postsocijalističkih država	51
Socijalna sigurnost i tržište rada	56
Adaptacija i transformacija penzionog i zdravstvenog sistema	64
Politika obrazovanja u tranziciji	69
Zaključak	71

Elvis Fejzić, Elmir Sadiković, Sead Turčalo

INTERVJU I S PREDSTAVNICIMA SINDIKATA, UDRUŽENJA POSLODAVACA, POLITIČKE ELITE I AKADEMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI .....

75

Elvis Fejzić, Elmir Sadiković, Sead Turčalo

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA, SUGESTIJE I PRIJEDLOZI: O MOGUĆNOSTIMA PRIMJENE NAČELA SOCIJALNE DEMOKRATIJE I SOCIJALNOG KAPITALIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI.....

95

BIOGRAFIJE AUTORA.....	103
------------------------	-----

LITERATURA	107
------------------	-----

UMJESTO PREDGOVORA

Odnos politike i ekonomije je kompliciran, ali države ga moraju učiniti kompatibilnim i konvergentnim ako pretendiraju da stvore i osiguraju stabilan politički sistem, ekonomsku sigurnost i socijalnu koheziju. U doba neoliberalne globalizacije izmijenjeni su tradicionalni odnosi politike i ekonomije – na teret politike i suverenih država – zbog čega se savremeni politički proces suočava s nedostatkom demokratskog legitimiteta, ekonomskom nestabilnošću i društvenom atomizacijom. U cilju eliminiranja negativnih efekata neoliberalne globalizacije nužno je restaurirati tradicionalne odnose politike i ekonomije, odnosno dovesti ih u neku vrstu ravnoteže koja će socijalnu egzistenciju građana u državama učiniti pravednijom, ugodnijom i podnošljivijom.

Cilj ove studije, koja je nastala u saradnji i uz podršku *Fondacije Friedrich Ebert*, Ured u Sarajevu, jeste da propita mogućnosti praktične primjene revidiranih modela socijalne demokratije i socijalnog kapitalizma u Bosni i Hercegovini kao alternativnih konceptijskih modela neoliberalizmu i nereguliranoj ekonomiji u doba globalizacije i postsocijalističke tranzicije. Na ovaj način namjeravamo istražiti druge mogućnosti za ostvarenje pravednije, solidarnije i egalitarnije politike, odnosno, ovo je doprinos kritici dominirajućeg neoliberalnog svjetonazora koji je unificirao, uniformirao i kolonizirao sferu savremene politike i ekonomije.

Elvis Fejzić

SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: PRIMARNA OBILJEŽJA SOCIJALNOG TRŽIŠTA I SOCIJALNE EKONOMIJE

UVODNE INSTRUKCIJE: SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM NA DJELU

Neoliberalna globalizacija izvršila je veliki uticaj na sistem upravljanja državom, ekonomije nacionalnih država, sferu rada i kvalitet građanske egzistencije. Zbog toga je bitno istražiti da li praktična primjena modela *socijalne demokratije* i *socijalnog kapitalizma* – u savremenim političkim režimima – može biti efikasan odgovor na probleme koje je uzrokovala globalizacija u različitim socijalnim sferama. Posebno je važno ispitati mogućnosti i opravdanost primjene politika koje su zasnovane na načelima *socijalne demokratije*, *socijalnog kapitalizma*, *socijalne ekonomije* i *socijalnog tržišta* u političkoj praksi tranzicijskih država kao što je Bosna i Hercegovina. Drugim riječima, potrebno je detektirati i ustanoviti da li u vremenu globalne ekonomske nestabilnosti, krize i recesije ekonomsko-političke mjere socijalnog kapitalizma mogu ponuditi efikasno rješenje za probleme koje je producirala globalna politika zasnovana na *neoliberalizmu*, *liberalnom kapitalizmu* i *nereguliranom tržištu*.

Zagovornici politike koja je utemeljena na socijalnom kapitalizmu – u razvijenim euroatlantskim režimima vlasti – različite su *socijaldemokratske političke reprezentacije*, ali ona nije strana ni nekim umjerenim strankama *političke desnice*. Takav odnos *umjerenih partija* političke ljevice i desnice prema socijalnom kapitalizmu otvara prostor za njihovu *političku kooperaciju*. Uz to, naklonost prema sistemu socijalnog kapitalizma tradicionalno su izražavali i zagovornici *socijalno-liberalnog svjetonazora*, dakle, na projektu izgradnje sistema socijalnog kapitalizma moguće je okupiti *veliku koaliciju* političkih partija koje mogu biti ideološki različito orijentirane. Pristalice socijaldemokratske politike počele su zagovarati *humanistički odnos* u ekonomskoj sferi – već početkom dvadesetog stoljeća kroz model socijalističke socijalne ekonomije, a posebno u vremenu nakon Drugoga svjetskog rata – odnosno *kapitalizam s licem* kao ispravan ekonomski obrazac u sferi privrednih odnosa. Ova politička koncepcija ne prihvata neregulirani kapitalizam i označava ga kao nefunkcionalan ekonomski sistem jer je podložan fundamentalističkom sakraliziranju *slobodnog tržišta*. Tadašnji sistem liberalnog kapitalizma detronizirao je otvoreno načelo jednakosti i minimizirao značaj socijalne redistribucije. *Kejnzijansko shvatanje kapitalizma*, koje zahtjeva efikasnu političku regulaciju u sferi ekonomskih odnosa, ustvari, korespondira sa socijaldemokratskim poimanjem kapitalizma, s tim što je u drugom razumijevanju kapitalizma više izražena njegova *socijalna priroda*. Prema tome, u ovom slučaju ljevičarsko i socijaldemokratsko viđenje kapitalizma *koegzistira* sa socijalno-liberalnim i kejnzijanskim poimanjem kapitalizma. Ciljevi kejnzijanske i socijaldemokratske ekonomije su kompatibilni, odnosno streme ka društvu koje je zasnovano na solidarnosti i pravednoj redistribuciji. (Detaljnije o kejnzijanizmu i socijaldemokratiji pogledati u: Freeden, 2006; Hejvud, 2005.) Osnovni smisao državne intervencije u ekonomiji, u oba navedena shvatanja kapitalističke privredne djelatnosti, jeste da humanizira i emancipira, u normativnom smislu, karakter kapitalizma. Potrebno je, ipak, ostvariti neke temeljne preduvjete da bi se mogle donositi i provoditi politike

zasnovane na socijalnom kapitalizmu koji je opozicija ortodoksnom liberalnom kapitalizmu. Bolje rečeno, sistem socijalnog kapitalizma održiv je samo u posebnim okolnostima, odnosno u osiguranim uvjetima socio-ekonomske kohezije i inkluzije, pune zaposlenosti, funkcionalne i ograničene državne intervencije u privredi te, uz to, zastupljenih i održivih socijalnih davanja – u funkciji su smanjenja izraženih socijalnih i ekonomskih razlika u društvu između *bogatih* i *siromašnih* – koja se uglavnom finansiraju progresivnim i diferenciranim oporezivanjem stvorenog bogatstva i prihoda.

S obzirom na to da su oba navedena regulatorna ekonomsko-politička modela tokom posljednjih decenija prošlog stoljeća izgubila na *teorijsko-praktičnom značaju* jer su označeni kao neefikasni i destimulirajući, problemi koje generira ekonomska ili neoliberalna globalizacija, koja je doživjela najveću ekspanziju upravo nakon *intelektualnog odstrela* navedenih regulatornih paradigmi, ponovo prizivaju i aktualiziraju povratak *reguliranih kapitalističkih sistema* u ekonomsku praksu. Svjetskoj ekonomiji, ali i onim nacionalnim, potreban je *drugačiji* oblik kapitalizma i ekonomije. Treba tražiti i osmisлити neki *heretički vid* privredne djelatnosti koji bi emancipirao i humanizirao ekonomske odnose u svijetu, između različitih država i unutar samih država. Drugačije rečeno, neoliberalni kapitalizam i ekonomija su, po svemu sudeći, u svome *ortodoksnom obliku* dugoročno neodrživi – njihove žrtve, a istovremeno i svjedoci njihove ekonomske brutalnosti i nedorečenosti su ekonomije nerazvijenih i manje razvijenih država, ali ponekad i razvijene nacionalne ekonomije; zbog toga je potrebno pronaći *novi model* u privrednoj sferi, odnosno neki vid *alterkapitalizma* i *alterekonomije* kao negaciju svih problema koje generira neoliberalna ekonomija. (O primarnim atribucijama neoliberalnog shvatanja ekonomije i neoliberalnog kapitalizma opširnije se informirati u: Crouch 2007; Fejzić, 2015; Fejzić, 2014; Harvey, 2013.) Taj novi i humanizirani obrazac ekonomije i kapitalizma nerijetko se označava, recimo, kao *solidarna ekonomija* ili *solidarni kapitalizam*,

ali se, u pravilu, suština ne mijenja drastično i radikalno. U diskursu koji problematizira mogućnost inoviranja neoliberalnog koncepta ekonomije tvrdi se da *nova paradigma* svjetske ekonomije treba da bude, u osnovi, više zasnovana na načelu *društvene jednakosti*.

Kada se govori o *ideološkim temeljima* socijalne demokratije i socijalnog kapitalizma, treba istaknuti da je za praktično implementiranje ovih projekata u proteklom stoljeću, ipak, najkonzistentnije bila vezana *evropska socijaldemokratija*. Primarni cilj svake trezvene socijaldemokratske politike trebalo bi da bude zasnovan na permanentnoj težnji da se ostvari barem minimalan oblik *društvene jednakosti* u socijalno-političkoj sferi. Ona se na osnovu takvoga političkog određenja razlikuje od ortodoksnih liberalnih i konzervativnih politika koje svoje teorijsko utočište nalaze u dogmatskim shvatanjima *nove desnice*. Savremena socijaldemokratska politika distancirala se – u velikoj mjeri pod uticajem svjetonazorskih ideja *trećeg puta* – od svojih tradicionalnih i izvornih ideala. Zbog toga se moderna verzija socijaldemokratije mora *iznova regenerirati* i okrenuti svojim *ranim normativnim ciljevima* te, uz to, zaglagati se kontinuirano za *ravnotežu* između tržišta i države, odnosno, na drugoj strani, između pojedinca i zajednice. Odnos savremene socijaldemokratije prema kapitalizmu, dakle, mora biti redefiniran – ona treba da se oslobodi od *tržišnog fundamentalizma* koji je prihvatila socijaldemokratska politika *trećeg puta* – i uređen prema zahtjevima pravedne socijalne redistribucije i socijalne egzistencije koja nije imuna na etičke standarde. Socijaldemokratske političke reprezentacije u doba globalizacije ne treba da teže povratku autentičnim *marksističkim temeljima ekonomije* – taj ekonomski obrazac nije od socijaldemokratije ni napravio respektabilan, atraktivan i funkcionalan politički svjetonazor – već idejnome i praktičnom zaokretu prema *intervencionističkoj ekonomiji* koja je zasnovana na kapitalističkim odnosima, ali u kojoj *državna vlast* ima aktivnu ulogu u reguliranju ekonomskim procesa i tokova, odnosno u očuvanju *općeg dobra* i izgradnji društva na osnovama *društvene*

jednakosti i pravedne raspodjele stečenog bogatstva. (O problemima i esencijalnim obilježjima socijaldemokratske politike u epohi globalizacije više pročitati u: Callinicos, 2009; Freedon, 2006; Giddens, 1999.) Neprijatelj moderne socijaldemokratske politike nije kapitalizam kao takav, nego neoliberalni kapitalizam kao radikalni primjer te doktrine i fundamentalistička verzija kapitalizma. Razlika između *kapitalizma s licem* i *neoliberalnog kapitalizma* korespondira diferencijaciji između *demokratske* i *fundamentalističke politike*. Senzibilitet prema potrebama svih *socijalnih staleža*, zapravo, treba ponovo da bude prioritet socijaldemokratske politike. Na ovim principima trebala bi, ustvari, da počiva i *globalna politika* jer bi primjena takve politike s vremenom eliminirala segregacijske odnose između razvijenih i slabije razvijenih država.

Autentična percepcija načela slobode i jednakosti čini socijaldemokratski svjetonazor drugačijim od drugih. Socijaldemokratija ne shvata slobodu samo kao *slobodu od* prepreka fizičkom kretanju, već ta politika promovira *slobodu za* mogućnost ostvarivanja *ljudskog integriteta u zajednici*. Prema tome, nije dovoljno da se formalno garantira *jednakost šansi za sve* u društvu, ona treba da se osigura kroz praktičnu primjenu načela *socijalne jednakosti* u državnom zakonodavstvu. (O različitim shvatanjima slobode i jednakosti vidjeti u: Bobbio, 1998; Hejvud, 2005.) Samo *socijalno zakonodavstvo* može biti garancija za stvaranje političke zajednice *po mjeri* svih društvenih slojeva i klasa, odnosno, to je nužna pretpostavka za ostvarivanje *države blagostanja* ili, pak, za izgradnju *socijalnog karaktera* države u političkoj praksi. Osiguravanjem realnih i ekonomski prihvatljivih uvjeta za *održivost* sistema socijalne zaštite, redistribucije i pravde stvara se *adekvatan temelj* za dugoročnu primjenu i konzumaciju socijaldemokratske politike.

Kriza klasne politike, globalizacija, neoliberalna ekonomija, ekonomski imperijalizam i propast kvazikomunističkih režima snažno su, ipak, delegitimirali i depersonalizirali *socijaldemokratski svjetonazor* u

savremenoj političkoj praksi. Ruiniranje izvornoga socijaldemokratskog identiteta omogućilo je pojavljivanje i rađanje *politike trećeg puta* koja, u osnovi, predstavlja *negaciju* temeljnih socijaldemokratskih političkih dogmi. Dinamično i permanentno bogaćenje *srednje radničke klase* za posljedicu je imalo, ustvari, slabljenje *klasne svijesti* radnika, što je uticalo na inverziju u njihovim *političkim preferencijama* zbog čega su sve više počeli pružati podršku neoliberalnim i neokonzervativnim politikama. Tako je socijaldemokratska politika već tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća počela prolaziti kroz dugotrajnu *krizu identiteta* koja je generirana slabijom političkom podrškom i vjerom građana u praktična rješenja koja promovira ova ideologija i politika. Kriza identiteta moderne socijaldemokratske ideologije još uvijek nije okončana, pa zbog toga socijaldemokratske partije nailaze na *kontinuirane probleme* u profiliranju i pozicioniranju na političkoj sceni savremenih država koje su već odavno zahvaćene valovima neoliberalne globalizacije.

SOCIJALNI KAPITALIZAM PROTIV NEOLIBERALIZMA I NEREGULIRANE EKONOMIJE

Socijalni kapitalizam je oblik ekonomsko-političkog sistema koji je u drugoj polovini dvadesetog stoljeća prihvaćen u nekim državama zapadne i centralne Evrope. On je koncepcijski u potpunosti suprotstavljen liberalnom kapitalizmu. Jedan od prvobitnih idejnih tvoraca ovoga ekonomskog sistema je njemački ekonomist Fridrih List, koji je tvrdio, recimo, da je uloga države i državne intervencije nenadoknadiva u protekciji domicilnih industrijskih grana od surove inozemne konkurencije. Uz to, treba apostrofirati međuratni značaj *Frajburške intelektualne škole*, ordoliberalnog učenja i doprinos njemačke demokršćanske desnice koja je nakon Drugoga svjetskog rata u socijalnom kapitalizmu i socijalnoj ekonomiji prepoznala emancipatorski ekonomsko-politički model. Sistem

socijalnog kapitalizma, međutim, najodanije je ipak praktično promovirala evropska socijaldemokratija, u toku druge polovine dvadesetog stoljeća, koja ga je učinila i svojim primarnim ekonomsko-političkim idealom. Tako je tradicionalni *model socijalne demokratije* – predstavlja političko načelo – tada bio dopunjen *konceptom socijalnog kapitalizma* – kao ekonomskim principom. Ovaj dopunjeni *revizionistički pristup* pomogao je evropskoj socijaldemokratiji da postane *istinska politička alternativa* evropskoj desnici. Njemačka je kolijevka socijalnog kapitalizma – to je do danas ostao jedan od najvažnijih temelja za *političku saradnju* između njemačke ljevice i desnice – ali su neki njegovi krucijalni principi prihvaćeni i u ekonomsko-političkim sistemima drugih država kao što su, naprimjer, Francuska, Švedska, Austrija, Belgija, Holandija, Luksemburg te skandinavske zemlje, ali i u nekim postsocijalističkim državama centralne i jugoistočne Evrope koje se nalaze u fazi *demokratske tranzicije i konsolidacije*.

Neoliberalni kapitalizam je savremena i radikalna verzija liberalnog kapitalizma. Model socijalnog kapitalizma razlikuje se od neoliberalnog kapitalizma, u najvećoj mjeri, na osnovu različitog odnosa prema *državnoj intervenciji u privredi i politici socijalne redistribucije*. Država u sistemima socijalnog kapitalizma ima mogućnost, ali i obavezu, da ispravlja greške tržišta, odnosno da stabilizira ekonomske tokove i ublaži nepravde tržišne politike. Ali državna intervencija na tržištu ne smije da bude pristrasna i destruktivna, već treba da bude indiferentna i isključivo motivirana idejom zaštite *općeg dobra*. S obzirom na to da je neoliberalni kapitalizam zasnovan na politici neoliberalizma, unutar ovih ekonomskih sistema demonizira se bilo kakav vid državno-političke intervencije u sferi ekonomije i tržišnih tokova. Neoliberalno insistiranje na *politici državne deregulacije* motivirano je stvaranjem *slabe države* koja je rastećena svojih *tradicionalnih ekonomskih nadležnosti* i ima neuporedivo manju *regulativnu moć*. (O politici deregulacije detaljnije pročitati u Ofe, 1999.) Slijedeći državni sektori su pod uticajem neoliberalne politike već

u manjoj ili većoj mjeri deregulirani i privatizirani: obrazovanje, zdravstvo, oblast sigurnosti, telekomunikacijski sektor, saobraćaj, vodovodna i energetska oblast, tržište kapitala, koje je utemeljeno na poslovanju banka i osiguravajućih društava, oblast socio-ekonomskih odnosa koja problematizira nivo zaštite radničkih prava, prirodne sredine i potrošača, ali i sfera neprofitnih djelatnosti kao što su kultura, nauka, sport i umjetnost. Argument da neregulirana ekonomija i politika deregulacije stvaraju mogućnosti za jeftiniju proizvodnju i da donose više izbora potrošačima očigledno više nije općeprihvaćen i dovoljno uvjerljiv. Ipak, ne može se sve prepustiti *kontingentnoj* i *antinomijskoj logici* slobodnog tržišta koje razara i države, i društva, i ekonomije zato što je zasnovano na *surovoj konkurenciji* i *politici monopolizacije* koja se pretvara u *subordiniranu utakmicu* malih i velikih država i ekonomija, u kojoj uvijek pobjeđuju velike države i ekonomije. Slobodno tržište, zapravo, ima *socijaldarvinistička obilježja* (o socijaldarvinističkoj prirodi neoliberalizma i slobodnog tržišta više pročitati u: Kulić, 2004), zbog kojih je taj tržišni obrazac – u svome ortodoksnom obliku – postao anahron i štetan za ekonomije nacionalnih država i socijalnu egzistenciju.

U neoliberalnoj državi moć ponude i potražnje, zapravo, ne smije biti regulirana ili podsticana mjerama političke intervencije, već treba da se ostvaruje u uvjetima *neregulirane ekonomske utakmice*. Idealni uvjeti za razvoj i praktično apliciranje sistema neoliberalnog kapitalizma osiguravaju se primjenom *tržišnog fundamentalizma* u ekonomiji koji je utemeljen na *aksiomatskom shvatanju* uloge slobodnog tržišta. Takvi odnosi politike i ekonomije, odnosno države i ekonomskih aktera u globalnoj politici, u pravilu, više koriste ekonomiji nego državi jer omogućavaju i otvoreno asistiraju *komercijalnim ekonomskim organizacijama* u stvaranju ekstra profita, a nerijetko to producira veliku štetu državnoj vlasti. Neregulirane ekonomske aktivnosti nemaju za cilj, u prvom redu, da akumuliraju i zaštite *nacionalno bogatstvo*, već da maksimiziraju *dioničarsko bogatstvo* vlasnika komercijalnih banaka i transnacionalnih

kompanija. Stoga neoliberalni kapitalizam ima obilježja *dioničarskog kapitalizma*. (Više o neoliberalnoj ekonomiji i paradoksima liberalnog kapitalizma vidjeti u: Gray, 2002; Grejam, 2005.) On čak mijenja i prirodu *većinske, predstavničke i liberalne demokratije*, pri čemu je sve više pretvara u *dioničarsku, komercijalnu i korporacijsku demokratiju*. Karakter demokratskih režima vlasti u sistemima neoliberalnog kapitalizma, u osnovi, evoluirala postepeno u *postdemokratiju* – taj režim ima oznake *preddemokratskog stanja* (opširnije o postdemokratiji i preddemokratskoj politici pogledati u: Crouch, 2007) – pod uticajem različitih *lobističkih politika* čiji su režiseri gigantske komercijalne banke i kompanije. U takvim političkim režimima *socijalna politika* označava se kao luksuz iako je ona uvijek u nekoj mjeri potrebna, recimo, ako države pretendiraju da se razvijaju u skladu s osnovnim etičkim vrijednostima i osiguraju stabilan politički razvoj. Imajući navedeno u vidu, treba apostrofirati da socijalni kapitalizam i socijalna ekonomija slijede *srednji put* između tradicionalnog shvatanja politika državne regulacije i deregulacije.

Primarni je cilj politike *socijalne redistribucije* da izvrši *pravedniju preraspodjelu* stvorenog bogatstva u okvirima neke nacionalne ekonomije, a sve češće se i unutar *alterglobalističkog i antiglobalističkog diskursa* mogu detektirati pokušaji političke borbe za pravedniju redistribuciju u globalnoj politici i ekonomiji koja je predominantno utemeljena na ideji i paradigmi *slobodnog svjetskog tržišta*. Sistem neoliberalnog kapitalizma ne prihvata načelo i politiku *socijalne redistribucije* zato što bi implementiranje ove politike – prilično samouvjereno smatraju apologeti ovoga ekonomskog učenja – opteretilo ekonomski proces i reduciralo mogućnosti za stvaranje profita, što je neprihvatljivo zagovornicima dioničarskog kapitalizma koji je zasnovan na politici radikalnoga i atomiziranog individualizma. Takva politika, u pravilu, uzrokuje *atomizaciju društva* i vodi države u *crno-bijelu verziju* klasne politike koju čini *siromašna većina i bogata manjina*. (O manama globalizacije i

atomizaciji društva više pročitati u: Beck, 2004; Bruckner, 2004; Šolte, 2009.) Takav *negacijski odnos* prema pravednoj društvenoj redistribuciji nema ni humanistički, ali ni demokratski potencijal. Politika neoliberalnog kapitalizma je, zapravo, operirana od *moralnih načela* i svedena je na čistu *ekonomsku računicu* koja je rehabilitirana od *solidarne ekonomije* i *etike* u stvaranju ekonomske politike.

U odnosu na neoliberalni kapitalizam, uzmimo, socijalni kapitalizam je idejno i teorijski *kompromisna sinteza* temeljnih načela izvornog kapitalizma i socijalizma. U sistemima socijalnog kapitalizma država ima *aktivnu ulogu* u socijalnoj redistribuciji, odnosno, ona osigurava *socijalnu sigurnost* kroz doprinose i progresivno oporezivanje aktera kapitala, posebne doprinose radnika i državne subvencije. Tako se, naprimjer, u ovim kapitalističkim sistemima svim građanima omogućava konzumacija *osnovnog paketa* socijalnog osiguranja u sferi zdravstvenoga i penzionog osiguranja, ali i osiguranja nezaposlenih i radno nesposobnih građana, u prvom redu, davanjem različitih vidova *socijalne pomoći* – kojom se održava i osigurava *dostojanstven životni standard*, što je u skladu s principima društvene jednakosti, pravedne socijalne redistribucije i solidarnosti. Važno je posebno akcentirati da je *tržište rada* u održivim sistemima socijalnog kapitalizma stabilno i efikasno regulirano tako da su prava radnika adekvatno zaštićena, a uz to im je omogućeno i sudjelovanje u odlučivanju na radu putem njihovih radničkih organizacija – što se obično označava kao pravo na *industrijsku demokratiju*.

OBIJLJEŽJA I FUNKCIJE SOCIJALNOG TRŽIŠTA

Model socijalnog kapitalizma zasnovan je na ideji i mehanizmu *socijalnog tržišta*, dok je istovremeno liberalni kapitalizam utemeljen na ideji slobodnog tržišta. Socijalno tržište ima namjeru da *tržišnu utakmicu* spoji s potrebom za *socijalnom državom*, *pravednom raspodjelom*,

društvenim jedinstvom i solidarnošću. Socijalna dimenzija ovoga tržišnog modela nadređena je njegovoj natjecateljskoj i konkurencijskoj logici. Ekonomija zasnovana na socijalnom tržištu pokušava dovesti u ravnotežu načela slobode, jednakosti, osnovnih prava i socijalne odgovornosti. Takva ekonomija stvara stabilne demokratske režime, omogućava dosljednu primjenu i vladavinu prava te osigurava uvjete za dostojanstvenu društvenu egzistenciju građana. Ovaj ekonomski model korespondira i s načelom *održivoga ekonomskog razvoja*, što može biti dobitna kombinacija za režime *postsocijalističkih demokratija*. Državna regulacija tržišnih tokova u sistemima socijalnog kapitalizma nastoji, prije svega, osigurati slijedeće: poštenu tržišnu utakmicu bez monopola koji odgovaraju isključivo akterima kapitala, ravnotežu između visoke stope privrednog rasta i niske stope inflacije, nizak nivo nezaposlenosti, pravednu društvenu raspodjelu bogatstva, ekocentrični pristup iskorištavanju prirodnih resursa bez eksternalizacije troškova eksploatacije, efikasno reguliranu sferu rada s aktivnom ulogom sindikata, održivu i stabilnu socijalnu politiku inspiriranu načelom socijalne sigurnosti, funkcionalne javne politike te dobro osposobljene i specijalizirane javne ustanove. (Opširnije o značaju državne regulacije pogledati u: Ofe, 1999; Piketty, 2015.) Državna regulacija ima i negativne efekte, pa tako, naprimjer, stvara dodatne troškove – u odnosu na politiku deregulacije – a oni se, u prvom redu, odnose na finansiranje nadzornih i regulatornih agencija uz čiju pomoć država intervenira u ekonomiji. Ovaj ekonomsko-politički sistem zasniva se na tijesnoj i konvergentnoj vezi između industrijskoga i finansijskog kapitala u doba globalizacije. Pandan socijalnom tržištu je slobodno tržište koje sakralizira dereguliranu ekonomiju i nelimitiranu konkurencijsku moć tako da neuspjeh neregulirane tržišne politike, u osnovi, predstavlja glavni razlog zbog kojeg je ponovo aktualizirana politika državne regulacije i državni intervencionizam u ekonomiji.

Ovaj tržišni model predstavljao je, recimo, *noseći temelj* za razvoj njemačke ekonomije – u vremenu nakon Drugoga svjetskog rata – a

konstitucijski je usmjeren na *dugoročne investicije*, a ne na *kratkoročnu profitabilnost*. Tako je visok i stabilan nivo *kapitalnih investicija*, uz snažan naglasak na obrazovanju i socijalizaciji, napravio od tadašnje njemačke privrede najstabilniju i najperspektivniju ekonomiju poslijeratne Evrope. Stoga ovaj tržišni model može biti korisna paradigma i dobitna kombinacija postsocijalističkim režimima vlasti koji se još uvijek nalaze u fazi demokratske tranzicije i ekonomske liberalizacije. Praktična primjena ovoga tržišnog modela – prethodno je potrebno zadovoljiti i stvoriti osnovne uvjete za njegovu primjenu – može osigurati postsocijalističkim državama političku stabilnost, ekonomsku sigurnost i socijalni mir. Socijalni kapitalizam utemeljen na ideji i načelu socijalnog tržišta konzistentno preferira *korporativistički model* upravljanja državom koji je zasnovan na *partnerstvu* državne vlasti, socijalno-sindikalnih organizacija i predstavnika kapitala. (Detaljnije o korporativizmu i upravljanju državom pročitati u: Crouch, Streeck, 2006; Fejzić, 2014; Fejzić, 2015; Zgodić, 2015.) Ovaj upravljački pristup omogućava sindikatima – kao i predstavnicima krupnog biznisa – da se involviraju i uključe u proces donošenja političkih odluka koje se odnose na proizvodno-industrijski sektor. U režimima industrijske demokratije osigurana je radnicima mogućnost aktivnog sudjelovanja u upravljačkom procesu. To je posebna verzija ekonomske demokratije koja ima obilježja neposredne demokratije, ali i direktne participacije. (O različitim poimanjima i teorijama ekonomske demokratije vidjeti u: Dal, 1993.) Uloga i participativna moć građana, dakle, dobiva na značaju u režimima koji su osigurali njihovo pravo na industrijsku demokratiju jer im se nudi mogućnost da participiraju neposredno i permanentno u *sferi rada i proizvodnje*, a ne samo indirektno i povremeno na *izborima*, tj. isključivo u političkoj sferi. Prema tome, u takvim političkim režimima proširen je milje ljudskih prava i sloboda, a posebno onih koja se odnose na socijalna i ekonomska pitanja ljudske egzistencije.

SPECIFIČNOSTI I ATRIBUCIJE SOCIJALNE EKONOMIJE

Koncept socijalne ekonomije je *antropocentričan* jer je primarno koncentriran na čovjeka i njegove potrebe. U doba neoliberalne globalizacije, kompjuterizacije i robotizacije ovakav ekonomski pristup mora se respektirati jer ne podstiče *atomiziranje društva*, već pokušava spriječiti nastajanje ove negativne društvene pojave. Stabilan sistem socijalnih davanja i efikasan model javnih usluga čine noseću osnovu socijalnog kapitalizma koji *marginalnim grupama* u društvu osigurava *socijalnu sigurnost* i *blagostanje*. Ideja i politika socijalne ekonomije *tržišnog tipa* razvijala se kao dio projekta socijalnog kapitalizma. Iako *savremena socijalna ekonomija* prihvata državnu intervenciju i regulaciju u oblastima gdje je ona potrebna i nužna, treba naglasiti da ovaj model ekonomije ne može funkcionirati u uvjetima rigorozne i radikalne državne intervencije kao što je to bilo u nekim klasičnim i anahronim modelima socijalne ekonomije. Ona je nužno zasnovana na privatnoj svojini i ne može biti održiva u uvjetima rigoroznog kolektivismu u ekonomiji. Sistem privatnog vlasništva je, u pravilu, primarni preduvjet za natjecanje i slobodno formiranje cijena, ali i za uspjeh privatnih poduzetnika. Uz to, socijalna ekonomija ne može biti efikasna ako nije ostvaren zavidan nivo socijalne stabilnosti i ako ne postoje pretpostavke za implementiranje funkcionalne fiskalne i monetarne politike. (Opširnije o različitim socijalnim i ekonomskim koncepcijskim poimanjima politike i države informirati se u: Zgodić, 2015; Piketty, 2015.) Iz navedenoga je moguće zaključiti da država u ovim ekonomskim sistemima ima ulogu *razvojnog države* koja stimulira i štiti tržišne aktere i privredne organizacije.

Sistem socijalne ekonomije istovremeno je snažno prožet i inspiriran izvornim liberalnim i socijaldemokratskim svjetonazorom, odnosno ekonomsko-političkim idejama kao što su: individualizam i sakraliziranje ljudskih prava, nepovredivost privatnog vlasništva, tržišno natjecanje

bez monopolizacije, slobodno kreiranje cijena, stabilne cijene i održiva monetarna politika, društvena odgovornost u poslovanju, kontinuitet, konstantnost i autonomnost ekonomske politike, razvijen sistem socijalne sigurnosti i zaštite, ograničene ekonomske funkcije države i naglasak na pravednoj društvenoj raspodjeli. (Više o diferentnim odnosima ekonomije i politike pogledati u: Beck, 2004; Crouch, 2007; Fejzić, 2013; Ougaard, 2004; Polanyi, 1999; Rodrik, 2013; Sampson, 2001.) Socijalno tržište kao osnova socijalne ekonomije u pravilu nije i ne može biti samo sebi svrha – kao što je, uzmimo, slobodno tržište – već je *sredstvo* za produkciju nacionalnog bogatstva kojim se realiziraju i ostvaruju *širi društveni ciljevi*. U socijalnoj ekonomiji akcenat se stavlja na *korporativnu saradnju*, odnosno uključenost različitih socio-ekonomskih grupa u upravljanje, široku političku saradnju te slojevitost i decentralizaciju u procesu odlučivanja, uz permanentno podsticanje radničke participacije u sferi predlaganja i donošenja poslovnih odluka. Stabilna i održiva socijalna ekonomija trebala bi, u svakom slučaju, da bude zasnovana na razvijenoj *izvoznoj politici* koja osigurava *ekonomsko blagostanje*, što je jedna od primarnih i nužnih pretpostavki za implementiranje *pravedne socijalne redistribucije*. Ovaj preduvjet moraju ispuniti i postsocijalističke države koje pretendiraju da izgrade održiv koncept socijalne ekonomije. Socijalna ekonomija, dakle, nije zasnovana na ideji *autarhične ekonomije* – već preferira izveznu ekonomsku moć – koja demonizira značaj izvoza, privredne kooperacije i trgovine što, uzmimo, otvoreno forsira i slijedi socijalna ekonomija tržišnog tipa.

KRITIČKA REKAPITULACIJA: GLOBALNA POLITIKA I SOCIJALNI KAPITALIZAM

Iako *kritičari* socijalnog kapitalizma i socijalne ekonomije smatraju da ovi ekonomsko-politički modeli destimuliraju *međunarodnu konkurentnost* i *natjecateljsku moć* tržišnih aktera – zbog privrženosti širokim

dogovorima i kompromisnom odlučivanju – te da stvaraju velike *socijalne troškove*, ipak su jedina adekvatna *alternativa* neoliberalnoj ekonomiji i liberalnom kapitalizmu koji kontinuirano stvaraju cikličke ekonomske krize, dehumaniziraju i atomiziraju društva i, uz to, destabiliziraju političke sisteme država nakon ekonomskih kriza. Štaviše, prihvatanje i praktična primjena modela socijalnog kapitalizma i socijalne ekonomije, u osnovi, može biti spasonosno, obećavajuće i ekonomski održivo rješenje za *liberalno-demokratske* i *postsocijalističke države* u doba globalizacije. Neoliberalni model ekonomije temelji se na fundamentalističkoj viziji slobodnog tržišta i zbog toga nerijetko producira *socijalne nemire*, dok, uz to, zbog antropocentričnog pristupa prirodnoj sredini dugoročno osiromašuje privredni potencijal država. (O fundamentalističkoj viziji politike i ekonomije u doba globalizacije vidjeti u: Stuart, 2006.) Osiromašena neoliberalna društva sklona socijalnim nemirima, u pravilu, podložna su i trendu *atomizacije društva*. Taj disfunkcionalni socijalni fenomen je zapravo *ortodoksni razarač* homogeniteta, harmonije, tolerancije i solidarnosti u savremenim društvima. Atomizirana društva su istovremeno nesigurna društva kojima prijete različite opasnosti, odnosno u njima se *civilno stanje* postepeno konvertira u *prirodno stanje* socijalne egzistencije. U takvim društvima, recimo, konvencionalni *društveni ugovor* – kao temelj i osnova savremene države – sve više gubi *sakramentni status*. Prirodni zaštitnik navedene ideološke paradigme, odnosno neoliberalnog svjetonazora, politike i ekonomije u epohi globalizacije je nova desnica i njoj srodna politička učenja.

Imajući apostrofirano u vidu, socijalni kapitalizam i socijalna ekonomija nameću se kao *realna alternativa* neoliberalnom kapitalizmu i ekonomiji. Ne može se ostvariti dugoročan privredni napredak bez osiguranoga socijalnog mira i političke stabilnosti. *Režim vlasti* ne može imati *socijalnu prirodu* ako nije zasnovan na *ekonomskoj osnovi* koja ima *socijalni karakter*. Bolje rečeno, socijalna demokratija može biti održiva samo ako je utemeljena na socijalnom kapitalizmu. Stoga je u

doba globalizacije najvažnije detektirati i pronaći ravnotežu između zahtjeva ekonomije, društva i politike. To može implementirati i realizirati samo politika zasnovana na socijalnom kapitalizmu, s obzirom na to da liberalni kapitalizam nema *senzibilitet* za potrebe društva i politike. Prije toga je, u pravilu, potrebno osigurati jedan nužan politički preduvjet, odnosno država mora biti adekvatno *institucionalno izgrađena* kako bi mogla kreirati, finansirati i uspješno provesti *set socijalnih reformi* koje implicira sistem socijalnog kapitalizma. Uz to, promjene su nužne i na nivou *globalne politike* ili, preciznije rečeno, međunarodne političke i ekonomske organizacije trebale bi se konačno odreći *politike tržišnog fundamentalizma* i ponovo se vratiti svojim *normativnim načelima* kako bi permanentno mogle biti na usluzi suverenim državama u pogledu izgradnje njihovoga *institucionalnog kapaciteta*. (Detalnije o problemima, dilemama i obilježjima globalne politike pročitati u: Beck, 2004; Bennett, Oliver, 2003; Bruckner, 2004; Burnet, Games, 2006; Cooper, 2009; Krugman, 2010; Sol, 2011; Stiglitz, 2009; Šolte, 2009.) Ipak, sistem socijalnog kapitalizma u doba globalizacije – ovo treba posebno naglasiti – teško može biti održiv ako nije zaštićen i podržan od strane *široke koalicije* različitih socijalnih, političkih, ideoloških i ekonomskih aktera.

Političke stranke *ljevice* i *desnice* trebale bi – u doba neoliberalne globalizacije – kontinuirano i bez predrasuda saradivati na donošenju politika koje su utemeljene na socijalnom kapitalizmu jer jedino tako mogu eliminirati štete koje je već uzrokovao neoliberalni kapitalizam u različitim sferama. Takva politička saradnja je moguća i opravdana, a to su već u političkoj praksi demonstrirale i potvrdile neke partije ljevice i desnice u euroatlantskim demokratijama kao što je, uzmimo, Njemačka. *Ideološke razlike* političke ljevice i desnice u savremenoj politici – iako još uvijek postoje – nisu previše izražene kao što je to bilo u nekim ranijim političkim epohama kada njihovo političko partnerstvo nije bilo moguće. Tokom vremena je najveći broj relevantnih političkih

reprezentacija *ljevičarske* i *desničarske orijentacije* – posebno u evropskoj politici – reformirao svoja *tradicionalna učenja*, odnosno prihvatio mogućnost političke saradnje s *ideološki različitim akterima* koji ne osporavaju demokratski okvir političke borbe. (Opširnije o politici savremene ljevice i desnice informirati se u: Bobbio, 1998; Freedon, 2006.) Politička kooperacija ljevice i desnice u doba neoliberalne globalizacije zapravo nema alternativu. Štaviše, ona je jedina preostala *nada* ili, preciznije rečeno, jedino ona može sačuvati i rehabilitirati osiromašena i atomizirana svjetska društva od propasti. Takva politička kooperacija, u osnovi, može s vremenom ispraviti i nepravde koje je producirala *neregulirana tržišna ekonomija* u globalnoj politici. Pored toga, ona može vratiti političku stabilnost državama i sačuvati njihov politički proces od različitih formi radikalizma, fundamentalizma i militarizma.

Elmir Sadiković

DEMOKRATSKI REŽIMI, SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: LIBERALNO- DEMOKRATSKA ISKUSTVA

Izgradnja savremenih nacionalnih država od kraja 19. do polovine 20. stoljeća u zapadnom se svijetu prelaskom s neorganiziranoga u organizirani kapitalizam nakon 1945. godine konkretizirala u *državi blagostanja*. Država blagostanja je dovršila i proces uspostavljanja građanstva kao ključnog obilježja izgradnje nacionalnih država. U državi blagostanja pojam političkog građanstva nadopunjen je pojmom socijalnog građanstva koje u liberalnim demokratijama uključuje i garanciju minimalnih socijalnih i ekonomskih prava što ih država ima obavezu osigurati. U vremenu nakon Drugoga svjetskog rata, do 1975. godine, *kejnzijski makroekonomski model* bio je općeprihvaćen i naglašavao je da država ne samo da može već i da treba intervenirati u ekonomske i društvene procese kako bi se dostigao izvjestan stepen ekonomske, socijalne i političke jednakosti. Moderna i modificirana vizija kapitalističke demokratije osigurala je mogućnost kontinuiranoga ekonomskog rasta koji je bio osnova razvoja sveobuhvatnog sistema socijalne zaštite u zemljama zapadne Evrope. Socijalna država je u zapadnoevropskim državama prihvaćena kao jedno od najvećih dostignuća liberalne demokratije.

U vremenu dviju velikih ekonomskih kriza (velika naftna kriza 1973. godine i svjetska ekonomska kriza 1979. godine) država blagostanja sa svojim birokratskim centralizmom dolazi u krizu. Kritika države blagostanja razvijala se u kontekstu uspona neoliberalne ekonomske doktrine koja je praktično realizirana u vremenu vladavine američkog predsjednika Ronalda Regana i britanske premijerke Margaret Thatcher, krajem 70-ih i početkom 80-ih godina 20. stoljeća. Njihova politika se zasnivala na temeljnim postulatima neoliberalizma: promociji slobodnog tržišta kao glavnog alokativnog mehanizma uz konkurentni tržišni kapitalizam, privatizaciji koja uključuje i tradicionalne javne službe i usluge, slobodnoj trgovini te redukciji javne potrošnje. Praktična primjena tih postulata u osnovi je značila ograničen uticaj vlasti i države na ekonomske procese. (Maldini i Vidović, 2007) Provedene ekonomske i političke reforme na konceptu neoliberalizma u Sjedinjenim Američkim Državama i u drugim evropskih državama otvorile su pitanje potrebe decentralizacije, državne deregulacije i jačanja slobodnog tržišta kao odgovora na krizu. U tom vremenu vodile su se velike ideološke debate u Zapadnoj Evropi između dva koncepta, koncepta evropskog socijalnog modela i anglosaksonskog neoliberalnog modela. Ljevičarske i socijaldemokratske stranke u zapadnoevropskim državama u osnovi su prihvatile koncept neoliberalizma, ali su u provođenju reformi nastojale očuvati tradicionalne principe države blagostanja. Taj proces je postao poznat kao politika "trećeg puta" (Giddens, 1999), modificiranog modela neoliberalne države koji uz državnu deregulaciju i tržišnu liberalizaciju čuva osnovne vrijednosti države blagostanja.

Hijerarhijski model upravljanja državom zasniva se na autonomnim državnim institucijama koje pravnim sistemom i finansijama upravljaju i koordiniraju političkim i ekonomskim procesima i usmjeravaju tehnološki i društveni razvoj nacionalnih subsistema s ciljem postizanja općeg dobra. Problemi funkcioniranja tradicionalnog hijerarhijskog modela upravljanja su nastali iz više razloga: nesposobnosti državnih institucija

da rješavaju društvene probleme; povećane fragmentacije društvenih subsystema i društvenih aktera; težnjama sve većeg broja društvenih i interesnih skupina da participiraju u donošenju političkih odluka. (Kühn, 1999) Za Klauza Ofea kriza „države blagostanja“ je bila „odraz nesposobnosti političko-administrativnog sistema da spriječi ekonomsku krizu“. Prema njegovom stajalištu, tri osnovna resursa države blagostanja – fiskalni resursi, administrativna racionalnost i masovna lojalnost – imaju svoja jasna ograničenja, odnosno daju kontradiktorne efekte. Tako fiskalni resursi u obliku prekomjernih državnih investicija i subvencija derogiraju sistem. Administrativna regulacija nosi izazov ekspanzije i racionalizacije političko-organizacionih struktura. Sve to rezultira „masovnim nezadovoljstvom i napetošću između socijalnih nosilaca različitih političko-kulturnih obrazaca“. (Offe, 1999: 53) Poseban uticaj na sposobnost država da održe programe socijalne zaštite u vremenu globalizacije ima mobilnost kapitala i investicija (naročito velikih multinacionalnih kompanija), od kojih neposredno zavisi njihova mogućnost da osiguraju dovoljno poreznih prihoda za finansiranje socijalnih programa. Za zemlje u tranziciji, kao što je Bosna i Hercegovina, internacionalizacija proizvodnje, pored negativnih posljedica, uz odgovarajući institucionalni i pravni okvir i društveno odgovorno poslovanje može predstavljati priliku za ekonomski razvoj na principima socijalne odgovornosti, održivog razvoja i društvene inkluzije. U tom procesu važnu ulogu mogu imati velike i male multinacionalne kompanije koje izravnim investiranjem u tranzicijske ekonomije ostvaruju konkurentsku prednost na međunarodnom tržištu i profit iznad uobičajenih okvira, ali istovremeno podižu ekonomsku aktivnost kupljenih preduzeća. Primjenom vlastitih standarda u poslovanju mogu uticati i na usvajanje zakonskih propisa za socijalno odgovornu praksu. To potvrđuju iskustva tranzicije zemalja srednje i istočne Evrope. (Dabić, 2007) Ideologija neoliberalizma naglašava ulogu malih i srednjih preduzeća kao promotora ekonomske efikasnosti, posebno u manje razvijenim zemljama i u zemljama tranzicije. Ta preduzeća čine 99% svih preduzeća u Evropskoj uniji i stvaraju 60% BDP-a

i 50% investicija. Prema standardima EU-a, u mala i srednja preduzeća spadaju ona preduzeća koja imaju do 250 zaposlenih i godišnji promet do 50 mil. eura (*Eurostat*, 2016). Iz toga, međutim, proizlazi da 1% velikih preduzeća ostvaruje 40% BDP-a i 50% investicija. Evropska unija preko strukturnih fondova snažno finansijski podržava razvoj malih i srednjih preduzeća. Sa stanovišta Bosne i Hercegovine veliko je pitanje da li mala i srednja preduzeća bez tradicije poduzetničke inicijative i organizirane države mogu biti generatori ekonomskog razvoja u onoj mjeri u kojoj su to bila velika preduzeća u periodu nakon Drugoga svjetskog rata (Stojanov, 2000), odnosno, upitno je da li se isključivo na tome ekonomskom konceptu mogu stvarati osnove socijalne tržišne privrede u Bosni i Hercegovini.

Dosta teoretičara smatra da će mnoge evropske države u budućnosti teško održati tradicionalne vrijednosti države blagostanja. Iako sve razvijene države zapadnog svijeta dijele određena zajednička obilježja takve države, postoje značajne razlike u sistemima socijalne zaštite i socijalne tržišne ekonomije. Te razlike su u bitnoj mjeri izraz specifičnosti historijskog razvoja društveno-političkih sistema, vrijednosnih orijentacija društva, kulture, ali i dostignutog stepena društveno-ekonomskog razvoja. Na tom osnovu mnogi teoretičari klasificiraju države blagostanja u dvije skupine.

U prvu spadaju anglosaksonske države više tržišno orijentirane, kao što su Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Kanada, Irska, Japan, Australija i Novi Zeland, koje se često nazivaju i "liberalnim tržišnim ekonomijama". U tim državama mnogo više tržišne transakcije nego poslovna koordinacija definiraju odnose između poduzeća, kao i odnose između sektora države, poslodavaca i radnika. Drugo obilježje ovih sistema su slabiji sindikati i manje institucionalizirani sistemi kolektivnog pregovaranja. I treće obilježje, najznačajnije, jesu znatno manji programi socijalne zaštite i zaštite prava radnika. Radi se o sistemima

u kojima je umjesto na zajednici fokus na pojedincu koji ima najveću odgovornost za svoj status i mogućnost ostvarivanja svojih prava.

U drugu skupinu spadaju napredne socijaldemokratske države koje se smatraju "koordiniranim i usklađenim tržišnim ekonomijama" (Reza Fazeli i Rafat Fazeli, 2012: 163 – 159). Radi se o državama koje nude sveobuhvatne programe socijalne zaštite, posebno za radno stanovništvo. Ilustracije radi, u Švedskoj se oko 32% BDP-a (bruto domaćeg proizvoda) usmjerava na različite programe socijalne zaštite, dok se u Sjedinjenim Američkim Državama izdvaja tek oko 16% BDP-a. Prema podacima iz 2003. godine prosječna cijena rada u SAD-u je bila 18 dolara po satu, a u Njemačkoj 19 dolara. Istovremeno je poslodavac u Njemačkoj obavezan na tu cijenu državi dati dodatnih 15 dolara za socijalno osiguranje, a u Sjedinjenim Državama tek oko pet dolara. (Crepaz i Steiner, 2007: 321) U Njemačkoj stope doprinosa na bruto plaće se kreću oko 50% (zavisno od kategorije poreznog obveznika) i obuhvaćaju doprinose za zdravstveno i penziono osiguranje (dijeli se ravnomjerno između poslodavca i uposlenika), porez za crkvu, njegu, nezaposlene i solidarnost. U SAD-u u sedam saveznih država uposlenici su oslobođeni svih poreza, a u ostalima porezi na plaću ne prelaze u prosjeku 10% (Statistisches Bundesamt, 2016). Komparativnom analizom različitih modela socijalnog kapitalizma u ovom poglavlju ćemo potvrditi hipotezu da se, kako sa stanovišta legitimnosti i efikasnosti upravljanja ekonomskim i tehnološkim procesima, tako i iz ugla zaštite fundamentalnih ljudskih prava i sloboda, država u mnogim svojim funkcijama i danas potvrđuje kao najadekvatniji oblik regulacije i upravljanja društvenim razvojem. Iako je proces globalizacije i tržišne neoliberalizacije umanjio suverenitet nacionalnih država, kao i kapacitete i mogućnosti evropskih demokratija da održe programe socijalne zaštite i socijalnih prava, ipak su u odnosu na Sjedinjene Američke Države i druge države neoliberalne tržišne ekonomije u zemljama zapadne Evrope i nakon provedenih reformi sačuvane tradicionalne vrijednosti države blagostanja.

Kada se analizira socijalna tržišna privreda, u fokusu je pitanje odnosa države i tržišta. Prema tom odnosu možemo razlikovati tri različita oblika u savremenom svijetu:

- tržišno orijentirani anglosaksonski tip države; funkcionira po principima individualne odgovornosti i mehanizmima slobodnog tržišta uz minimalnu ulogu države;
- organizirani, kontinentalno evropski tip države; njegovi temeljni elementi su razvijeni sistem socijalnog osiguranja, socijalna diferencijacija i načelo supsidijarnosti;
- državno centralizirani, skandinavski tip s univerzalnim sistemom osiguranja i socijalne zaštite koji se financiraju dominantno porezima, te sa širokim spektrom socijalnih usluga koje osigurava država za cjelokupno stanovništvo. (Gosta Esping-Andersen, 1999)

Ovi različiti tipovi imaju historijski uvjetovana zajednička kulturna obilježja u pitanju odnosa "država – tržište". U anglosaksonskom tipu tradicionalno su slabi radnički pokreti i sindikalne organizacije. Kontinentalne evropske države imaju više izraženu katoličku i apsolutističku reformsku tradiciju koja je snažno uticala na procese političke mobilizacije i razvoj osjećaja solidarnosti među radnicima u vremenu nakon industrijske revolucije. Države skandinavskog tipa su imale snažne radničke pokrete koji su, posebno nakon 50-ih godina 20. stoljeća, snažno uticali na socijalno-demokratsku orijentaciju državne politike. U nastavku ćemo elaborirati temeljne postulate njemačkoga i švedskog modela socijalnog kapitalizma i socijalne tržišne privrede.

SAVEZNA REPUBLIKA NJEMAČKA: OD ORDOLIBERALIZMA DO SOCIJALNE TRŽIŠNE PRIVREDE

Savezna Republika Njemačka često se uzima kao primjer uspješnog modela socijalne tržišne privrede koji se ogleda u efikasnoj primjeni slobodne inicijative, konkurencije i slobodnog tržišta, uz istovremeno osiguranje socijalne ravnoteže kroz odgovarajuće mjere državnog intervencionizma. Primijenjeni model socijalne tržišne privrede je u periodu nakon Drugoga svjetskog rata osigurao ekonomski razvoj, ali i socijalno blagostanje za najšire slojeve stanovništva.

Zanimljivo je pri tome da se idejni koncept neoliberalizma razvio u 30-im godinama 20. stoljeća upravo u Njemačkoj. Tvorac pojma "neoliberalizam" bio je njemački sociolog i ekonomist Alexander Rüstow (1938). U tim godinama se razvila teorija ordoliberalizma koji se u poslijeratnoj Njemačkoj, u vremenu prvog ministra privrede Ludviga Erharta, praktično primijenio kao specifična forma njemačkog privrednog poretka. (Ptak, 2004) Ordoliberalizam je kao kombinacija političkoga i privrednog liberalizma od kraja 20-ih do početka 50-ih godina 20. stoljeća predstavljao teorijsku osnovu socijalne tržišne privrede. Njegov idejni koncept se razvio u okviru *Frajburške škole* u kojoj su ugledni ekonomisti (Walter Eucken), pravnici, sociolozi i teolozi tragali za alternativama razvoju socijalizma i liberalizma. Sam pojam *socijalna tržišna privreda* vezuje se za Alfreda Müllera Armacka, koji je u vremenu Velike svjetske ekonomske krize krajem 20-ih godina 20. stoljeća, koja se manifestirala kao opća kriza kapitalizma, tragao za novim oblikom liberalizma koji bi uz princip slobodnog tržišta reafirmirao ulogu države kao centralnog instrumenta za postizanje ciljeva slobodnog tržišta. U traganju za legitimacijom slobodnog tržišta posebno je kritizirao činjenicu da je u procesu potpune tržišne liberalizacije i državne deregulacije potcijenjena uloga te politička i ekonomska moć različitih interesnih skupina. Uz naglašavanje

značaja privatne svojine i konkurencije, Armack je pozivao na nužnost jake uloge države kao regulativnog instrumenta. Jedino se država kao institucija, ako je potrebno, može oduprijeti moći i negativnim društvenim posljedicama slobodnog tržišta. (Knoll, 2013) Ordoliberalizam ima svoje uporište u osnovnim vrijednostima humanizma i kršćanstva, a zasniva se na principima individualnosti, solidarnosti i supsidijarnosti.¹ Iako je ordoliberalni koncept kao strategija postizanja društvenih ciljeva slobodnog tržišta bio osporavan kao tržišno orijentirani oblik socijalizma, njegov uspjeh u poslijeratnoj obnovi i ekonomskoj konsolidaciji Njemačke stekao je veliki ugled i priznanje unutar Njemačke, ali i na međunarodnom planu. Socijalna tržišna privreda je u decenijama nakon Drugoga svjetskog rata postala sinonim za socijalnu državu.

PRAVNE OSNOVE PRIVREDNOG PORETKA

Socijalna tržišna privreda je u njemačkom modelu u prvom redu regulativna privredna politika s jasno utvrđenim pravnim i institucionalnim okvirom ekonomske djelatnosti. U slučaju da ekonomska djelatnost ne dovodi do očekivanih društvenih rezultata, država nužno intervenira u

---

1 Supsidijarnost predstavlja regulativni standard u raspodjeli nadležnosti po kome se višem nivou vlasti ili široj zajednici prepuštaju samo oni poslovi koje može efikasnije da ostvari. Princip supsidijarnosti podrazumijeva istovremeno i obavezu više razine vlasti da pruži pomoć (lat. *supsidium ferre* – pružiti pomoć) nižoj razini vlasti ako ona nije u stanju samostalno obaviti određen javni posao. Princip supsidijarnosti se posebno afirmirao u srednjem vijeku u Katoličkoj crkvi i njenom učenju o društvenoj zajednici. Prva klasična definicija supsidijarnosti nalazi se u enciklici pape Pija XI. „*Quadragesimo anno*“ iz 1931. godine. Ona glasi: „Ostaje ipak u socijalnoj filozofiji čvrsto i nepobitno ono načelo koje se ne može ni ukloniti ni promijeniti: kao što ne valja pojedincima oduzimati i predavati državi one poslove koje oni mogu obavljati na vlastitu odgovornost i vlastitom marljivošću, tako je nepravedno i vrlo škodljivo i za javni poredak opasno davati većemu i višem društvu one poslove koje mogu izvršavati manje i niže zajednice. Svaka naime društvena ustanova mora po svom pojmu i značenju pomagati udovima društvenog tijela, a ne smije ih nikada ni uništiti ni sasvim prisvojiti.“

privredni proces na načelu supsidijarnosti koje samo po sebi istovremeno ograničava prekomjerno djelovanje države. Temeljni aspekti socijalne tržišne privrede Njemačke, definirani još u okviru *frajburške grupe* obuhvaćaju mehanizam tržišnih cijena, otvoreno tržište uz sprječavanje monopola, primat privatne u odnosu na državnu svojину, slobodu ugovaranja, princip odgovornosti i konstantnost privredne politike. U njemačkom modelu socijalne tržišne privrede, koji povezuje ekonomsku efikasnost i socijalno izjednačavanje, državni intervencionizam u privredni proces se posebno manifestira u domenu osiguranja socijalne i materijalne sigurnosti građana, uređenju tržišta rada, državnoj kontroli i sprječavanju monopola, tarifnoj autonomiji i participaciji predstavnika zaposlenika u odlučivanju u preduzećima te u progresivnoj poreznoj politici, posebno u odnosu na porez na dobit, bogatstvo i porez na dohodak.

Za analizu njemačkog modela socijalne tržišne privrede važna je prethodna elaboracija temeljnih ustavnih načela koja definiraju karakter privrednog sistema i ustavom zagarantiranih socijalnih, ekonomskih i drugih prava građana. Prema Ustavu Njemačka je "socijalna država" (član 20. stav 1). Njemački ustav (temeljni zakon) sa stanovišta privredno-političkog aspekta prilično je neutralan, zapravo, Ustav eksplicitno ne određuje karakter privrednog sistema. S druge strane, kroz niz odredbi koji obuhvaćaju garanciju temeljnih ekonomskih i drugih prava Ustav ostvaruje značajan uticaj na zakonodavstvo na svim razinama teritorijalne organizacije vlasti. Njemački ustav počinje riječima: "Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno. Obaveza svake državne vlasti je da ga poštuje i štiti", a u članu 2. se navodi da svako ima pravo na slobodan razvoj svoje ličnosti, dok ne povrjeđuje pravo drugih. Član 20. I i član. 28 I Ustava zahtijeva od društva da se brine i o onim ljudima koji, bez obzira na razlog, nisu u stanju da izdržavaju sami sebe. Član 14. Ustava garantira pravo na posjedovanje i slobodno raspolaganje privatnom imovinom u skladu sa zakonom. Istovremeno se u stavu 2. istog člana navodi da "vlasništvo obavezuje", odnosno da "njegova upotreba treba

istovremeno služiti općem dobru". U članu 12. osigurava se pravo na slobodno poduzetništvo i slobodan izbor radnog mjesta. Član 9. Ustava garantira pravo na osnivanje privrednih društava. Prema ustavnom konceptu zakonodavcu je data široka mogućnost kreiranja ekonomskih politika, ali je istovremeno garancijom temeljnih ekonomskih prava svakom građaninu osigurana mogućnost uticaja na oblikovanje i razvoj društvenoga, privrednog i socijalnog sistema. Analizirajući ustavne odredbe, možemo zaključiti da se njima isključuje mogućnost uvođenja planske privrede, ali istovremeno daju i jasna ograničenja potpunoj liberalizaciji tržišta.

Državni intervencionizam u privredne procese u Njemačkoj manifestira se na različite načine, ali u osnovi područja političkog djelovanja države obuhvaća:

- mjere socijalne politike;
- politiku poreza na dobit i ličnog dohotka zasnovanu na progresivnoj stopi oporezivanja;
- regulaciju konkurencije i ograničenja slobodnog tržišta (sprečavanje monopola na tržištu);
- strukturnu politiku koja obuhvaća široke privredno-političke mjere s ciljem prevazilaženja strukturnih kriza koje mogu ugroziti cjelokupan privredni poredak. Strukturna politika države obuhvata dvije osnovne dimenzije; jedna je regionalna koja za cilj ima ravnomjeran ekonomski i socijalni razvoj; druga je sektorska koja podrazumijeva posebnu podršku države određenim privrednim granama i sektorima kroz subvencije i porezne olakšice;

Tabela 1. Pravne pretpostavke socijalne tržišne privrede

Izvor prava	Slobode	Ograničenja slobode	Državne nadležnosti (mjere)
Član 2,1 Ustava	Pravo na slobodan razvoj ličnosti (u ekonomskom smislu prvenstveno se odnosi na slobodu ugovaranja)	Ovo pravo se primjenjuje u mjeri u kojoj ne povrjeđuje prava drugih i ukoliko nije u suprotnosti s ustavnim poretkom	Zabrana kartela Nezakoniti pravni poslovi
Član 9. Ustava	Pravo na osnivanje udruženja i preduzeća	Zabrana osnivanja udruženja koja narušavaju ustavni poredak	Ukidanje udruženja i kažnjavanje njihovih članova
Član 9. Ustava	Pravo na slobodan izbor zanimanja	Faktička ograničenja. Npr. zabrana prisilnog rada ili nedostatak radnih mjesta	Uskraćivanje prava na naknadu za nezaposlene u slučaju da nezaposlena osoba ne prihvati ponuđeno radno mjesto
Član 14. Ustava	Pravo na privatno vlasništvo	Vlasništvo obavezuje Upotrebljava se i za dobro zajednice	Eksproprijacija za dobro zajednice moguća (uz odgovarajuću naknadu) Društveno vlasništvo moguće (zemljište, prirodni resursi i sredstva proizvodnje)
	Sloboda trgovine i poduzetništva	Propisi o zaštiti okoline Zakoni	Taksi usluge; restorani, oduzimanje prava i dozvole za koncesiju...
Presuda Saveznog ustavnog suda	Zakonodavac može samostalno kreirati privrednu politiku	Zakoni moraju biti u skladu s ustavnim načelima.	

- ekonomsku politiku koja se u najširem smislu odnosi na mjere državne politike kako bi se osigurao odgovarajući privredni razvoj, stabilnost cijena, visoka zaposlenost i vanjskotrgovinska ravnoteža;
- javna preduzeća.

SOCIJALNA POLITIKA

Evropske države se bitno razlikuju u modelima socijalne politike, iako se i na razini EU-a još od *Rimskog ugovora* iz 1957. godine teži ka određenoj harmonizaciji prava radnika i uvjeta na radu, socijalne sigurnosti i socijalne zaštite, socijalnog dijaloga te spolnoj ravnopravnosti, posebno u segmentu zapošljavanja. I jedan od ciljeva Evropske unije prema *Lisabonskom ugovoru* (2009) jeste konkurentna socijalna tržišna privreda.

Prema podacima Svjetske banke Bosna i Hercegovina, pored doprinosa na plaću (koji u entitetu Federacija BiH dosežu stopu od 69%), čak 4% svog BDP-a troši na novčane naknade kroz programe socijalne zaštite koji nisu bazirani na doprinosima i jedna je od zemalja s najvećom potrošnjom u Evropi (Svjetska banka, 2009).

S obzirom na različitost socijalnih sistema država članica i nivo njihovoga ekonomskog razvoja EU ima ograničene nadležnosti u polju socijalne politike i njena aktivnost se u osnovi svodi na podršku socijalno-političkoj saradnji država članica.

Socijalna politika ima važnu ulogu u društveno-političkom sistemu Njemačke i spada u najstarija područja državnog djelovanja. Začetke socijalne politike nalazimo već krajem 19. stoljeća, kada je u vremenu vladavine Otta von Bismarcka uveden sistem socijalnog osiguranja.

Tabela 2. Socijalna izdavanja u % u EU-u u periodu 2002. –2012. prema BDP-u

(Izvor: Eurostat, 2015)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
EU-28	27,3	27,7	27,6	27,0	26,6	26,1	26,7	29,5	29,4	29,0	29,5
Euroraum (ER-18)	26,8	27,5	27,6	27,5	27,1	26,9	27,5	30,3	30,3	30,0	30,4
Belgien	19,4	19,4	18,6	15,1	14,2	14,1	15,5	17,2	18,1	17,7	17,4
Bulgarien	29,7	30,9	30,7	30,2	29,2	30,7	30,7	34,7	34,3	34,3	34,6
Tsch. Republik	30,4	30,8	30,0	29,9	28,7	27,7	28,0	31,5	30,6	29,4	29,5
Dänemark	12,7	12,5	13,0	12,6	12,1	12,1	14,9	19,0	18,0	16,1	15,4
Estland	16,4	17,0	17,2	17,2	17,5	18,0	21,2	26,2	29,0	30,2	32,5
Irland	24,0	23,5	23,6	24,9	24,8	24,8	26,2	28,0	29,1	30,2	31,2
Griechenland	20,0	20,3	20,3	20,6	20,5	20,8	22,0	25,2	25,5	26,0	25,9
Spanien	30,5	31,0	31,4	31,5	31,2	30,9	31,3	33,6	33,7	33,4	34,2
Frankreich (*)	25,2	25,7	25,9	26,3	26,6	26,6	18,7	20,8	21,0	20,7	21,2
Kroatien	16,3	18,4	18,1	18,4	18,5	18,2	19,5	21,1	22,1	22,8	23,1
Italien	14,3	14,0	13,2	12,8	12,7	11,3	12,7	16,9	17,8	15,1	14,0
Zypern	14,0	13,5	13,4	13,2	13,3	14,4	16,1	21,2	19,1	17,0	16,5
Lettland	21,6	22,1	22,3	21,7	20,4	19,3	21,4	24,3	23,1	22,5	23,3
Litauen	20,4	21,3	20,8	21,9	22,5	22,7	22,9	23,4	23,1	22,1	21,8
Luxemburg	17,2	17,4	18,0	17,8	17,7	17,7	18,1	19,6	19,1	18,7	19,4
Ungarn	27,6	28,3	28,3	27,9	28,8	28,3	28,5	31,6	32,1	32,3	33,3
Malta	28,9	29,4	29,0	28,8	28,3	27,9	28,5	30,6	30,6	29,8	30,2
Niederlande	21,1	21,0	20,4	20,0	19,7	18,5	19,4	20,6	20,0	19,1	18,1
Osterreich	22,8	23,2	23,8	24,5	24,5	23,9	24,3	26,8	26,8	26,5	26,9
Portugal	13,6	13,1	12,8	13,4	12,8	13,6	14,4	17,2	17,6	16,4	15,6
Rumänien	24,3	23,6	23,3	23,0	22,7	21,3	21,4	24,2	25,0	25,0	25,4
Slowenien	18,4	18,4	17,2	16,5	16,4	16,1	16,1	18,8	18,7	18,3	18,4
Slowakei	25,7	26,6	26,7	26,7	26,4	25,4	26,2	30,4	30,6	30,0	31,2
Finnland	31,3	32,2	31,6	31,1	30,3	29,2	29,5	32,0	30,4	29,7	30,5
Schweden	25,6	25,5	25,7	25,8	25,6	24,7	25,6	28,3	27,9	28,0	28,6
Ver. Königreich	21,2	22,0	22,6	21,7	21,2	21,4	22,0	25,4	24,5	25,0	25,2
Island	26,0	27,2	25,7	23,7	22,4	22,5	22,2	26,0	25,6	25,1	25,0
Norwegen	26,4	27,7	27,2	27,2	25,9	25,2	24,5	26,9	27,0	26,8	27,5
Schweiz	9,6	10,7	10,9	11,0	11,2	11,6	11,9	14,1	13,5	13,2	13,8
Serbien	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Türkei (*)	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..

(*) 2006 und 2009: Bruch in der Reihe.

(*) 2007 und 2008: Bruch in der Reihe.

Quelle: Eurostat (Online-Datencode: spr_exp_sum)

Tabela 3. *Historijski razvoj socijalne politike u Njemačkoj*

Godina	Aspekti socijalne politike
1883.	Zdravstveno osiguranje
1884.	Osiguranje u slučaju nesreće
1889.	Mirovinsko osiguranje
1891.	Uvođenje mogućnosti samoosiguranja
1903.	Zakon o zaštiti djece
1912.	Zakon o zaštiti udovica (penzija)
1927.	Zakon o zaštiti nezaposlenih
1956.	Proširenje mirovinskog osiguranja
1957.	Uvođenje mogućnosti povećanja mirovina (vezivanje za prosječnu plaću)
1995.	Uvođenje osiguranja za njegu
2003.–2005.	“Hartz” reforme: objedinjavanje socijalne pomoći i naknade za nezaposlene

Temelji socijalne politike definirani su članom 20. stav 1. Ustava Njemačke, kroz načela zaštite ljudskog dostojanstva, raspolaganja privatnom svojinom te zaštiti institucije braka i porodice. Njeni nositelji u današnjem vremenu su, pored države, saveznih pokrajina i jedinica lokalne samouprave, preduzeća i sindikati, crkva i nevladine organizacije s primarnim ciljem da se poboljšaju položaj i životni uvjeti socijalno ugroženih slojeva društva. Politički cilj socijalne politike jeste socijalna integracija siromašnih slojeva društva kako bi se stabilizirao sam društveni poredak.

Njemačka je 2001. godine provela reformu mirovinskog osiguranja; uvedeni su određeni elementi iz anglosaksonskog modela tako da je umanjena potpuna dominacija države u mirovinskom osiguranju oslanjanjem mirovinske politike i na privatna osiguranja. Privatna osiguranja u perspektivi postaju sve značajnija iako imaju ograničenu autonomiju. U odnosu na Veliku Britaniju u Njemačkoj je, ipak, zadržana logika državno organiziranoga i garantiranog sistema mirovinskog osiguranja.

POLITIKA TRŽIŠTA RADA

U pitanju odnosa “država – tržište” politika srednjeg ili trećeg puta je u osnovi zasnovana na konceptu socijalne tržišne privrede kao državne politike uređenja tržišne konkurencije. Spoznaja da ni nevidljiva ruka tržišta kao ni vidljiva ruka države samostalno ne mogu dovesti do socijalnog mira i opće prihvaćenosti društvenog poretka temeljna je ideja njemačkog modela socijalne tržišne privrede. Socijalno partnerstvo na bazi konsenzusa u proteklim je decenijama bitno reduciralo polarizaciju između kapitala i rada i osiguralo stabilnost cjelokupnoga društveno-političkog sistema.

Politika tržišta rada je jedno od najznačajnijih područja političkog djelovanja. U izbornim kampanjama ovo pitanje zauzima centralno mjesto i izborni rezultati političkih stranaka u najvećoj mjeri ovise o njemu. Regulacija radnog vremena, visina doprinosa za osiguranje nezaposlenih i druga važna pitanja u fokusu su političkih debata i područje sučeljavanja interesa različitih aktera, u prvom redu sindikata i poslodavaca i svakako države koja raspolaže ključnim instrumentima za uređenje svih odnosa. Državna politika tržišta rada temelji se na tri stupa:

- posredovanju u zapošljavanju;
- osiguranju nezaposlenih osoba;
- aktivnim mjerama države u dokvalifikaciji i prekvalifikaciji radne snage u skladu s potrebama tržišta rada. (Oschmiansky, 2010)

Njen primarni cilj jeste harmonizacija različitih državnih politika, a posebno koordinacija između politike tržišta rada s politikom makroekonomskog planiranja i upravljanja, regionalnih i sektorskih strukturnih politika te politike obrazovanja.

POLITIKA OBRAZOVANJA

Obrazovanje se u Njemačkoj smatra javnim dobrom i prema Ustavu (član 7.1.) cijeli obrazovni sistem je pod nadzorom države. Federalno državno uređenje saveznim pokrajinama daje široke nadležnosti u politici obrazovanja. To znači da svaka savezna pokrajina samostalno razvija vlastiti obrazovni sistem, ali pod nadzorom savezne vlasti. Obrazovni sistem ima tri cilja:

- obrazovanje ličnosti i kulturna integracija;
- sticanje neophodnih znanja, vještina i kvalifikacija prema potrebama tržišta rada;
- osiguranje jednakih mogućnosti za obrazovanje i socijalno napredovanje. (Hepp, 2013)

Najvažniji akter u postizanju tih ciljeva jeste država koja u oblasti obrazovanja ima skoro monopolsku poziciju. Država je dominantan osnivač i nositelj javnih obrazovnih ustanova. Ona je nadležna za političko upravljanje i strukturno oblikovanje cjelokupnog obrazovnog sistema. Broj privatnih školskih i visokoškolskih ustanova razmjerno je mali. Za obrazovanje unutar preduzeća nadležnost imaju udruženja poslodavaca, privredne komore i sindikati. Ustanove za brigu o djeci i profesionalno usavršavanje u pretežnom su vlasništvu privatnih i crkvenih organizacija.

Instrumenti državnog upravljanja obrazovnim sistemom u pogledu planiranja i organizacije, finansiranja, nadzora i obavezujućih standarda obuhvaćaju jednako i javne i privatne obrazovne ustanove. Država subvencijama i poreznim olakšicama podržava i privatne ustanove ako procijeni da je to u javnom interesu. Javni udio u finansiranju privatnih općeobrazovnih privatnih škola u prosjeku je preko 80%. Na taj način

se svi akteri u obrazovnom sistemu vezuju za državne norme, standarde i programe podrške.

SOCIJALDEMOKRATSKI MODEL TRŽIŠNE PRIVREDE KRALJEVINE ŠVEDSKE

U Švedskoj su u odnosu na druge države prepoznatljive dvije osnovne karakteristike u historijskom razvoju socijalne tržišne privrede. Prva se odnosi na socijalno-strukturalnu bazu države blagostanja. Za razliku od Njemačke ili Velike Britanije, u švedskom društvenom razvoju uspostavljeno je socijalno jedinstvo seoskog stanovništva (poljoprivrednika) i radnika u industrijskom sektoru, što je neposredno uticalo na to da se socijalno-politički programi nisu ograničavali samo na radničku klasu već općenito na sve građane. Drugo obilježje jeste socijalna demokratija koja je od 1932. godine bila dominantna politička ideologija. Socijalna demokratija u Švedskoj je imala snažnu podršku radničke klase i sindikata koji su snažno uticali na vladine mjere u oblikovanju socijalnih politika ali i privrednog poretka u cjelini. U političkoj kulturi razvio se poseban političkih stil koji se zasniva na pregovaranju i saradnji sindikata, poslodavaca i vlade. (Hinrichs i Merkel, 1987: 23–38) Vladajući socijaldemokrati su svoju politiku zapošljavanja i tržišta rada razvijali u bliskoj saradnji sa sindikatima. Posljedica višedecenijske “socijaldemokratske hegemonije” uticala je na oblikovanje jedinstvenog modela države blagostanja koja se zasniva na principima univerzalnosti, solidarnosti i pravedne raspodjele bogatstva.

Predsjednik Socijaldemokratske radničke stranke Per Albin Hanson je kao predsjednik vlade u jednom govoru u švedskom parlamentu 1928. godine opisao viziju države blagostanja na sljedeći način: *Dobro društvo je društvo koje funkcionira kao dom. U dobrom domu vlada ravnopravnost, saradnja i spremnost da se pomogne. Preneseno na naše*

društvo u cjelini to bi značilo da se moraju ukloniti sve socijalne i privredne barijere koje bi društvo dijelile na privilegirane i diskriminirane, vladajuće i ovisne, bogate i siromašne, pljačkaše i opljačkane. (Meidner i Hedborg, 1984)

Historijski kompromis između sindikata i poslodavaca 1938. godine rezultirao je prihvatanjem da vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju pripada poslodavcima. Poslodavci su, s druge strane, prihvatili sindikate kao ravnopravne tarifne partnere kao i pravo države da uređuje odnose u raspodjeli privrednih dobara. Na taj način je harmonizacijom različitih interesa uspostavljena veza između kapitala i rada, odnosno stabilnost društvenoga i privrednog poretka u cjelini.

Da bismo shvatili logiku švedskog koncepta države blagostanja, potrebno je razumjeti pojam *jednakosti* koji općenito u skandinavskim zemljama uživa visoko mjesto u vrijednosnom sistemu. Švedski građani preferiraju tržišnu privredu socijalizmu i planskoj privredi, ali su istovremeno svjesni da su razlike u prihodima i bogatstvu rezultat privrednog sistema zasnovanog na privatnom vlasništvu te ga prihvaćaju kao nužno zlo.

SOCIJALNA POLITIKA

U odnosu na anglosaksonski neoliberalni tržišni model, prema skandinavskom modelu se polazi od toga da mehanizam raspodjele ne može biti zasnovan samo na individualnim interesima već i na institucionalnim društveno-političkim strukturama. U makroekonomskom planiranju fokus politike je na kolektivnim interesima, a manje na interesima pojedinca. Smanjenje socijalnih razlika koje nužno uvjetuje slobodno tržište u švedskom je idejnom konceptu shvaćeno i kao temeljna pretpostavka očuvanja (političkih) sloboda građana.

Švedska ima dugu tradiciju razvoja sistema socijalne zaštite. Već 1949. godine 9,1% BDP-a je izdvajano za socijalnu zaštitu ugroženih slojeva stanovništva. Do 1966. godine dostignuto je 17,5%, a do 1992. godine čak 40% BDP-a, dok je u tom periodu prosjek u tadašnjoj Evropskoj zajednici iznosio 27,5%. (Hohmann, Schoenwitz, Weber, Friederich, 1988) Pod velikim uticajem sindikata sukcesivno su se razvijali instrumenti progresivnog oporezivanja poreza na dobit i poreza na plaću te instrumenti socijalne zaštite koji se, za razliku od Njemačke ili Velike Britanije, umjesto od doprinosa u najvećoj mjeri finansiraju iz poreza. Prema podacima *Eurostata* za 2015. godinu, u prosjeku u Evropskoj uniji porez na prihode i plaću iznosi 12,9%, dok je u Švedskoj 18,3%. Porezni sistem Švedske obuhvaća niz direktnih i indirektnih poreza. Najznačajniji direktni porezi su državni i komunalni porezi na dohotke, državni porez na bogatstvo te oporezivanje nasljedstva i darovanja. Indirektni porezi obuhvaćaju porez na dodanu vrijednost (jedinstvena stopa od 25%) i poseban porez na određenu robu i proizvode: gorivo, alkohol, tabak, igre na sreću, električnu energiju, automobile i održavanje puteva. Na osnovu ostvarenih prihoda od srazmjerno velikih direktnih i indirektnih poreza finansira se sistem socijalne zaštite u svim njegovim segmentima, Pravo na ostvarivanje socijalne pomoći, naknade za nezaposlene i drugih programa socijalne zaštite ne zasniva se na osnovu visine ranije uplaćenih doprinosa već na osnovu prava kao državljanina Švedske. Taj univerzalni princip znači da svako plaća poreze srazmjerno svojim prihodima, a pravo na blagostanje koje društvo osigurava zasniva se na trenutnoj životnoj situaciji u kojoj se pojedinac nalazi, a ne na premijama koje je državi ranije dao. Širok spektar socijalnih usluga se intenzivno razvio u 60-im i 70-im godinama 20. stoljeća i obuhvatio je različite aspekte pomoći države, od odgoja djece, zbrinjavanja starih i bolesnih do posebnih usluga za rješavanje privatnih problema građana.

REFORMA PENZIONOG OSIGURANJA I KRIZA DRŽAVE BLAGOSTANJA

Najbitnija karakteristika socijalne tržišne privrede u Švedskoj jeste snažno institucionalizirani socijalni sistem zasnovan na općem društvenom konsenzusu prema kojem je "socijaldemokratski projekt početkom 20. stoljeća prihvaćen kao projekt čitave nacije" (Hugh i Madsen, 1987). Kao primjer uspješnog odgovora države na krizu socijalnog sistema uzima se reforma penzionog osiguranja koja je dovršena 1999. godine. Reforma je imala tri osnovna aspekta:

- Umjesto obračuna visine penzije prema 15 godina najvećih prihoda u najmanje 30 godina radnog staža, njezina se visina obračunava prema ukupnim doprinosima ostvarenim u najmanje 40 godina radnog staža.
- Ostvarena penziona prava se mogu dijeliti između bračnih partnera.
- Doprinosi za penziono osiguranje u jednakom procentu uplaćuju poslodavac i zaposleni. (Holz, 2011)

Početkom 80-ih godina 20. stoljeća država blagostanja u Švedskoj dolazi u krizu. Opća ekonomska kriza otvara nove sukobe između poslodavaca i sindikata, dolazi do porasta broja nezaposlenih. Mogućnost zaposlenja u javnom sektoru je bitno reducirana. Svi ti faktori su ugrozili mogućnost održanja uspostavljenoga socijalnog sistema. Nova koalicijska vlada je 1991. godine provela reformu socijalne politike koja je, uz decentralizaciju provođenja socijalnih politika i programa te mjerama štednje, rezultirala smanjenjem državnih izdataka. Paralelno s tim su provedene mjere liberalizacije tržišta uz smanjenje poreza. Liberalizacijom tržišta po anglosaksonskom modelu u određenoj mjeri je oslabljena tradicionalno dobra pregovaračka pozicija sindikata s poslodavcima. (Baggesen Klitgaard, 2007: 172-194)

I pored toga Švedska je sačuvala temeljne vrijednosti i principe socijaldemokratskog koncepta države blagostanja. Sindikati u Švedskoj imaju i dalje snažnu organizaciju i veliki uticaj u procesu odlučivanja. Sindikati su dobro organizirani i efikasno artikuliraju interese radnika. Razlike u bogatstvu i prihodima građana znatno su manje izražene u odnosu na druge zemlje, a država ima aktivnu i važnu ulogu u ekonomskim procesima. Švedska je model političke uravnoteženosti u kojoj su konsenzus, pregovaranje i integracija, solidarnost te pragmatizam (često nazivani "funkcionalni socijalizam") ključni pojmovi razumijevanja ne samo privrednog sistema već i švedskog društva u cjelini.

POLITIKA ZAPOŠLJAVANJA I OBRAZOVNA POLITIKA

U poređenju s drugim evropskim državama politika zapošljavanja u Švedskoj je jedan od temeljnih političkih ciljeva. Javni sektor u postizanju toga cilja ima jednu od ključnih uloga. Država kao poslodavac ima značajan udio u tržištu rada. U javnoj službi je, srazmjerno broju stanovnika, u odnosu na Njemačku zaposleno dvostruko više ljudi. Od 9,1 miliona stanovnika 1.125.000 je zaposleno u javnom sektoru.² Od ukupnog broja radno sposobnog stanovništva 26,2% je zaposleno u javnom sektoru i preduzećima u državnom vlasništvu (OECD, 2014). Kada govorimo o politici uređenja tržišta rada, možemo primijetiti da postoji državna socijalno-politička strategija koja efikasno povezuje područja državne politike u oblasti rada, obrazovanja (posebno obrazovanja odraslih), spolne ravnopravnosti i porodice. Mjere državnog intervencionizma posebno su prisutne u stanjima ekonomske krize i porasta nezaposlenosti. Država makroekonomskom politikom smanjuje

---

2 Izvor: *Administracija i državna služba u 27 država EU-a* (2008), Beograd: Biro za planiranje i međunarodne odnose, Generalni direktorat za javnu upravu i državnu službu.

vrijednost valute kako bi ojačala konkurentnost švedske industrije u međunarodnoj trgovini.

Država ima posebno veliki uticaj na tržište rada. Ona organizira programe obrazovanja i prekvalifikacije radne snage, podržava porodicu i ekonomiju u oblasti socijalnih uslužnih djelatnosti te javne usluge. Time stvara pretpostavke socijalne uravnoteženosti, jednakih mogućnosti i socijalne sigurnosti. Od 1992. godine otvorena je i mogućnost osnivanja školskih ustanova u privatnom vlasništvu, s ciljem da se kroz konkurenciju poveća kvalitet obrazovanja. I privatne i javne škole se finansiraju na komunalnoj razini srazmjerno broju učenika. U međuvremenu su privatne škole³ ostvarile širu autonomiju i stekle pravo da samostalno raspolažu ostvarenim prihodima. Ali se u prosjeku samo na oko 25% zahtjeva za otvaranje privatnih škola daje saglasnost. Više od 80% učenika u osnovnom i srednjem obrazovanju pohađa javne škole. Od 2013. godine javljaju se kritike da je uvođenje privatnog sektora u obrazovni sistem bila pogrešna odluka koja je, suprotno očekivanjima, povećala socijalnu segregaciju i smanjila kvalitet znanja. Privatnim školama se prigovara da u praksi, uz finansijsku netransparentnost, često ne primaju učenike s lošim prosjekom ocjena. Kriteriji učenja i ocjenjivanja u privatnim školskim ustanovama znatno su niži nego u javnim. Konkurencija je umjesto povećanja kvaliteta dovela do toga da škole natprosječno ocjenjuju učenike kako bi ih privukle što više u vrijeme upisa.

---

3 Radi se o "slobodnim školama" koje su u 2/3 slučajeva u vlasništvu akcijskih društava.

Sead Turčalo

DEMOKRATSKI REŽIMI, SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: POSTSOCIJALISTIČKA ISKUSTVA

Urušavanje bipolarne podjele svijeta uspostavljene nakon Drugoga svjetskog rata označilo je nestanak socijalističkog sistema i s njim povezane planske ekonomije u zemljama centralne i istočne Evrope. Stari kontinent, koji je bio ključno mjesto ideološkog sučeljavanja istočnog i zapadnog bloka, doživljava duboke geopolitičke i geoekonomske promjene. Dolazi do disolucije složenih država poput Sovjetskog saveza i SFR Jugoslavije, razdruživanja Čehoslovačke, te u prostoru nekadašnjega socijalističkog, odnosno komunističkoga ideološkog bloka kroz obnovu ili stjecanje suvereniteta nastaju 22 države.

Ove novonastale države, uz druge države centralne i istočne Evrope, napuštajući socijalističko uređenje i plansku ekonomiju, ulaze u fazu dualne tranzicije koja se odvija na polju političkoga i ekonomskoga. Praktično je preko noći promijenjen ideološko-politički obrazac koji su ove države slijedile četiri decenije nakon Drugoga svjetskog rata, a prihvaćeni politički principi dojučerašnjih ideoloških neprijatelja. Politički pluralizam, demokratija, individualizam umjesto kolektivismu, ljudska prava, uključujući i pravo na privatno vlasništvo i druge vrijednosti,

ranije ideološki anatemizirani, postali su sastavni dio društveno-političkog sistema bivših socijalističkih država. Promijenjeni su ustavi koji su garantirali monopol komunističke partije, a u politički prostor je uveden niz političkih aktera širokoga ideološkog spektra.

Na polju ekonomskoga počinje tranzicija iz planske u tržišnu ekonomiju, uz presudan utjecaj međunarodnih monetarnih institucija. Prvi val ekonomskih reformi uključivao je privatizaciju, liberalizacija cijena, deregulaciju tržišta i njegovo otvaranje međunarodnom tržištu u kojem su dominirali zakoni tržišne ekonomije potpuno suprotni pravilima planske ekonomije. Ova faza ekonomskih reformi reflektirala se u hiperinflaciji, opadanju bruto društvenog prihoda i rastu nezaposlenosti, što je imalo direktan utjecaj na kvalitet života građana te kvalitet socijalnih komponenti države.

Postsocijalističke države su se tako našle snažno izložene negativnim efektima tranzicije, pa su vlade, uz asistenciju međunarodnih finansijskih institucija, otpočele provođenje mjera makroekonomske stabilizacije, što je dovelo do redukcije u reformi sektora bitnih za socijalnu funkciju države poput zdravstva, socijalne zaštite itd.

Deregulacijom nekada sveprisutne države u svim sferama javnih poslova i usluga nastojao se otvoriti prostor za jačanje utjecaja zakona tržišta, ali se, naročito u početnom periodu tranzicije, nije pronašao adekvatan balans između tržišta i socijalne sigurnosti građana. U takvim uvjetima nemogućnosti i/ili nesposobnosti javnih vlasti da uspostave balans između socijalnoga i tržišnoga nužno je vodilo do opadanja podrške vladama, što je dodatno usložnjavalo i otežavalo tranziciju.

U ovom dijelu naše studije analizirat ćemo tranziciju postsocijalističkih zemalja centralne i istočne Evrope, s posebnim fokusom na efekte toga procesa na sistem zdravstva, obrazovanja, tržište rada i penziona

sistem kao važne komponente države blagostanja i temelj socijalne stratifikacije unutar društva, koji su i u socijalističko doba predstavljali temeljne stupove socijalističkog sistema blagostanja.

U prvom dijelu ovoga poglavlja dat ćemo pregled nekih temeljnih karakteristika socijalne politike tokom socijalističkog perioda te obilježja tranzicije postsocijalističkih država. Drugi dio bit će posvećen utjecajima tranzicije na tržište rada i prava radnika, dok ćemo u trećem dijelu analizirati promjene u penzionom sistemu. Tranziciji sistema zdravstva i obrazovanja bit će posvećen četvrti i peti dio ovog poglavlja studije.

TEMELJNE KARAKTERISTIKE POLITIKA BLAGOSTANJA U SOCIJALIZMU I OBILJEŽJA TRANZICIJE POSTSOCIJALISTIČKIH DRŽAVA

Politike blagostanja u državama centralne i istočne Evrope koje su prihvatile socijalizam kao oblik društveno-ekonomskog uređenja razvijane su na principima ideologije *socijalnog oslobođenja radnika*. Rastuća industrijalizacija, koja je u uvjetima planske ekonomije označila i transformaciju države u ključnog poslodavca, zahtijevala je od države uključivanje radništva u socijalne programe. U tom cilju socijalističke države su razvile mrežu socijalne sigurnosti, odnosno *komunistički sistem blagostanja* koji se zasnivao na tri bazične komponente koje su uključivale: (1) obnovljene, izmijenjene i proširene institucije i programe socijalnog osiguranja naslijeđene iz pretkomunističkog perioda; (2) nove socijalističke institucije i olakšice te (3) staljinistički model razvijen za organizaciju, finansiranje i upravljanje socijalnim programima. (Inglot, 2008:26)

Tabela 1. Tri bazične komponente komunističkog sistema blagostanja

(Izvor: Inglot, 2008:26)

- 1) JEDINSTVENO SOCIJALNO OSIGURANJE (svi radnici) – *povijesno jezgro evropske države blagostanja: institucije i zakoni koji se odnose na povrede na poslu, penzije, nesposobnost, bolovanje i materinsko osiguranje itd.*
- 2) “SOCIJALISTIČKI” PROGRAMI I POLITIKE – *postratno proširenje države blagostanja – novije institucije i politike: “pay-as-you-go” finansiranje socijalnog osiguranja, puna zaposlenost, nacionalni zdravstveni servisi, pristupačno stambeno zbrinjavanje, porodični programi i dodatne olakšice zasnovane na imovinskom cenzusu*
- 3) STALJINISTIČKI METOD SOCIJALNE POLITIKE – *rekonfigurirani međuratni sistem državnih garancija i kontrola kombiniranih sa sovjetskim modelom: organizacija, finansiranje i upravljanje svim socijalnim programima unutar centraliziranog okvira ekonomskog planiranja i monopolističke političke kontrole*

Ovaj sistem blagostanja bio je specifičan na nekoliko načina. U prvom redu cjelokupan sistem je bio zasnovan na takozvanoj punoj zaposlenosti, koja je smanjivala troškove države u pogledu socijalne pomoći građanima i omogućivala širu osnovu za doprinose iz plaća kojima su se finansirale različite socijalne beneficije. Druga posebnost se odnosila na socijalne odredbe i mehanizme njihove implementacije koji su, iako na nižem nivou kvaliteta nego u zapadnoevropskim državama, imali širi obuhvat, uključujući ne samo univerzalnu zdravstvenu zaštitu, starosne i invalidske penzije i materinske i porodične naknade već i subvencioniranje osnovnih životnih namirnica, stambeno zbrinjavanje, ljetovališta za radnike i njihove porodice itd. Treća posebnost socijalističkog sistema blagostanja je bila uloga velikih državnih poduzeća u pružanju socijalnih

usluga. Ona su, za razliku od sličnih kompanija na Zapadu, pružala socijalne usluge poput stambenog zbrinjavanja radnika, subvencioniranja hrane, zdravstvene zaštite i osiguravala ljetovanja za svoje uposlenike. Četvrto, socijalističke države su mehanizme blagostanja koristile i u ideološke svrhe, nastojeći se diferencirati u odnosu na druge autoritarne države, ali ujedno imati mogućnost da kroz distribuciju socijalnih usluga kažnjavaju disidente i nagrađuju konformiste (vidi: Orenstein, 2008:82-83).

Suština socijalističkog razumijevanje sistema blagostanja svodila se na to da je država odgovorna da pruži socijalnu sigurnost svim građanima. Ovo razumijevanje je, međutim, bilo znatno restriktivnije u odnosu na zapadnoevropske sisteme blagostanja koji su državu blagostanja promatrali kao proširenje građanskih prava izvan granica političkih prava u polje socijalne sigurnosti. S druge strane, socijalističke države su, preferirajući kolektizam i paternalizam, izbjegavajući liberalnu, individualističku dimenziju države blagostanja, garantirale socijalnu sigurnost, ali u značajnoj mjeri uskraćivale politička prava ako su se kosila s vladajućim ideološkim shvatanjima države i društva.

Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina dolazi do kolapsa socijalističkog društveno-političkog uređenja. Otvara se proces tranzicije ka tržišnoj ekonomiji. Postsocijalističke države, iako su imale breme istoga ideološkog naslijeđa i s njim povezanoga ekonomskog sistema, pokazivale su neke bitne razlike u periodu tranzicije na koji je u najvećoj mjeri utjecao stepen rigidnosti ranijeg sistema te geopolitička i geoekonomska pozicija države. Tako su se, naprimjer, države poput Bugarske i Rumunije znatno sporije reformirale, ne samo zbog anahronog naslijeđa socijalizma već i slabije povezanosti s tržištima izvan Istočnog bloka. S druge strane, Poljska, Mađarska, Slovenija i Češka bile su znatno povezanije sa zapadnim tržištem, te su i prije samog početka tranzicije poduzele neke tržišno orijentirane reforme koje su im olakšavale tranziciju (vidi: Gebel,

2008:36). Zbog snažnijih veza sa zapadnim tržištima spomenute države nisu bile pogođene raspadom sovjetskog tržišta. Temeljem toga države centralne i istočne Evrope imale su i različita ishodišta za tranziciju, što najbolje pokazuje BDP po glavi stanovnika iz 1990. godine zasnovan na paritetu kupovne moći.

Tabela 2. BDP po glavi stanovnika u USD u izabranim zemljama centralne i istočne Evrope , PPP = purchasing power parity

(Izvor: Gebel, 2008: 36)

Češka	12.006
Slovenija	11.405
Mađarska	9.459
Slovačka	8.961
Poljska	5.988
Rumunija	5.520
Bugarska	5.446

Pod utjecajem zahtjeva međunarodnih finansijskih institucija, a kasnije i Evropske unije, države su uklanjale zaostavštinu socijalizma u polju političke ekonomije. U prvom koraku to je bila potpuna deregulacija države u oblasti kontrole cijena te ukidanje monopola države u drugim sferama regulacije ekonomije. Paralelno s tim otpočeo je i proces privatizacije kojem su države pristupile na različite načine. Neke države poput Poljske i Mađarske ovaj su proces započele prije tranzicije. Tako je već 1990. godine privatni sektor imao skoro trećinu udjela u BDP-u Poljske, a četvrtinu u BDP-u Mađarske. Češka i Slovačka su preferirale masovnu privatizaciju podjelom vaučera stanovništvu, dok je Mađarska davala primat *korporatizaciji* kompanija i prodaji putem berze, tendera i aukcija. (Bos, 1993:99) Slovenija i Rumunija su provodile nešto sporiju privatizaciju, pa su tek u periodu pretpristupnih pregovora s Evropskom

unijom dostigle zahtijevane standarde udjela privatnog sektora u BDP-u. U godinama neposredno nakon što su ove države postale članicama EU-a udio privatnog sektora u BDP-u se kretao od 65 do 80% (vidi: Gebel, 2008:40).

Tabela 3. Udio privatnog sektora u BDP-u izabranih zemalja centralne i istočne Evrope

(izvor: Gebel, 2008:39 i Evropska banka za obnovu i razvoj – EBRD)

	1990.	1995.	2000.	2007.	2010.
Češka	10,0	70,0	80,0	80,0	
Slovenija	15,0	50,0	65,0	65,0	70,0
Mađarska	25,0	60,0	80,0	80,0	80,0
Slovačka	10,0	60,0	80,0	80,0	80,0
Poljska	30,0	60,0	70,0	75,0	75,0
Rumunija	15,0	45,0	60,0	70,0	70,0
Bugarska	10,0	50,0	70,0	75,0	75,0

U prvom koraku tranzicija je imala izuzetno negativne efekte na ekonomiju postsocijalističkih država. Došlo je do naglog pada BDP-a, pojavili su se budžetski deficiti, inflacija i nezaposlenost je porasla, što je imalo značajne konsekvence za politike blagostanja.

Ovi efekti ekonomske transformacije su u prvom redu doveli do kolapsa infrastrukture socijalne sigurnosti unutar državnih kompanija; umanjene su državne subvencije u svim segmentima socijalne politike, a legislativa u oblasti penziono-invalidskog osiguranja kontinuirano je liberalizirana, što ju je pretvorilo u neku vrstu instrumenta kupovine socijalnog mira.

Odsustvo jasnih politika kojima bi se odgovorilo na eroziju države blagostanja u državama centralne i istočne Evrope dovelo je do toga da su vlade koristile uglavnom anahrone *ad hoc* metode iz socijalističkog perioda, što je naročito pogađalo nezaposlene i penzionere te vodilo opadanju političke podrške ekonomskim reformama.

SOCIJALNA SIGURNOST I TRŽIŠTE RADA

U socijalističkim državama tržište rada je bilo potpuno centralizirano. Njegove osnovne karakteristike bile su da službene statistike nisu bilježile nezaposlenost, radno mjesto i plaća bili su zagaranirani; plaća je određivana centralizirano i pretežito na bazi egalitarnosti, zapošljavanje je bilo bazirano na ugovorima na neodređeno vrijeme, državne kompanije bile su ključni poslodavci, a u nekim sektorima i jedini. Istovremeno je nivo produktivnosti bio vrlo nizak budući da državna poduzeća nisu upošljavala u skladu s potrebama već uslijed nastojanja države kao regulatora da dosegne punu zaposlenost.

Uslijed tranzicije dolazi do opadanja broja zaposlenih (Tabelu 4) te fleksibilizacije tržišta rada.

Umjesto stalnoga radnog odnosa pojavljuju se nove forme radno-pravnog statusa, atipičnog za socijalističke države, poput rada na određeno vrijeme ili rada u nepunom radnom vremenu. Ove promjene na tržištu rada u zemljama centralne i istočne Evrope proizvele su promjene koje karakteriziraju značajne regionalne razlike u nezaposlenosti u pojedinim zemljama, zatim veliki broj osoba koje su nezaposlene duže od godinu dana te ranjivost u pogledu nezaposlenosti mladih, starijih radnika, invalida i osoba sa zdravstvenim teškoćama te manjinskih grupa (vidi: Zrinščak, 2006: 204-205).

Tabela 4. Stopa nezaposlenosti u izabranim državama centralne i istočne Evrope u periodu tranzicije

(Izvor: Svejner, 2002: 25)

	1990.	1993.	1996.	1999.	2000.
Češka	0,7	3,5	3,5	9,4	8,9
Slovenija	4,7	9,1	7,3	7,4	7,0
Mađarska	1,7	11,9	9,9	7,0	6,5
Slovačka	1,5	14,4	12,8	19,2	17,9
Poljska	6,5	16,4	13,2	13,0	16,1
Rumunija	-	10,0	6,7	11,5	7,1
Bugarska	1,7	16,4	12,5	16,0	16,9

Istraživanja pokazuju da je u starosnoj grupi od 15 do 24 godine broj nezaposlenih u zemljama centralne i istočne Evrope tokom tranzicije bio dvostruko veći od nacionalnog prosjeka nezaposlenih. Nivo nezaposlenosti mladih u postsocijalističkim državama ostao je visok i nakon njihovog članstva u Evropskoj uniji, i iznosio je 2013. godine, naprimjer, 50% u Hrvatskoj, 33,7% u Slovačkoj i 18,9 % u Češkoj (vidi, Balan, 2015: 48). Razlozi za to leže ne samo u nemogućnosti tržišta da apsorbira mlade bez radnog iskustva već i u neusklađenosti između ponude različitih kvalifikacija u obrazovnom sistemu i potražnje na tržištu rada.

Dodatni izazov tranzicija je postavila pred zaštitu radničkih prava. U uvjetima socijalističke regulacije tržišta rada radnici su uživali izuzetnu zaštitu svoga radnopravnog statusa, pa je otpuštanje bilo moguće samo u slučajevima kada je radnik počinio krivično djelo, ozbiljno narušio radne propise ili izrazio ideološko neslaganje s režimom. U svim drugim slučajevima prekid radnog odnosa zahtijevao je prethodnu saglasnost radnika.

Prelazak na tržišnu ekonomiju zahtijevao je, međutim, fleksibilizaciju radnopravne regulative. To je dovelo da značajnih olakšica za poslodavce u pogledu otpuštanja radnika. Ovo je naročito olakšano u Rumuniji, Mađarskoj i Poljskoj gdje su otkazni rokovi kraći, a otpremnine manje u odnosu na druge zemlje centralne i istočne Evrope. Ipak, u poređenju s prosjekom EU-a, indeks zaštite radničkih prava koji objavljuje OECD pokazuje da je radno pravo u postsocijalističkim zemljama i dalje restriktivnije u pogledu otpuštanja. Ove restrikcije znatno su labavije u pogledu rada na određeno vrijeme. Zaštita radnika u ovoj vrsti radnopravnog statusa je znatno slabija u odnosu na zaštitu zaposlenih na neodređeno vrijeme, s izuzetkom Rumunije i Slovenije (vidi: Gebel, 2008: 54; Kostova, 2008: 115).

Slabija zaštita radničkih prava uposlenih na određeno vrijeme proizašla je iz zahtjeva kompanija da im se omogući više fleksibilnosti na tržištu i usklađivanje potreba za zaposlenima u skladu s obimom poslova, ali i poslovnim profitom. Tako ova grupa radnika podnosi najveći teret promjena na tržištu, a naročito su pogođeni mladi bez radnog iskustva, osobe s nižim stepenom školske spreme i imigranti (uporedi: Scarppeta, 2014: 8). Ono što je problematično u postsocijalističkim zemljama, naročito onima koje su još uvijek izvan Evropske unije (Srbija, Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina), jeste diskrepanca između sadržaja zakona koji se odnose na zaštitu radničkih prava i njihove primjene u praksi. Istraživanja (Eamets i Masso prema: Gebel, 2008: 54; International Trade Union Confederation, 2014) pokazuju da je narušavanje radničkih prava uobičajena pojava u postsocijalističkim državama.

U procesu tranzicije na značaju je izgubio i sindikat kao značajan okvir zastupanja interesa radnika i zaštite radničkih prava. Tokom socijalističkog perioda sindikat je zapravo služio kao "transmisioni remen za implementaciju politika i odluka donesenih u državnim, partijskim strukturama". (Gebel, 2008: 56) Njegova funkcija je, dakle, bila formalne

prirode, dok je članstvo smatrano obaveznim. Tranzicijski period donio je ukidanje obaveze članstva u sindikatu te naglo opadanje broja članova (vidi Tabelu 5).

Tabela 5. Odnos broja uposlenih i članova sindikata u izabranim zemljama centralne i istočne Evrope (u hiljadama)

(izvor: OECD)

Država	Izvor	Skupina	Godina			
			1999.	2005.	2010.	2013.
Češka Republika		Uposlenici	4.024	3.986	4.004	4.039
		Članovi	1.206	785	666	514
Mađarska		Uposlenici	3.160	3.322	3.247	3.435
		Članovi	773	580	419	360
Poljska	Službeni podaci država	Uposlenici	10.782	10.480	11.918	12.170
		Članovi	2.210	1.900	1.738	..
Slovačka		Uposlenici	1.965	1.929	1.947	1.967
		Članovi	671	439	296	261
Slovenija		Uposlenici	725	806	799	753
		Članovi	293	299	200	160

Ujedno je pao i broj radnika koji su bili obuhvaćeni kolektivnim ugovorima. U Mađarskoj je, naprimjer, kolektivnim ugovorom na samom početku tranzicije bilo obuhvaćeno svega 16% zaposlenih, dok se taj procent u Češkoj i Slovačkoj kretao oko 20% (vidi Aiduakite, 2009: 6). Kasnije se taj procent s približavanjem EU-u mijenjao, ali ni u jednoj od postsocijalističkih država koje smo analizirali, izuzimajući Sloveniju, ne prelazi 50% uposlenih (Tabela 6).

Tabela 6. Procent radnika obuhvaćenih kolektivnim ugovorima u izabranim zemljama centralne i istočne Evrope

(izvor: ILO)

Država	Godina					
	2000.	2003.	2006.	2009.	2012.	2013.
Bugarska	n/a	40	35	n/a	29	n/a
Češka	47,3	44,7	50,8	43,5	49,9	48,1
Mađarska	36,5	43,5	34,8	28,4	25,6	25
Rumunija	n/a	n/a	85,4	98	35	35
Slovačka	51	44	40	40	32,5	24,9
Slovenija	100	100	96	92	70	65

Imajući u vidu strukturalne promjene na tržištima rada u postsocijalističkim zemljama, te neoliberalne globalizacijske trendove, opadanje broja članova sindikata i procenta radnika obuhvaćenih kolektivnim ugovorom nije iznenađujuće. Štaviše, istraživanja sugeriraju (Lesch, 2004: 14) da visoka nezaposlenost negativno utječe na sindikalno organiziranje jer jača pregovaračku poziciju poslodavaca, a osim toga ni radnici obuhvaćeni kolektivnim ugovorima vrlo često ne prave razliku između članova i nečlanova sindikata, pa stoga postoji odsustvo afirmacije sindikalnog članstva kao važnog preduvjeta u borbi za radnička prava. Dodatnu prepreku ovoj afirmaciji stvara i nekonzistentna i politizirana uloga sindikata u javnim politikama postsocijalističkih država.

***

Fenomen otvorene nezaposlenosti, statistički zabilježene, predstavljao je novi fenomen u postsocijalističkim državama. U svima zemljama, izuzimajući Jugoslaviju i Mađarsku, nije postojao bilo kakav sistem pomoći u slučaju nezaposlenosti, te su efekti tranzicije ispostavili zahtjev

za uvođenje sistema naknada za nezaposlene. One su se u početku uglavnom finansirale iz doprinosa na plaće zaposlenih i bile su širokog obuhvata, uključujući i one koje nikada nisu uplaćivali doprinose, poput osoba koje su prijevremeno napuštale školovanje (npr. Poljska, Češka, Slovačka, Rumunija). Kriteriji za dobivanje naknada, trajanje naknade i sl. razlikovali su se od države do države. Tako su u Mađarskoj i Sloveniji, u prvom periodu tranzicije, naknade isplaćivane u trajanju do dvije godine, dok je maksimalan period u Bugarskoj i Rumuniji iznosio šest mjeseci (vidi: Vodopivec et al. 2005:620). Daljnji rast nezaposlenosti i ekonomsko slabljenje postsocijalističkih država doveli su do pooštavanja uvjeta za dobivanje naknada za nezaposlenost, smanjenje donjega i gornjeg nivoa naknada i skraćivanja perioda isplate naknade za nezaposlenost. Reforme su dovele do smanjenja broja nezaposlenih obuhvaćenih naknadama za nezaposlenost, koji je u prvim godinama tranzicije iznosio od 23% u Bugarskoj do 93% u Mađarskoj, ali je zbog povećanja broja dugotrajno nezaposlenih došlo do porasta broja osoba koje su prelazile na socijalnu pomoć (vidi: Noelke, 2008: 81-83).

Općenito gledano, u svim postsocijalističkim državama instrumenti sistema zaštite nezaposlenih baziraju se na obaveznom osiguranju za koje se izdvajaju doprinosi iz plaće. Za razliku od početnog perioda tranzicije danas je taj sistem beneficija za nezaposlene vrlo sužen, a kriteriji, izuzimajući Češku, znatno oštrije od prosjeka EU-a. Ovo se naročito odnosi na one koji su nezaposleni duže od godinu dana. Nezaposleni imaju mogućnost dobivanja pomoći kroz stambene subvencije i druge socijalne benefite zasnovane na imovinskom cenzusu.

***

Imajući u vidu da pasivne mjere, poput socijalnih beneficija, ne utječu pozitivno na smanjenje nezaposlenosti, u postsocijalističkim zemljama su po uzoru na druge evropske zemlje, a i kao zahtjev iz *Evropske*

strategije zapošljavanja (vidi: Noelke, 2008: 86-87), koncipirane i aktivne mjere na tržištu rada koje su usmjerene na prekvalifikaciju nezaposlenih, njihovu dodatnu edukaciju i stjecanje novih vještina, koje ih mogu učiniti kompetitivnim na domaćem i evropskom tržištu rada. Aktivne politike na tržištu rada se, s jedne strane, mogu razumjeti kao pozitivna intervencija države na tržištu rada, a s druge strane Bonoli (2011: 149) postavlja pitanje zašto ovaj pristup nije šire primjenjivan u Evropi ako predstavlja *win-win* situaciju i za nezaposlene i za poslodavce, budući da ovim potonjim kroz povećanu ponudu radne snage na tržištu omogućuje korekciju plaća, a prvima izlazak iz često dugotrajne nezaposlenosti.

U analiziranim postsocijalističkim državama koriste se svi tipovi aktivnih mjera na tržištu rada, počevši od poticajnih mjera kroz vremensko ograničavanje socijalnih davanja, sankcije u slučaju (višestrukog) odbijanja ponuđenih poslova, uvjetovanja socijalnih beneficija, preko pomoći prilikom zapošljavanja putem savjetovanja, subvencioniranja novih radnih mjesta i kreiranja programa traženja posla, do ulaganja u ljudski kapital kroz obrazovanje i programe profesionalne obuke.

U poređenju s drugim zemljama EU-a, međutim, postsocijalističke zemlje centralne i istočne Evrope ulažu daleko manje sredstava u aktivne mjere na tržištu rada (vidi Tabelu 7).

Ono što je negativno u pogledu primjene aktivnih mjera u postsocijalističkim državama, a to pokazuje iskustvo Hrvatske (vidi: Bejaković, 2011: 175) i drugih postsocijalističkih zemalja (uporedi: Kostova, 2008: 109-115; Bukodi i Robert, 2008: 194-201; Mocanu, 2008: 305-312), jeste nedovoljno ulaganje u ljudski kapital kroz profesionalnu obuku i trening nezaposlenih te korištenje mjera zapošljavanja u javnom sektoru koje su u konačnici vodile tome da se osobe preko njih ponovno kvalificiraju za socijalne beneficije za nezaposlene umjesto da ostanu aktivne na tržištu rada (vidi: Noelke, 2008: 89).

Tabela 7. Ulaganje u aktivne mjere na tržištu rada u EU

(izvor: Eurostat)

Godina	2005.	2006.	2011.	2012.	2014.
EU (28)	223.616,565	212.834,017	239.253,601	-	-
EU (15)	218.173,078	207.084,422	231.964,296	-	-
Belgija	9.022,072	8.971,441	10.815,071	10.868,124	10.622,172
Bugarska	156,974	153,242	227,746	275,282	265,598
Češka	492,899	559,576	863,874	764,602	919,577
Danska	7.779,892	7.038,637	8.402,552	8.505,743	8.378,219
Njemačka	69.751,249	61.344,296	47.532,417	44.582,713	46.492,471
Estonija	20,951	20,331	116,711	126,721	115,845
Irska	2.457,513	2.697,379	5.696,588	5.651,557	
Grčka	926,862	1.133,849			1.522,810
Španija	19.419,282	21.310,053	38.654,127	38.311,713	
Francuska	42.914,766	41.851,394	46.849,283	48.231,173	52.738,214
Hrvatska	-	-	-	282,184	265,777
Italija	18.497,544	18.111,984	27.004,728	31.123,946	30.802,485
Kipar	-	109,211	232,773	259,226	-
Latvija	69,673	87,528	137,686	106,845	124,418
Litvanija	70,749	93,110	172,107	157,146	155,981
Luksemburg	332,926	346,693	507,293	581,302	643,695
Mađarska	639,221	629,259	1.089,616	1.068,827	1.169,934
Malta	-	28,331	34,446	37,944	40,534
Holandija	15.925,441	14.608,546	15.326,725	16.080,248	20.084,840
Austrija	5.235,467	5.438,771	6.113,913	6.272,586	7.275,182
Poljska	3.133,330	3.165,895	2.675,694	2.927,386	3.241,126
Portugal	2.954,413	2.818,983	3.236,099	3.498,478	3.251,841
Rumunija	430,794	409,478	479,181	376,438	336,659
Slovenija	196,371	202,129	444,246	392,832	364,048
Slovačka	232,526	291,505	546,788	493,663	413,752
Finska	4.357,186	4.256,698	4.634,519	4.697,483	5.829,728
Švedska	7.145,504	7.150,437	6.988,989	7.934,209	8.243,156
Velika Britanija	11.452,962	10.005,261	-	-	-
Norveška	3.031,270	2.371,597	3.456,892	3.451,334	3.327,709

ADAPTACIJA I TRANSFORMACIJA PENZIONOG I ZDRAVSTVENOG SISTEMA

Tranzicija postsocijalističkih zemalja zahtijevala je potpuno redefiniranje razumijevanja socijalne sigurnosti, budući da su se postsocijalističke države suočile s ekonomskim izazovima koji su doveli u pitanje stabilnost institucije čak i minimalne socijalne države. Jedan od razloga tomu ležao je u činjenici da su ove države uslijed zahtjeva za pravnim i ekonomskim reformama bile prisiljena reforme institucija države blagostanja tretirati kao sekundarne. Njihov primarni cilj u tom segmentu bio je da koliko je moguće očuvaju postojeće sisteme finansiranja, a što se posebno odnosilo na penziona i zdravstveni sistem.

Postsocijalističke države su u pogledu penzionog sistema naslijedile takozvani *pay-as-you-go* sistem, koji je podrazumijevao da aktivni radnici plaćaju trenutne penzionere. Ove države su zapravo prilagodile taj takozvani bizmarkovski penzioni sistem zasnovan na doprinosima tako da su iz njega isključile korporativističke elemente te uvele strogu državnu regulaciju, što je zapravo diskreditiralo cijeli penzioni sistem i zahtijevalo njegovu sistemsku reformu već u samim počecima tranzicije. (Zrinščak, 2006: 207)

Zrinščak u kontekstu reforme i razvoja penzionog sistema u postsocijalističkim državama razlikuje tri faze. Prva faza je reaktivna i odgovor je na visoku inflaciju i negativne efekte tržišne ekonomije. U ovoj fazi kao mjere su poduzete promjene indeksacijskog mehanizma, uvedena su u prava i samozaposleni, dok su djelomično ukinute neke ranije privilegije za koje se smatralo da su bile politički motivirane. Ono što je također karakteristično za ovu fazu jeste da su penzije, odnosno prijevremeno penzioniranje uvedeni kao mehanizam smanjenja nezaposlenosti. Druga faza je bila adaptacijska i podrazumijevala je jačanje veza između doprinosa i isplate penzije, zatim davanje autonomije sistemu

socijalnog osiguranja te uvođenje dobrovoljnog penzionog osiguranja. (Zrinščak, 2006: 207-208)

Treća faza je bila transformacijska. Ovdje su posebno snažnu ulogu igrale međunarodne finansijske institucije koje su u ovim zemljama afirmirale primjenu čileanskog modela koji je uveden u osamdesetim godinama 20. stoljeća. Taj model je podrazumijevao trostupni sistem penzionog osiguranja, koji je uključivao obavezno javno penziono osiguranje, zatim obavezno privatno penziono osiguranje te dobrovoljno privatno penziono osiguranje.

Postsocijalističke države nisu uniformno pristupile primjeni čileanskog modela, ali su sve uvele dodatne stupove penzionog osiguranja, mada dominantnu ulogu i dalje ima obavezno javno penziono osiguranje. U slovenskom slučaju prvi stup pokriva sve uposlene i samouposlene i centraliziran je, odnosno njime upravlja Institut za penzijsko-invalidsko osiguranje. Drugi stup je reformiran 2000. godine, između ostalog i zbog nezainteresiranosti za njega, budući da je do tog perioda sklopljeno svega 739 ugovora o obaveznome privatnom penzionom osiguranju (vidi: GVG, 2003: 54). Nakon ove reforme drugi stup je postao obavezan za uposlenike u javnom sektoru, bankama i rizičnim poslovima, dok je za ostale bio dobrovoljan (vidi: *Pension System In Slovenia – Pension Funds Online*, 2016). Treći stup se realizira kroz privatna osiguravajuća društva i za njega postoje porezne olakšice, koje su vrlo niske i iznose oko 3% (GVG, 2003a: 56). Poljska, Češka i Bugarska također imaju trostupni sistem penzionog osiguranja, s tim da u Češkoj ne egzistira univerzalni penzioni sistem koji pokriva cijelu populaciju tako da je dio stanovnika shodno zakonskim odredbama oslonjen na socijalnu pomoć (GVG, 2003b: 39-40; GVG, 2003c: 30; GVG2003d: 45).

Suštinski smo u svim reformama penzionih sistema postsocijalističkih država imali uvođenje takozvane *nove penziona ortodoksije* za koju

se kao obrazloženje nudila efikasnost i rast. Tome su se naročito suprotstavljale Međunarodna organizacija rada i Međunarodna udruga za socijalnu sigurnost smatrajući bizmarkovski model prihvatljivijim budući da ne stavlja na margine socijalnu sigurnost osoba starije dobi kako to radi nova ortodoksija, koja kroz privatizaciju penzionog sistema nastoji da sav teret rizika prebaci na pojedinca (vidi: Augusztinovics, 2006: 337).

* * *

Kao i u drugim segmentima koje smatramo temeljima socijalne države, naslijeđe socijalizma je i u zdravstvenoj politici ostavilo neke posebnosti u pogledu finansiranja i upravljanja tom javnom politikom. Radilo se o naslijeđu tzv. *Semashko* modela centralizirane zdravstvene politike, koji je imao opću pokrivenost stanovništva, a pri čemu je država bila vlasnik ustanova i plaćala ljekare na skoro egalitarnom principu. Usprkos tome takozvanom egalitarnom sistemu, kako ističe Nemeč i drugi (2015: 106-105), neki segmenti zdravstva bili su posebno namijenjeni za visoke funkcionere i zatvoreni za opću javnost, dok su željezničari, vojnici i policajci također imali posebne ustanove za zdravstveno zbrinjavanje. Izuzev u Jugoslaviji, nije postojao obavezan sistem zdravstvenog osiguranja, već je država iz poreznih prihoda finansirala zdravstveni sektor (Rechel i McKee, 2009: 1186), tako da je zapravo samo Jugoslavija slijedila bizmarkovski model u pogledu finansiranja zdravstvenih usluga, dok su ostale socijalističke zemlje imale model koji je vrlo sličan današnjem skandinavskom modelu.

Tektonske promjene u politikama blagostanja koje je tranzicija izazvala u postsocijalističkim zemljama utjecale su i na zdravstveni sektor, koji u uvjetima budžetskih deficita nije mogao nastaviti funkcionirati po *Semashko* modelu, te je uveden sistem socijalnoga zdravstvenog osiguranja. Najveći broj država (Mađarska, Poljska, Slovenija, Bugarska i dr.)

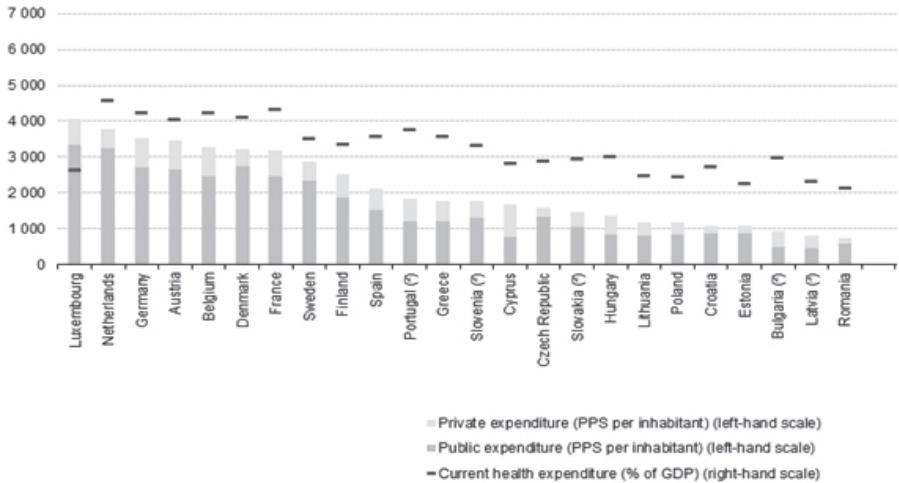
uveo je sistem finansiranja baziran na jednom nacionalnom fondu, dok su Češka i Slovačka uvele pluralistički model. (Nemec et al., 2015: 103)

Za razliku od angažmana u drugim reformama, međunarodne finansijske organizacije nisu se posebno aktivno uključivale u kreditiranje ili neku drugu vrstu angažmana u reformi zdravstvenog sektora. Zapravo, jedina međunarodna agencija koja se angažirala u reformi, ali veoma ograničeno, bila je Svjetska banka (vidi: Radin, 2003: 31). Wallich (1995) navodi da je od ukupne kreditne mase Svjetska banka naprimjer u Poljskoj odvajala samo tri posto za zdravstveni sektor.

Razlog tome ležao je prije svega u činjenici da je primjena šok terapije u postsocijalističkim državama, koju su provodile međunarodne finansijske institucije u saradnji s vladama zemalja, kao prioritet postavila *liberalizaciju i makroekonomsku stabilizaciju*, dok je zdravstveni sektor percipiran kao potrošnja, odnosno segment koji utječe na povećanje budžetskog deficita te je kao takav marginaliziran. Uz nedostatak budžetskih sredstava za zdravstveni sektor, razvile su se prakse tzv. neformalnog plaćanja, odnosno sistemske korupcije, koje su dodatno opterećivale i danas opterećuju sistem zdravstva kreirajući nejednakost u pristupu i kvalitetu usluga unutar tih zemalja, ali i u odnosu na druge članice EU-a (uporedi: Radin, 2003: 34; Radin, 2013: 147).

Ta je nejednakost vidljiva i poređenjem izdvajanja za zdravstvo iz BDP-a postsocijalističkih zemalja i ostalih članica EU-a. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije te zemlje su izdvajale u prosjeku 7% BDP-a za zdravstvo, dok se prosjek ostalih članica kretao oko 11%, odnosno prosječno 1,398 USD po glavi stanovnika u postsocijalističkim državama, a 3,078 USD u ostalim članicama EU-a (WHO, 2013 prema Radin, 2013: 147). Takav trend vidljiv je i u posljednjim *Eurostatovim* podacima iz 2012. godine, gdje je primjetna značajna razlika u privatnoj i javnoj potrošnji za zdravstvo u ove dvije grupe zemalja (vidi Grafiku 1).

Grafika 1. Izdaci za zdravstvo u Evropskoj uniji

Ključne, zajedničke tačke reforme zdravstvenog sektora u svim postsocijalističkim zemljama odnosile su se na decentralizaciju upravljanja, izmjene u načinu finansiranja, smanjenje bolničkog sektora i uvođenje privatnih ponuđača zdravstvenih usluga. U najvećem broju zemalja uvedena je i participacija za sve usluge i lijekove, koja je dovela do toga da ljekari od pacijenata zahtijevaju nepotrebne tretmane, ali je kao najozbiljniji problem koji perzistira još uvijek u postsocijalističkim državama ostalo spomenuto neformalno plaćanje. (Rechel i McKee, 2009: 1186) Procjene govore da ta vrsta plaćanja u ukupnoj potrošnji za zdravstvo iznosi od 0,04% BDP-a u Poljskoj do 6,3% u Rumuniji. (Pavlova, Groot and van Merode, 2013: 4)

***

Iz pregleda adaptacije i transformacije penzionog i zdravstvenog sistema vidljivo je da nekoliko tranzicijskih momenata djeluje određujuće na postsocijalističke zemlje koje su s ulaskom u EU ušle u posttranzicijski period. Radi se u prvom redu o iskustvima tržišne ekonomije koja su

uvođena pod snažnim djelovanjem međunarodnih institucija, koje su reforme ova dva sistema promatrale kao priliku za smanjenje budžetskih deficita, a ne uređenja sistema davanja jednakih prilika građanima postsocijalističkih zemalja u odnosu na tzv. stare članice EU-a. To se prije svega vidi iz prezentiranih pokazatelja izdataka u zdravstvu. Istovremeno je deregulacija do koje je došlo u ovim oblastima, polučujući naročito u početnom periodu negativno djelovanje na populaciju, dovela u pitanje javnu podršku svim reformskim poduhvatima, što je značajno otežavalo stabilizaciju.

POLITIKA OBRAZOVANJA U TRANZICIJI

Tokom socijalističkog perioda najveći broj zemalja centralne i istočne Evrope imao je centraliziran i snažno ideološki obojen obrazovni sistem, koji se uveliko oslanjao na sovjetski model obaveznoga osnovnog i srednjeg obrazovanja. Reforme u ovom sektoru koje su počele 1990-ih godina najprije su bile usmjerene na njegovu depolitizaciju, a potom i uvođenje privatnog sektora u obrazovni sistem.

Obrazovna politika je doživjela dubinske promjene koje su išle u smjeru “obnove ranijih (pretkomunističkih) modela i/ili adaptacije ili prihvaćanja vanjskih (najčešće zapadnoevropskih) trendova”. (Eszes, 1997: 1) Posebno značajne promjene desile su se u politici visokog obrazovanja. Budući da se u ranijem periodu nije moglo govoriti o nekoj vrsti akademske demokratije, države poput Poljske i Češke su već u prvom koraku nastojale da se odvoje od državne kontrole u akademskim pitanjima, te su uspostavile institucije poput senata, studentskih parlamenata, rektorskih konferencija itd. (Dobbins, 2011: 196)

Istovremeno su se u sektoru obrazovanja dešavala dva privatizacijska fenomena. S jedne strane *unutrašnja privatizacija* kroz uvođenje tržišnih

ponašanja u javni obrazovni sektor, a s druge *vanjska privatizacija* kroz uspostavljanje privatnih obrazovnih institucija (uporedi: Ball i Youdel, 2008: 9-10). Ovo se naročito odnosilo na tercijarno obrazovanje, koje je doživjelo snažnu ekspanziju u tranzicijskom periodu, te reformirane postojeće strukture kroz transformaciju visokih škola u univerzitate, zatim osnivanje praktično orijentiranih visokoobrazovnih institucija i sl. (vidi Kogan, 2008: 22). Proliferacija privatnih institucija u ovim državama značajna je i na predškolskom nivou. Istraživanja Evropskog komiteta Sindikata obrazovanja (ETUCE) iz 2015. godine pokazuju da je čak veći upliv privatnog sektora u predškolsko nego u visokoškolsko i druge nivoe obrazovanja (vidi: *European Trade Union Committee for Education*, 2016: 24).

Usprkos privatizaciji obrazovanja, recentna istraživanja u postsocijalističkim državama (*European Trade Union Committee for Education*, 2016; Kogan et al., 2008) pokazuju da su javno finansirane institucije i dalje dominantne. U pogledu upisa studenata samo je u Rumuniji i Poljskoj broj onih koji studiraju na privatnim institucijama značajan i iznosi skoro četvrtinu svih upisanih, dok u Češkoj i Slovačkoj skoro svi studiraju na javnim visokoškolskim ustanovama (vidi: Kogan et al., 2008).

Novum u visokoobrazovnoj politici postsocijalističkih zemalja u poređenju s ranijim sistemom jeste uvođenje plaćanja školarina u obrazovanju. Uvjeti plaćanja školarine su različiti, pa je tako u Bugarskoj iznos uvjetovan performansama studenta te oblasti studiranja. (Kostova, 2008: 108) Pritom su određene kategorije studenata, poput djece bez roditelja, osoba s invaliditetom i sl., izuzete iz plaćanja školarine. U Češkoj studenti koji ne studiraju programe na stranom jeziku snose samo troškove koji se odnose na upis i plaćaju ih jednom po ciklusu studija, ali studenti koji ne završe studij u redovnom roku snose troškove studija, izuzimajući one koji tokom studija postanu roditelji. U Poljskoj

vlada grantovima finansira različite kategorije studenata. Kategorizacija se bazira na nivou porodičnih primanja, eventualnom invaliditetu studenta i njegovoj uspješnosti; dakle, svaka od ovih kategorija dobiva podršku tokom studija.⁴

Budžetska izdvajanja države za obrazovanje u postsocijalističkim državama (Tabela 8) održavaju se na nivou prosjeka drugih članica EU-a, što je zapravo rezultat činjenice da su zemlje prepoznale važnost obrazovanja radi prevazilaženja drugih problema nastalih tranzicijom, kao što je visoka nezaposlenost.

Usprkos procesima deregulacije u postsocijalističkim državama obrazovanje je i dalje ostalo snažno povezano s državom koja određuje upisnu politiku i načine finansiranja.

ZAKLJUČAK

Iz pregleda adaptacije i transformacije različitih politika u postsocijalističkim državama, koje možemo smatrati dijelom sveukupne politike blagostanja vidljivo je da nekoliko tranzicijskih momenata djeluje određujuće na te države koje su sa članstvom u EU ušle u posttranzicijski period. Radi se u prvom redu o iskustvima tržišne ekonomije primjenjivanim pod snažnim djelovanjem međunarodnih institucija koje su reforme promatrale kao priliku za smanjenje budžetskih deficita, a ne uređenje sistema davanja jednakih prilika građanima postsocijalističkih zemalja u odnosu na tzv. stare članice EU-a. To se prije svega vidi iz prezentiranih pokazatelja izdataka u zdravstvu, zatim privatizacije penzionog sektora, kojom se rizik prebacio na penzionere, te umanjeњу radničkih prava u praksi iako je stepen zaštite na papiru u prosjeku ostalih članica Unije.

---

4 Pregled zasnovan na informativnoj stranici <http://study.studentnews.eu>.

Tabela 8. Procent budžetskih izdvajanja za obrazovanje u izabranim postsocijalističkim državama

(Izvor: UNESCO)

Država	Godina													
	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Bugarska	..	..	3,39	3,39	4,01	2,32	4,11	3,91	3,65	4,20	4,29	3,91	3,59	3,52
Češka	3,69	3,66	3,75	3,98	4,15	4,02	3,89	4,22	3,87	3,75	4,18	4,07	4,28	4,27
Mađarska	4,57	4,87	4,93	5,18	5,81	5,35	5,35	5,33	5,17	5,00	4,99	4,79	4,62	..
Poljska	4,64	4,99	5,32	5,39	5,33	5,38	5,45	5,22	4,87	5,07	5,02	5,06	4,82	4,81
Rumunija	..	2,85	3,24	3,49	3,42	3,25	3,45	..	4,22	..	4,16	3,45	3,02	2,93
Slovačka	4,1	3,87	3,94	4,25	4,21	4,10	3,77	3,72	3,53	3,53	4,02	4,12	3,97	3,92
Slovenija	..	..	5,75	5,65	5,69	5,63	5,58	5,57	5,10	5,10	5,56	5,56	5,56	5,66

Istovremeno je deregulacija do koje je došlo u svim oblastima proizvela, naročito u početnom periodu, negativno djelovanje na populaciju te dovela u pitanje javnu podršku svim reformskim poduhvatima, što je značajno otežavalo stabilizaciju i dovršetak tranzicije. Uslijed procesa deregulacije javnost je gubila povjerenje u institucije, budući da se zbog ekonomskih turbulencija povećavao broj gubitnika tranzicije i uvećavala diskrepanca u životnom standardu građana.

Postsocijalističke zemlje su u svome tranzicijskom kretanju pokazale najprije da šok terapija ne predstavlja adekvatan pristup u procesu reformi, budući da dovodi u pitanje najbitniji element u preuređenju ili izgradnji novog uređenja države, a to je socijalna kohezija. Istovremeno se tranzicija bazirana na *ad hoc* rješenjima ili posuđenim modelima (čileanski model reforme penzionog sektora koji je afirmirala Svjetska banka) pokazala neadekvatnom za održavanje postojećih sistema socijalne sigurnosti i vodila je gubitku povjerenja građana u te sisteme.

U konačnici, nametanje neoliberalnih principa u sferi zaštite radničkih prava, reguliranja penzionog i zdravstvenog sistema, odnosno uvođenje, kako ga Gill (1998: 97 prema Lošonc 2007: 105) naziva, *discipliniranog neoliberalizma* na kojem je *harmonizirana EU*, a koji ulazak države u socijalnu sferu prepušta njezinoj diskrecionoj politici, doveo je postsocijalističke države u nezavidnu poziciju jer zbog ekonomske nemoći nisu imale prostora da interveniraju u tim sferama, već su te vrste javnih politika percipirale kao troškove.

Elvis Fejzić, Elmir Sadiković, Sead Turčalo

INTERVJUI S PREDSTAVNICIMA SINDIKATA, UDRUŽENJA POSLODAVACA, POLITIČKE ELITE I AKADEMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

INFORMACIJE O ISTRAŽIVAČKIM MOTIVIMA, KARAKTERU INTERVJUA I ISPITANICIMA

Intervjui su realizirani s odabranim članovima akademske i političke elite te predstavnicima sindikata i udruženja poslodavaca. Ukupan uzorak iznosio je 11 sagovornika (N=11). Korišten je polustrukturirani intervju zbog njegove fleksibilnosti tako da su sugovornicima, osim prethodno određenog broja pitanja, tokom razgovora postavljana i neka nova kako bi se dobilo više informacija relevantnih za istraživanje. Posebno je provedeno intervjuiranje predstavnika akademske elite – oni su davali odgovore na kompleksnija pitanja iz datoga istraživačkog projekta – i odabranih aktera iz sfere političke vlasti, sindikata i udruženja poslodavaca – odgovarali su na pitanja iz ovog tematskog istraživanja koja se uglavnom odnose na milje svakodnevne politike i postojeće zakonske regulative. U ukupnom uzorku četiri sagovornika su dolazila

iz akademske zajednice, četiri iz političkih partija različitog ideološkog spektra te po jedan predstavnik sindikata, poslodavaca i nezavisnih ekonomskih analitičara. U analizi prikupljenih odgovora koristili smo kvalitativnu analizu sadržaja. Za potrebe realiziranja istraživačkog projekta *Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam: o mogućnostima praktične primjene u BiH* intervjuirane su osobe iz akademskoga, političkog, sindikalnog i upravljačko-proizvodnog sektora u Bosni i Hercegovini.

KRITIČKA ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Odnosi ekonomije i politike u doba globalizacije izazivaju velike kontroverze. Iako dominira mišljenje da ekonomija u epohi savremene politike ima veći uticaj na politiku i državu nego ranije, ipak postoje značajna odstupanja u percepciji tih odnosa među članovima bosanskohercegovačke akademske elite. Tako, naprimjer, Esad Zgodić, redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, tvrdi: „U odnosu na moć kapitala i svijet multinacionalnih kompanija državne politike su odavno izgubile autonomiju: one su uglavnom egzekutori njihovih interesa, a tamo gdje postoje pokušaji intervencije politike u taj svijet u formi očuvanja regulatorne države na djelu su neuspjesi i dekadencija suverenog logosa politike i vlasti.“ Blisko razmišljanje o odnosima ekonomije i politike u doba globalizacije ima i Matej Živković, docent na *Sarajevo School of Science and Technology*, koji smatra „(...) da je u uvjetima globalizacije ekonomija ta koja za sobom vuče, odnosno oblikuje politiku. Ekonomski interesi su ti koji su određujući, bilo da se radi o pojedinačnim ili korporativnim. (...) Izuzev većih ekonomija, poput Njemačke, Velike Britanije, Italije i sl., sve druge evropske ekonomije su u eventualnim sporovima s megakorporacijama u lošijem položaju. Ovdje se vidi kako interesi korporacija oblikuju politiku. Situacija je ista kod nas, samo što su u našem slučaju interesi pojedinaca ti koji oblikuju odnose politike i ekonomije“. U

navedenim shvatanjima navodi se da je intervencionistička uloga države ruinirana i reducirana, a da je milje državne vlasti samo kolonizacijski prostor aktera kapitala. S druge strane figuriraju mišljenja da je odnos ekonomije i politike prilično uravnotežen. S tim u vezi Elvir Čizmić, vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, konstatira da je odnos politike i ekonomije „(...) dvosmjernog karaktera, tako da politička diplomacija kreira zakone te otvara prostor za globalno djelovanje korporacija, a korporacije podržavaju ili opstruiraju određene politike putem vlastitih akcija. Čak i teorijski modeli danas podrazumijevaju ovaj dvosmjerni utjecaj“. No, i u ovom shvatanju se potencira da ekonomija i predstavnici krupnog biznisa imaju veliki utjecaj na proces upravljanja državom, globalnu i nacionalnu politiku. Apostrofirana poimanja politike i ekonomije u doba globalizacije, zapravo, ukazuju na to da je ekonomska dimenzija globalizacije izraženija od njenih drugih dimenzija, što u osnovi odgovara etiketiranju globalizacije kao neoliberalne tvorevine.

U ozbiljnim znanstvenim i političkim krugovima raspravlja se i polemizira o mogućnosti provođenja politika utemeljenih na socijalnom kapitalizmu u doba neoliberalizma koji prožima sve nivoe političkog upravljanja. Neoliberalna politika regulira sferu nacionalne, ali i globalne političke utakmice. Kada su u pitanju izgledi za implementaciju politika utemeljenih na socijalnom kapitalizmu u doba neoliberalne globalizacije, Esad Zgodić misli da su „(...) na djelu dva kontroverzna procesa: prvo, nastojanja da se destruiira tradicija države blagostanja i, drugo, da se očuvaju njene temeljne vrednote. Jedno je izvjesno: bez obzira na svu agresivnost mrzitelja etike solidarnosti i aksiologije socijalne države ona, bar na evropskom zapadu, nije sasvim anahronizirana i uništena, a u njenom očuvanju, kao i u historiji, sudjeluju svojim masovnim protestima i otporima osviješteni građani i oni socijalni stratumi koje neoliberalni kapitalizam dovodi u stanje nesigurnosti, neizvjesnosti, straha i sl. To što se naziva socijalnim kapitalizmom, prema tome, još uvijek odolijeva centrima ekonomske moći, mada je daleko od ideala humaniziranog

kapitalizma ili kapitalizma s ljudskim licem". U ovom diskursu se potencira da neoliberalni fundamentalizam u politici ipak nije uspio u potpunosti demonizirati sistem socijalnog kapitalizma i model države blagostanja jer ovi teorijski koncepti imaju i dalje svoj praktični ekonomsko-politički dignitet. No, postoje i drugačija razmišljanja o perspektivama i efektima politika inspiriranih socijalnim kapitalizmom u doba neoliberalne globalizacije. Naime, Matej Živković vjeruje da su „... socijalni kapitalizam i država blagostanja na izdisaju. To traje skoro tri decenije, a kulminiralo je u posljednje vrijeme zbog dva procesa. Jedan je globalizacija, a drugi napredak informacijskih tehnologija, koji sve više radnu snagu koja ne radi na razvijanju vlastitih sposobnosti čini izlišnom. Imamo ogroman rast nejednakosti na globalnom nivou. Jedan od pokazatelja kako se ta nejednakost može reflektirati je i *Brexit*, gdje ljudi koji sebe percipiraju kao gubitnike globalizacije i eurointegracija smatraju kako su izglasali da ni oni koji su dobitnici ne dobivaju više u onoj mjeri kao ranije. Nejednakost sugerira i da će se radnik sve više morati okretati sebi, te da će ga država sve manje štiti. Bojim se da je odumiranje radničkih prava kakva smo imali veći dio druge polovice 20. stoljeća ireverzibilan proces". Moguće je primijetiti da postoje sumnje u efikasnost, funkcionalnost i produktivnost politika koje su zasnovane na socijalnom kapitalizmu u epohi neoliberalne politike i globalizacije. Ovaj pristup socijalnom kapitalizmu, u osnovi, dovodi u pitanje mogućnost njegove praktične realizacije, odnosno locira ga u sferu anahronosti i prošlosti.

U doba globalizacije kontinuirano se propituje sposobnost i spremnost država da razvijaju neki oblik socijalne ekonomije tržišnog tipa. Postoji visok stepen saglasnosti o tome da ne mogu sve države uspješno razvijati i akceptirati model socijalne ekonomije. Posebno se to odnosi na države čije su ekonomije zavisne od kapitala međunarodnih finansijskih institucija. Imajući navedeno u vidu, Kadrija Hodžić, redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, smatra da se ne mogu „(...) praviti socijalne politike u uslovima visoke zaduženosti

(bez obzira na klasifikaciju *srednje zadužene zemlje* Bosna i Hercegovina pokazuje sve odlike uvlačenja u *grčki scenarij* jer porast javnih dugova raste brže od rasta GDP-a, što znači da se otplaćivanje starih dugova može rješavati isključivo novim zaduživanjem), te nekonzistentno vođene socijalne politike čiji nosioci nisu u stanju čak ni targetirati probleme i nosioce transfernih odliva“. U navedenom ekonomskom pristupu iskazuje se zabrinutost i sumnja u sposobnost zaduženih država – koje su, uz to, u kooperantskim aranžmanima s međunarodnim finansijskim organizacijama – da uspješno razvijaju model socijalne ekonomije. U politološkom diskursu se, ustvari, o akcentiranoj temi iznose argumenti koji korespondiraju s prethodnim ekonomističkim shvatanjem. Drugim riječima, Zgodić ističe da većina država, „(...) osim naravno SAD-a i još nekoliko država koje se svrstavaju u velike sile, ne može voditi nikakvu ekonomsku politiku, a onda ni socijalnu politiku bez onoga što je njemački sociolog Ulrich Beck nazvao pečatom Međunarodnoga monetarnog fonda: iluzija je govoriti o ekonomskom i socijalnom suverenitetu država ako ovaj žig i pečat drugih institucija telekratskog upravljanja svijetom jeste neizostavna pretpostavka njihovih ekonomskih htijenja i socijalnih aspiracija“. Prema tome, ovaj teorijski pristup u potpunosti ekskomunicira autonomnu državnu kompetenciju u sferi socijalne politike, odnosno njenu regulaciju bez nadzora međunarodnih ekonomskih asocijacija i ustanova.

Koncepcijski izum socijalnog tržišta prirodna je opozicija modelu slobodnoga i nereguliranog tržišta. Imajući u vidu da je slobodno tržište sklono produciranju cikličnih ekonomskih kriza i velikih ekonomskih depresija te da nakon takvih detronizirajućih ekonomskih stanja traži čak i državnu intervenciju kao vid spasenja – te tako priznaje da ima konstitucijsku grešku i hendikep – socijalno tržište se nameće kao izvjesna alternativa nedostacima i nelogičnostima nereguliranog tržišta. Postoje, ipak, dileme i kalkulacije oko toga da li socijalno tržište može stabilizirati probleme koje producira neregulirana tržišna ekonomija.

S tim u vezi Elvir Čizmić promišlja i tvrdi: „Navedeni model u razvijanim demokratijama može eliminirati anomalije slobodnog tržišta kroz intervenciju putem različitih državnih agencija profesionalnog tipa. U tranzicijskim zemljama navedene profesionalne državne agencije i tijela su često politički ili nacionalno partikularno determinirani i ne daju potrebne efekte vezano za zaštitu potrošača i aktivnosti vezane za pravo konkurencije, posebno u dijelu eliminacije neregularnih oblika oligopola ili monopola.“ Ocjena socijalnog tržišta u poimanju Mateja Živkovića korespondira s prethodnim shvatanjem i on konstatira slijedeće: „Ja ne gledam stvari u pogledu tržišta crno-bijelo. Stoga nisam sklon ni onome klasičnom liberalnom pristupu, poput Hajeka, da je svako tržište bolje nego bilo kakav upliv države i koji tvrdi da nema jamstva da će država bolje postupiti čak i u slučajevima kada tržište pokazuje neku anomaliju. Ja sam, međutim, skloniji mišljenju da država treba zadržati neki stepen regulacije, ali ne i vlasništva. Previše deregulacije je 2008. godine dovelo do totalnoga finansijskog kolapsa i pokazalo kakvu globalnu destabilizaciju može izazvati kada je tržište apsolutno prepušteno samo sebi.“ Oba navedena poimanja apoloģiraju i promoviraju praktičnu anticipaciju modela socijalnog tržišta – s tim što se u prvom apostrofiranom pristupu iznosi rezerviranost prema njegovoj djelotvornosti u uvjetima demokratske tranzicije – koji može ublažiti nepravde koje stvara slobodno tržište, a uz to može osigurati i priskrbiti državama političku stabilnost i ekonomsku sigurnost.

Postoje dileme i suprotstavljena mišljenja u pogledu mogućnosti i efekata saradnje partija političke ljevice, centra i desnice u realiziranju politika zasnovanih na socijalnom kapitalizmu i socijalnoj demokratiji. Apoloģeti radikalnoga desničarskog i ljevičarskog razmišljanja smatraju da je takva politička kooperacija nemoguća, dok, recimo, pristalice političkog centra vjeruju da mogu partnerski sarađivati s protagonistima umjerene desnice i ljevice na projektima izgradnje održivih sistema socijalnog kapitalizma i socijalne demokratije. Takva vjerovanja bude

nadu da se neoliberalna globalizacija može humanizirati i konvertirati u pravedniji globalni proces. Tako, naprimjer, Esad Zgodić vjeruje da je ortodoksna desnica „(...) isključena iz svake politike koja zagovara socijalni kapitalizam i socijalnu demokratiju: sa stanovišta njene ideologije za svoju bijedu, siromaštvo i raznovrsne uskraćenosti krivi su sami ljudi, a nejednakost u pristupima socijalnim ulogama i društvenom blagostanju utemeljena je, navodno, u ljudskoj prirodi. S druge strane, ljevica i partije konzervativnog centra mogu se, pogotovo nakon velikih ekonomskih kriza i masovnog siromaštva koje produciraju ratovi, pojaviti sa značajnim stepenom saglasnosti o vrijednosti državnog intervencionizma i neophodnosti instaliranja socijalne i demokratske države. Na toj saglasnosti, kao što se to pokazuje na primjeru Njemačke, moguće su i stabilnije tzv. velike koalicije ovih partija“. Matej Živković ne isključuje mogućnost političke kooperacije između umjerenih partija ljevice i desnice te vjeruje da je nestala tradicionalna napetost između stranaka ljevice i desnice, odnosno da se postepeno „(...) te ideološke razlike (...) gube. (...) Ako uzmemo primjer Njemačke, vidimo da je moguća suradnja stranaka različitog ideološkog spektra na politikama zasnovanim na socijalnoj demokraciji i socijalnom kapitalizmu“. Odabrani predstavnici akademske elite iz sfere političkih i ekonomskih nauka u Bosni i Hercegovini vjeruju, dakle – a ta vjera nije ideološki uvjetovana i ograničena – da je saradnja partija centra, umjerene ljevice i umjerene desnice moguća, potrebna i poželjna u kontekstu osmišljavanja i donošenja zakonske regulative i politika utemeljenih na socijalnom kapitalizmu i socijalnoj demokratiji.

Neke prakse socijalnog kapitalizma mogu se detektirati u bosanskohercegovačkome političkom i ekonomskom sistemu iako se država nalazi u procesu demokratske tranzicije i konsolidacije. Tranzicija je prisutna još uvijek u političkoj sferi, ali i u ekonomskoj. Stoga je potrebno objasniti porijeklo tih posebnih instrumenata socijalnog kapitalizma koji su etablirani i prihvaćeni u bosanskohercegovačkome ekonomskom i

političkom diskursu. S tim u vezi Esad Zgodić tvrdi slijedeće: „Sve što kao *solidarno* i *socijalno* postoji u BiH recidiv je još uvijek neuništenih vrijednosti socijalizma. No, sa svakim novim iskoracima u ekonomskoj politici i instalaciji prokapitalističkih društvenih odnosa ti rudimenti nestaju, pa nas očekuje sistem u kojem će, prema uzusima neoliberalizma, sve biti privatizirano i sve izručeno surovim silama tržišta. Otpori su takvim tendencijama slabi budući da se u etnički fragmentiranom društvu ne može očekivati da se pojavi neki panbosanskohercegovački protest spram involviranja vladavine neoliberalizma u sve aspekte društvenog bivstvovanja.“ Ovaj znanstveni pristup apostrofira negativna obilježja i posljedice demokratske tranzicije u Bosni i Hercegovini jer se ona odvija prema diktatu zagovornika i promotora neoliberalne globalizacije. Tako da će se s vremenom urušiti i nestati – iznosi se u navedenom diskursu – preostali recidivi i vrijednosti socijalnog kapitalizma koje je, ustvari, iznjedrila i producirala epoha socijalističkoga radničkog samoupravljanja – ova politika nije bila indiferentna prema načelima regulirane tržišne politike iako je stvarana u uvjetima političkog monizma i centraliziranog planiranja u ekonomiji. S druge strane, Matej Živković u bh. ekonomskom i političkom diskursu ne prepoznaje autentične prakse socijalnog kapitalizma, ali govori o postojanju nekih socijalnih instrumenata i naslijeđa „(...) iz onog sustava koji je mentalitetske naravi i koji ne podrazumijeva socijalni kapitalizam. (...) Ovdje mi imamo neku mješavinu divljeg kapitalizma, tržišne privrede i mentalitetskog socijalizma. Ja ga ne prepoznajem u nekim njegovim pojavnim oblicima poput socijalne sigurnosti za one koji su negativno pogođeni tržišnim zakonima“. U prethodnom viđenju socijalnog kapitalizma iznosi se skeptičnost prema kvalitetu naslijeđenih instituta socijalne politike iz vremena samoupravnog socijalizma, a socijalni kapitalizam se percipira isključivo kao produkt zapadnoevropskog liberalizma i kapitalizma, odnosno proizvod nečega što je, zapravo, cilj bosanskohercegovačke političke i ekonomske tranzicije.

Zagovornici i akteri neoliberalne politike smatraju da bi državnu vlast trebalo deregulirati u sferi vršenja nekih bitnih javnih poslova i usluga kao što su zdravstvo, saobraćaj ili, pak, obrazovanje. Takva politička koncepcija suštinski je suprotstavljena idejnim i aksiološkim osnovama socijalne demokratije i socijalnog kapitalizma. Intervjuirani predstavnici bh. akademske elite sumnjičavi su prema namjerama neoliberalne politike i zbog toga smatraju da radikalna deregulacija državne vlasti u oblasti obavljanja javnih poslova nije funkcionalno rješenje. Elvir Čizmić nedvosmisleno konstatira da državna vlast „(...) uvijek treba kontrolirati i nadzirati navedena javna područja djelovanja, ali svakako se ni u tom dijelu ne treba blokirati privatna inicijativa kroz korištenje postulata tržišta javnih usluga i *new public managementa*. S tim u vezi, bilo da su navedene oblasti organizirane kroz privatnu inicijativu ili od strane nekoga državnog organa, skupštine i vlade treba da definiraju normative i standarde (način osnivanja, profesionalne neovisnosti, strukturu i kompetencije zaposlenih, sukob interesa, čak i određena pitanja vezana za kvalitet i prava klijenata) koji vrijede za sve organizacije (i privatne i javne) koje se bave navedenom djelatnosti i striktno ih kontrolirati bez diskriminacije bilo koje javne ili privatne organizacije koja se bavi navedenim poslom. Smatram da u navedenim veoma osjetljivim područjima treba osigurati visok nivo regulacije od strane države prema određenim standardima, uz osiguranje profesionalne neovisnosti organizacija koje se navedenim poslovima bave“. Tvrdi se u navedenom pristupu, u osnovi, da državna vlast treba da ima efikasniju regulacijsku moć u miljeu javnih poslova i pružanja javnih usluga. Razmišljanje kompatibilno prethodnome nudi i Esad Zgodić, koji u potpunosti odbacuje neoliberalnu politiku državne deregulacije i samouvjereno ističe: „Neotuđivi su javno dobro, prirodni resursi i ljudska pravo na dostojanstven život. Razvlašćivanje države u sferi osiguranja ovih vrijednosti sigurno vodi društva u sveopću dekadenciju, kao što podriva i temeljne pretpostavke i reprodukcije samoga kapitalizma. (...) Samo kratkoročna i kratkovidna pohlepa za profitom može insistirati na eliminaciji uloge države u

obezbjedivanju takvih i sličnih pretpostavki kapitalističkog načina proizvodnje. Ne pripadam apologetima kapitalizma, smatram da se on ne može nikada transformirati u kapitalizam s ljudskim licem, no ako je kapitalizam postao historijska nužnost i ako je svaki alternativni oblik života za sada utopistički, onda, u svakom slučaju, ima smisla i svrhe tragati za njegovim kakvim-takvim prohumanističkim potencijama. Ta potraga nije, međutim, moguća bez očuvanja i afirmacije socijalne države.“ Ovo konceptijsko stanovište otvoreno demonizira stvarne namjere politike državne deregulacije u doba globalizacije i brani stečeni status, ulogu i funkcije socijalne države, odnosno njen stečeni potencijal i njenu humanističku prirodu.

Važno je identificirati odnos političke vlasti, ekonomskih analitičara i predstavnika privatnog kapitala u Bosni i Hercegovini prema politici državne deregulacije. Otpori neoliberalnoj politici postoje, ali oni su nerijetko slabi i neefikasni. Ni politička ljevica više nije jedinstvena u protivljenju fundamentalističkoj politici neoliberalizma jer simpatizeri i zagovornici *trećeg puta* – kao savremenoga ljevičarskog svjetonazora – prihvaćaju ovu politiku. Umjerena politička desnica i liberali su prirodni kooperanti neoliberalne politike. Najkonzistentniji kritičari neoliberalizma i globalizacije su antiglobalizacijski, alterglobalizacijski i antikorporacijski građanski pokreti. U bosanskohercegovačkome praktičnom političkom i ekonomskom diskursu mogu se detektirati različita viđenja državne deregulacije, ali ona nisu isključiva i radikalno suprotstavljena. Tako, recimo, Damir Miljević, nezavisni ekonomski analitičar i konsultant, konstatira i iznosi slijedeće: „Po mom mišljenju, država se ni u kom slučaju ne smije deregulirati u oblasti zdravstva, obrazovanja i upravljanja prirodnim resursima. Smatram da bi deregulacija države u ovim oblastima vodila u katastrofu. (...) U drugim javnim poslovima poput saobraćajnih usluga i sl. ne vidim problem da se država deregulira i razvlasti.“ Na sličan način o državnoj deregulaciji argumentira i Lazar Prodanović, koji tvrdi: „Mislim da ne treba izvršiti potpunu deregulaciju,

ali treba uvesti neku zdravu, kontrolisanu konkurenciju, uz jasne kriterije po kojima se i drugim fizičkim ili pravnim licima može ponuditi mogućnost ulaska u poslovanje u tim sektorima. Na taj način bi javni sektor bio natjeran da bude kvalitetniji.“ Ni Šemsudin Mehmedović ne kritizira državnu deregulaciju, odnosno apologira je uz efikasniju kontrolu i nadzor pa, između ostalog, kaže da država „(...) voli upravljati jer na taj način čuva stranačko jedinstvo i strukturu te broj glasova. Primarni motiv države, dakle, nije profit i rast kompanija nego vlastito finansiranje i kontrola glasova. To se bolno i jasno vidi ovdje svakog dana. S druge strane, sama deregulacija nosi rizik da oni koji preuzimaju posao to rade iz egoističnih motiva – profita nauštrb kvaliteta. Stoga sam ja pobornik jasnih, precizno definiranih i budućnosti okrenutih standarda koji se moraju poštovati, ispunjavati i stalno provjeravati od nepristrasnih kontrolora“. Politiku državne deregulacije simpatizira i Martin Raguž, ali traži da se ona kontrolirano i ograničeno dozira u javnim poslovima, bolje rečeno, smatra da „(...) deregulacija može doprinijeti kvalitetnijem obavljanju važnih društvenih djelatnosti. Smatram da deregulacija ne znači da država treba izgubiti stratešku kontrolu i odgovornost u tim oblastima. Ako uzmemo primjer Njemačke, vidimo da je 50 do 60 posto javnih poslova deregulirano, ali država i dalje ispunjava svoju socijalnu funkciju i u tim sferama. Mislim da je balans između uloge države i deregulacije optimalan model za javne poslove i usluge“. Suad Ećo ima pozitivno mišljenje o kvalitetu državne deregulacije, pa otvoreno, samouvjereno i beskompromisno ističe da „(...) treba dozvoliti ulazak privatnog kapitala i u tu vrstu usluga. Imamo primjer blagog uvođenja privatnog sektora u primarnu zdravstvenu zaštitu; kad odete u neku privatnu zdravstvenu ustanovu, izbjegavate gužve, imate ljubazno osoblje i sl. Smatram da građani koji iz svojih ličnih dohodaka izdvajaju za zdravstveno osiguranje treba da imaju priliku izabrati gdje će se liječiti. Država bi trebalo da u ravnopravan položaj dovede privatni i javni sektor bar u nekim osnovnim uslugama zdravstva ili saobraćaja. Nikako favorizirati samo javni sektor, već omogućiti uvjete za zdravo

natjecanje, koje će ponuditi bolji kvalitet“. Iz navedenih različitih poimanja državne deregulacije moguće je ipak zaključiti da bh. politička elita, ekonomska ekspertokratija i predstavnici udruženja poslodavaca ne zagovaraju suzdržanost i protivljenje ovoj neoliberalnoj politici – vidjeli smo da je, naprimjer, akademska elita u Bosni i Hercegovini skeptična prema državnoj deregulaciji – ili, drugim riječima, apologira se njeno prihvaćanje i implementacija u ograničenom obliku. Štaviše, dominira mišljenje da bi djelomično dereguliranje države iz vršenja nekih javnih poslova i uvođenje privatne konkurencije u realiziranju tih poslova zapravo učinilo državnu vlast sposobnijom i djelotvornijom u obavljanju preostalih javnih poslova. Rasterećenje države od tradicionalnih nadležnosti uglavnom se, dakle, percipira u pozitivnom smislu.

Predstavnici političke elite, sindikata i udruženja poslodavaca u BiH imaju podijeljena mišljenja o socijalnom kapitalizmu. Postoje dileme u pogledu smisla i svrhe ovog ekonomsko-političkog sistema. Tako, naprimjer, Šemsudin Mehmedović, predstavnik političke desnice na bh. političkoj sceni i poslanik u državnom parlamentu, prilično je skeptičan prema politikama utemeljenim na socijalnom kapitalizmu – u uvjetima političke i ekonomske tranzicije – zbog čega smatra da razvijene države mogu lakše „(...) pristupiti organizaciji socijalnog kapitalizma, tj. one vrste kapitalizma koja će osigurati kvalitetne državne servise – prije svih mislim na obrazovanje, sigurnost i zdravstvo. (...) Ne postoji socijalni kapitalizam bez društva koje je već ostvarilo određeni stepen bogatstva uz jasno učešće srednje klase koja ima osnove blagostanja – tj. živi životom dostojnim čovjeka. (...) Za mene je, dakle, socijalni kapitalizam društveno uređenje bazirano na značajnom udjelu srednje i više srednje klase u društvu koje već ima odgovarajući nivo blagostanja i svjesnosti da utrošak sredstava koji se prikupi porezima u jednom društvu mora biti utrošen na nastavak izgradnje pretpostavki za njegov daljnji razvoj i rast“. Zavidan stepen razvijenosti neke države, dakle, jedna je od temeljnih pretpostavki za prihvaćanje i razvijanje politike

socijalnog kapitalizma čiji nosilac, ustvari, treba da bude srednja klasa. Moguće je, ipak, primijetiti da postoji izgrađen pluralizam mišljenja – o praktičnome i koncepcijskom poimanju socijalnog kapitalizma – među sljedbenicima politike umjerene desnice u BiH. Imajući apostrofirano u vidu, Martin Raguž, delegat u Domu naroda državnog parlamenta, kaže da bi socijalni kapitalizam trebalo da bude „(...) jedan model koji u osnovi nije usmjeren samo na profit, što je imanentno kapitalizmu, nego da se dio tog viška vrijednosti do kojeg dolazi relocira u socijalno osjetljiva i korisna područja zbog socijalne kohezije koja stvara pretpostavke za skladan razvoj društva i države“. Socijalni kapitalizam dovodi se u direktnu vezu s osiguravanjem političke stabilnosti i ekonomskog blagostanja u državi. Sistem socijalnog kapitalizma ocjenjuje se i kao mješoviti ekonomski projekt koji je nastao sintezom načela slobodnog tržišta i državnog intervencionizma. Suad Ećo, kao predstavnik udruženja poslodavaca i direktor privatne kompanije, tvrdi da je socijalni kapitalizam neka vrsta „(...) balansa između tržišnog pristupa i državnog intervencionizma. Država prepušta dio regulacije tržištu, a neke komponente ostavlja za sebe; naročito utjecaj države na kreiranje socijalne komponente. Ono što je problematično u provođenju politike socijalnog kapitalizma jeste da ju je vrlo teško implementirati u državama koje su zadužene“. U prethodnom pristupu se ističe da zadužene i prezadužene države – obično se radi o konzumentima kapitala međunarodnih finansijskih institucija – nisu u stanju da efikasno provode politiku zasnovanu na socijalnom kapitalizmu zbog ekonomskog tereta koji producira njihova zaduženost. Postoje i do kraja pozitivna shvatanja socijalnog kapitalizma, a takvo poimanje ima Admir Terzić, jedan od rukovodilaca u bh. sindikalnom pokretu, koji samouvjereno ističe: „Meni su uvijek prva asocijacija na socijalni kapitalizam skandinavske zemlje i politike koje oni provode. To pokazuje da možete imati pravedni kapitalizam koji kroz sisteme države vodi računa o socijalnoj pravdi.“ U prethodnom diskursu, dakle, otvoreno se naglašava da kapitalizam i socijalna pravda mogu biti spojivi i kompatibilni.

Demokratske države bi trebale osigurati građanima ili im pomoći da sami osiguraju osnovne uvjete za dostojanstven život; ipak, politička desnica i ljevica u doba globalizacije još uvijek drugačije percipiraju i promatraju temeljne obaveze demokratske države. Detektirane razlike desnice i ljevice moguće je prepoznati i u Bosni i Hercegovini. S tim u vezi Senaid Begić, funkcioner političke ljevice i poslanik u kantonalnoj skupštini, smatra da država treba „(...) omogućiti osnovni standard života za sve svoje građane, ali uz posebno definiranje pojma minimuma *osnovnog standarda života građana* i izvora finansiranja kategorija tog stanovništva. Svaka demokratska država ima obavezu da osigura mir, sigurnost i bar minimalno blagostanje svim svojim građanima“. Kompatibilno viđenje temeljnih funkcija i obaveza države ima i Lazar Prodanović, poslanik SNSD-a u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, koji tvrdi slijedeće: „Država treba stvoriti ambijent u kojem građani mogu ostvariti osnovni standard za život.“ S navedenim mišljenjima uglavnom se ne slažu protagonisti politike koju profilira desnica i konzervativni svjetonazor. O obavezi države da osigura osnovni standard života za sve građane Šemsudin Mehmedović ističe slijedeće: „Nisam uvjeren da je to direktan posao države. (...) Činjenica da smo mi u BiH nakon završetka agresije uspostavili kategoriju *radnika koji čekaju posao* strašno je koštala našu ekonomiju i poduzetnički kapacitet našeg društva. Mi smo gotovo stvorili generaciju ljudi koji očekuju da neko drugi za njih donese sve važne lične odluke – nahrani ih i napoji ih, osigura im stanove i auta bez njihovog stvarnog učešća u tom procesu. Uvjeren sam da ljudi treba da žive od SVOG rada, a ne od milostinje države bez obzira koliko to plemenito i humano zvučalo.“ Prema tome, u prethodnom viđenju temeljnih državnih funkcija naglašava se da država nema direktnu obavezu da svim građanima osigura osnovne uvjete za život, odnosno potencira se da građani svojim radom treba da stvore pretpostavke za dostojanstven život. Nemaju, međutim, svi protagonisti političke desnice u BiH podjednako mišljenje o obavezi države da građanima osigura osnovne uvjete za dostojanstven život. O

tome Martin Raguž beskompromisno tvrdi: „Ja sam zagovornik toga da je država servis koji treba biti u funkciji općeg dobra i dobra svakog pojedinca. Iz toga proizlazi moj stav da jaka država, pritom ne mislim na etatizam, treba imati ulogu da se pojedinac može osjećati socijalno zaštićen.“ Predstavnici sindikata i poslodavaca u Bosni i Hercegovini ne slažu se s ovim političkim stanovištem ili, pak, smatraju da država treba omogućiti svim građanima dostojanstvenu egzistenciju i osnovne uvjete za normalan život. Tako, naprimjer, Admir Terzić smatra da svaka „(...) normalna i prosperitetna država treba da bude do te mjere organizirana da svom građaninu omogući minimum standarda života, i to ne gledano iz aspekta čovjeka koji to potrebuje, već iz aspekta cjelokupnog društva. Jedino takvo društvo može biti sigurno, stabilno i prosperitetno“. I Suad Ećo, uz to, smatra kako bi trebalo „(...) da primarna obaveza države bude da osigura neki minimum standarda za sve građane. Sada se može voditi diskusija da li to zvati *socijalna pomoć* ili koristiti primjereniji termin, o čemu se na Zapadu vode diskusije, *zagarantirani lični dohodak*. Građaninu bi u okviru tih osnovnih standarda trebalo da bude zagarantiran i slobodan pristup liječenju, slobodan pristup javnom obrazovanju pod jednakim uvjetima za sve, neki smještaj kako bi se spriječilo beskućništvo“. Postoje značajne razlike u tumačenju osnovne svrhe države u Bosni i Hercegovini, a te razlike su konstruirane i diferencirane ideološki, socijalno i klasno. Nemoguće je, dakle, govoriti o postojanju konsenzusa u ovoj sferi.

Privatizacija i komercijalizacija nekih sektora države već je na djelu u Bosni i Hercegovini. Duže vrijeme vode se ozbiljne polemike o uvođenju tržišnog modela u nekim državnim sferama, ali ne postoji saglasnost o karakteru političke i ekonomske tranzicije u našoj zemlji. Konsenzus ne postoji ni o reformi obrazovne politike, odnosno uvođenju tržišnog modela u sferu obrazovanja. Admir Terzić stoga zagovara kontrolirano uvođenje tržišnog modela u određenim segmentima obrazovnog sistema te misli da treba obavezno praviti „(...) razliku između osnovnoga,

srednjeg i visokoškolskog obrazovanja. Mislim da treba biti oprezan kada se radi o predškolskom i osnovnom obrazovanju, dok se na ostalim nivoima mogu uvesti i neki elementi tržišnoga, s tim da država ipak treba uspostavljati jasne kriterije koji se moraju poštovati. Ovdje je već i kod nas došlo do djelomičnog uvođenja tržišta u obrazovni sistem, međutim, ne možete uvesti tržišni model bez ikakve kontrole. Po meni je ta kombinacija privatnoga i javnoga možda i najbolja jer jedni druge mogu uvjetovati na način da se poveća kvalitet". Damir Miljević zalaže se za kombinirani reformski pristup sferi obrazovanja koji će stvoriti uvjete za zdravu konkurenciju ili, preciznije rečeno, smatra da ni isključivi „(...) prelazak na tržišni model u obrazovanju ni potpuni ostanak izvan tržišnih uvjeta nije dobar. Potrebno je uspostaviti neki balans koji će omogućiti konkurenciju tržišnoga i javnoga i voditi kroz to nekim zdravim inovacijama u obrazovnom sistemu". Blisko viđenje obrazovanja i obrazovne politike ima i Suad Ećo, koji tvrdi da bi „(...) spoj javnoga i privatnoga u obrazovnom sistemu dao dugoročno dobre rezultate. Mi u BiH imamo dosta privatnih fakulteta. Mislim da će i na njima doći do izgradnje jako kvalitetnih programa jer imamo dosta mladih ljudi koji diplomiraju, željeli bi da rade u obrazovanju, ali ne mogu doći na javne univerzitete i onda odlaze na privatne, što će s vremenom dovesti sigurno do jačanja privatnog sektora u obrazovanju. Također mislim da se obrazovanju, posebno javnom visokom obrazovanju, mora dati da bude fleksibilnije kako bi se tržišno orijentiralo, a država treba dati svoj doprinos". Znatno drugačije poimanje o tržišnom modelu u obrazovanju – posebno o sferi visokog obrazovanja – ima Senaid Begić, koji kritizira ovu koncepciju obrazovnog sistema i kaže slijedeće: „Sve učestalije shvatanje visokog obrazovanja kao korporacije označava ozbiljnu prijetnju njegovoj ulozi u demokratskom javnom prostoru. Komercijalizacija visokog obrazovanja svojim učincima uveliko nadilazi akademsko polje i postaje jednim od presudnih faktora reprodukcije kapitalističkog sistema. Na ovakav način univerzitete postaju pogoni za uvećavanje privatnih profita i proizvodnju kreditno zadužene radne

snage koja mora finansirati svoje *obrazovanje*. Prema tome, kroz ovakvu praksu prelazak na tržišni model u obrazovnom sistemu neće dovesti do poboljšanja u toj oblasti.“ Moguće je doći do zaključka da u našoj zemlji dominiraju viđenja obrazovne politike koja apologiraju tržišni model u obrazovanju ili, pak, u nekim posebnim segmentima obrazovanja. Ipak, osim što neoliberalni zahtjev za privatizaciju sfere obrazovanja ima svoje sljedbenike u Bosni i Hercegovini, postoje i radikalni kritičari ovoga konceptijskog modela.

Raspravlja se i polemizira u bh. javnom diskursu o ulozi javnoga i privatnog zdravstva. Štaviše, predlaže se nerijetko izjednačavanje njihovog statusa, međutim, ne postoji baš potpuna saglasnost o karakteru reforme zdravstvenog sistema u BiH. Imajući navedeno u vidu, Damir Miljević tvrdi slijedeće: „Ja sam za izjednačavanje privatnoga i javnog zdravstva samo u onom nivou da imam neki osnovni paket zdravstvenih usluga koji mi država garantira jer plaćam zdravstveno osiguranje, te mi omogućava da taj paket usluga dobijem po vlastitom izboru u privatnim ili javnim zdravstvenim institucijama. Samo u tom smislu smatram da je potrebno izjednačiti status privatnoga i javnog zdravstva.“ I Lazar Prodanović smatra da treba liberalizirati zakonsku regulativu u oblasti zdravstva i konstatira slijedeće: „Izjednačavanje je prihvatljivo kada je u pitanju pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti, specijalističkoj zaštiti, dijagnostici, pa čak i kada je u pitanju viši nivo zdravstvene zaštite, sekundarni i tercijarni ako postoje jasni standardi. Bez jasnih standarda otvara se prostor za finansijske zloupotrebe, naprimjer, kroz nekritičan pristup određenim operativnim zahvatima. Istraživanja su pokazala da se u Mađarskoj u nekim područjima i do deset puta učestalije radila operacija tonzila (krajnika), a država plaća pojedinačno usluge. Mada takve zloupotrebe nisu nemoguće i u javnom sektoru.“ Na sličan način reformu zdravstvenog sistema definira i Senaid Begić, koji se zalaže za partnerstvo u ovoj sferi, odnosno tvrdi: „Privatno i javno zdravstvo treba dovesti u partnerski odnos; time će se sigurno unaprijediti zdravstveni

sektor. Na ovakav način će se napraviti utakmica, zdrava konkurencija između privatnoga i javnog sektora, a sve u korist krajnjeg korisnika, tj. pacijenta, dok će *traljavi* javni sektor izgubiti monopol. Ovaj model nije ništa novo, jer su skoro trideset godina slični modeli saradnje privatnoga i javnog sektora u zdravstvu prisutni u nekim zemljama EU-a.“ Ne postoje velike dileme i isključive rasprave o potrebi reformi u bh. zdravstvenom sektoru, ali još uvijek ne postoji osnova za dogovor o suštini i potrebi toga reformskog procesa. Može se, međutim, konstatirati da je proces neoliberalizacije već zahvatio sferu zdravstvene politike u Bosni i Hercegovini.

U razvijenim demokratskim državama čiji je ekonomski sistem zasnovan na načelima socijalnog kapitalizma funkcionalna porezna politika je generator efikasne socijalne politike. Drugim riječima, u nekim razvijenim državama ulaganja u socijalnu politiku osiguravaju se progresivnim i diferenciranim modelima oporezivanja bogatstva i prihoda. O potrebi uvođenja ovakvih modela oporezivanja u Bosni i Hercegovini postoji cijeli spektar različitih prijedloga i koncepcijskih razmišljanja. Admir Terzić samouvjereno ističe da je to jedini način na koji je moguće graditi „(...) pravedno, socijalno osjetljivo društvo. Mi, možda, čak i sigurno imamo situaciju da kvalitetnije živimo nego prije trideset godina, ali su ljudi puno nezadovoljniji. Razlog tome je, mislim, jer su napravljene ogromne socijalne razlike između ljudi. Imate mali broj bogatih i veliki broj onih koji žive na rubu egzistencije, a onog srednjeg sloja gotovo da više i nemate. Da bismo, dakle, imali pravedno, sretno i zadovoljno društvo, morate voditi računa da oni koji imaju više također više učestvuju u porezima“. Na vrlo sličan način ovaj model oporezivanja opravdava Damir Miljević, koji tvrdi slijedeće: „Za uvođenje progresivnoga i diferenciranog modela oporezivanja bogatstva i prihoda jesam ne samo radi povećanja ulaganja u socijalnu politiku, već zbog toga što smatram da je to pravedno. Ako različito prihodujemo, ako se naše bogatstvo razlikuje, onda trebamo različito snositi i teret oporezivanja.“ Prethodnim

viđenjima o progresivnome i diferenciranom modelu oporezivanja bogatstva i prihoda, ustvari, korespondira argumentacija Suada Eće jer on podržava „(...) takav pristup oporezivanju, naročito u pogledu bogatstva. Uzmimo primjer da neko ima 800 kvadrata stambenog prostora, a koristi samo 200. Naravno da treba platiti porez na to. Ili neko ima četiri auta i plaća isti porez na sve. Uostalom, i za poslovni sektor; sve što se ne koristi u poslovne svrhe, poput velikih neiskorištenih poslovnih prostora i sl., treba oporezivati. Isto tako treba u pogledu primanja. Oporezivanje treba biti u skladu s primanjima“. Ovaj model oporezivanja promoviraju, u osnovi, i akteri ljevičarske, ali i desničarske politike u BiH. Tako, naprimjer, Senaid Begić otvoreno apologira i traži „(...) uvođenje progresivnih i diferenciranih poreznih stopa (modela) kako bi svi porezni obveznici plaćali porez po različitim poreznim stopama u zavisnosti od visine dohotka, odnosno ostvarene dobiti. Po postojećem Zakonu o porezu na dohodak u FBiH, lični dohodak je oporezovan jedinstvenom stopom od 10%, a po obaveznom odbitku. Ova stopa je jedna od najnižih u regiji. Zbog negativne distribucije nivoa dohotka najveća primanja bi morala biti višestruko oporezovana da bi se s onima s nižim nivoom prihoda, eventualno, napravila minimalna razlika. Uvođenje progresivne stope oporezivanja osiguralo bi ravnopravniju raspodjelu“. I Lazar Prodanović nedvosmisleno podržava navedeni model oporezivanja bogatstva i prihoda, odnosno u prilog tog modela oporezivanja kaže slijedeće: „Da, bez ikakve sumnje. Mi smo izgubili taj kriterij. Mi smo u jednom zabrinjavajućem stanju surovog kapitalizma. Mi smo iz jednog sistema, koji je bio sistem jednakosti, ali je i uništio sam sebe, prešli u jedan surovi sistem u kojem se oni koji zarađuju na tuđoj krvi i znoju ne oporezuju adekvatno. Bez progresivnoga i diferenciranog modela oporezivanja ne možemo govoriti o socijalnoj pravičnosti. U Bosni i Hercegovini i regiji nije se učinilo ništa na tom pitanju, a nije se učinilo jer određene grupe osim kontrole ekonomskih tokova žele da kreiraju i politiku.“ Šemsudin Mehmedović podržava uvođenje apostrofiranog modela oporezivanja bogatstva i prihoda, ali smatra da takav sistem

oporezivanja ne bi trebalo da bude destimulativan ili, bolje rečeno, on tvrdi slijedeće: „Normalno je, dakle, bar meni, da oni koji imaju više mogu i treba da daju više društvu, posebno ako se tako sakupljena sredstva troše tako da iduće godine bude još više onih koji mogu platiti više poreza. Naravno, i ovdje treba uspostaviti jasne standarde i zašto ne otvoriti priliku – kao što postoji i u nekim drugim zemljama – da oni koji daju više mogu da utiču na načine i mjesta na koja će se njihova sredstva rasporediti. Smatram da takvi modeli poreza stvaraju i dodatni osjećaj pravednosti i pripadnosti društvu i da su važan element u prihvatanju toga pristupa oporezivanju.“ Martin Raguž nema dilema u pogledu uvođenja predloženog sistema oporezivanja bogatstva i prihoda u BiH; on smatra da je „(...) temelj ozbiljne države odgovorna porezna politika koja će imati instrumente da kvalitetno zahvati u prihode i bogatstvo, te da ta sredstva usmjeri u politike koje će jačati socijalno povjerenje i koheziju“. Prema tome, političke elite, sindikat, predstavnici poslodavaca i ekonomski eksperti u Bosni i Hercegovini vjeruju da bi uvođenje progresivnoga i diferenciranog modela oporezivanja bogatstva i prihoda bilo poželjno i korisno iz više razloga. Drugim riječima, vjeruje se da bi takav model oporezivanja osigurao pravedniju raspodjelu, reducirao ekonomsku nesigurnost, ojačao socijalno povjerenje i koheziju te učinio politički sistem stabilnijim. Štaviše, navedeni sistem oporezivanja bi stvorio pretpostavke za uvođenje održivih politika zasnovanih na socijalnoj demokratiji i socijalnom kapitalizmu.

Elvis Fejzić, Elmir Sadiković, Sead Turčalo

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA, SUGESTIJE I PRIJEDLOZI: O MOGUĆNOSTIMA PRIMJENE NAČELA SOCIJALNE DEMOKRATIJE I SOCIJALNOG KAPITALIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Promišljanje mogućnosti primjene socijalne demokratije i socijalnog kapitalizma u Bosni i Hercegovini nije moguće bez kritičke elaboracije njenoga ustavnog uređenja kao nejreferentnijeg faktora koji determinira institucionalni okvir i mogućnosti državnog intervencionizma u ekonomskom razvoju, socijalnim politikama, politikama obrazovanja i tržišta rada. Pri tome je važno naglasiti da naša zemlja u proces postsocijalističke tranzicije nije ušla mirnim putem; troipogodišnji rat protiv BiH skoro je u potpunosti uništio njenu ekonomsku osnovu. Uslijed posljedica rata u vremenu od 1992. do 1995. godine došlo je do etničkog čišćenja i prisilnog raseljavanja stanovništva na prostoru cijele zemlje. Prema procjenama, od 1992. do 1995. godine iz svojih domova je protjerana skoro polovina, odnosno, oko 2,2 miliona stanovnika BiH. Od tog broja oko 1,2 miliona ih je izbjeglo u treće zemlje, dok je oko

milion osoba raseljeno unutar BiH.⁵ *Dejtonskim mirovnim sporazumom* Bosna i Hercegovina je uređena kao izrazito decentralizirana država s dva entiteta koji imaju asimetričnu ustavnu strukturu i teritorijalnu organizaciju vlasti. Entitet Republika Srpska ima dvije razine teritorijalne organizacije vlasti: entitetski nivo i nivo jedinica lokalne samouprave.

Prema članu III stav 1 Ustava institucijama Bosne i Hercegovine date su nadležnosti u ovim oblastima: vanjska politika, vanjskotrgovinska politika, carinska politika, monetarna politika, finansiranje institucija i međunarodnih obaveza BiH, politika i reguliranje pitanja imigracije, izbjeglica i azila, provođenje međunarodnih i međuentitetskih krivičnopravnih propisa, uključujući i odnose s Interpolom, uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sredstava, reguliranje međuentitetskog transporta i kontrola zračnog prometa. Sve ostale „vladine funkcije i moći“ (*Dejtonski mirovni sporazum*, 1999: 54) prepuštene su entitetima. Osim situiranja najvećeg dijela ovlasti pod okrilje entiteta definiranih u diskriminatornim etničkim kategorijama, Ustav BiH je model etničke kontrole nad političkom vlasti preslikao i na institucije države garantirajući njihovu konstituciju na tripartitnoj osnovi.

Ustav Bosne i Hercegovine u članu II garantira osnovna ljudska prava i slobode, uključujući i pravo na imovinu, obrazovanje i slobodu kretanja i prebivališta. Ustav ne sadrži nijednu odredbu koja bi odredila temeljne principe privrednog poretka države. Ustavi entiteta u dijelovima koji se odnose na ljudska prava definiraju temeljne principe entitetskoga ustavnog poretka. Ti principi obuhvaćaju tržišnu privredu, socijalnu pravdu i socijalnu zaštitu, nepovredivost ljudskog dostojanstva, jednako pravo na besplatno obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i druga prava građana.

---

5 Vidi: *Informacija o stanju raseljenih osoba i povratnika u Federaciji Bosne i Hercegovine, iskazanim potrebama i mjerama*, Federalno ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica, https://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/upload/file/dokumenti/Informacija_o_stanju_raseljenih_osoba_FBiH.pdf, pristupljeno 26.6.2016.

Federacija Bosne i Hercegovine ima složeniju teritorijalnu organizaciju vlasti u kojoj pored entitetskih i lokalnih vlasti postoji i deset kantona. Kantoni kao federalne jedinice imaju široku političku autonomiju i vlastitu zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast. U isključive nadležnosti kantona spadaju: obrazovanje; kantonalna policija; kultura; stambena politika; javne službe; lokalno zemljište i poslovanje; medij; socijalna politika (podijeljena nadležnost) i turizam. Pored poslova koje obavljaju zajedno s federalnim vlastima nadležnosti kantona obuhvaćaju i sve javne poslove koji nisu izričito povjereni federalnim vlastima (član III/4 Ustava Federacije BiH, br. 1/94). Parcijalni pristupi u definiranju socijalnih prava i politika na razini entiteta i kantona po principu statusa građana, a ne stvarnih životnih potreba, pri tome često motiviranih "kupovinom glasova" u predizbornim kampanjama (bez realne ekonomske osnove za ostvarenje stečenih prava), dovode do neravnopravne raspodjele bogatstva i umjesto socijalne pravde proizvode nove socijalne nejednakosti.

* * *

U Bosni i Hercegovini, kao i drugim postsocijalističkim državama o kojima smo pisali u prethodnim dijelovima ove studije, tranzicija je bila determinirana *ad hoc* primjenom segmenata liberalizacije smatrajući da mjere političke i ekonomske liberalizacije predstavljaju ključ izgradnje mira i demokratije u postkonfliktnom društvu. Kao prioritetni zadaci postavljeni su privatizacija i deregulacija. Privatizaciju je u prvi plan stavila i Svjetska banka (WB), koja je u saradnji s Evropskom komisijom (EK) i Evropskom bankom za obnovu i razvoj (EBRD), definirala program ekonomske liberalizacije BiH. Iako su postojali početni otpori privatizacijskoj politici, politička elita je shvatila da najavu međunarodne zajednice o privatizaciji na entitetskome, pa čak i kantonalnom nivou u Federaciji BiH, može iskoristiti kao mehanizam vlastitog bogaćenja, kontrole potencijalnog biračkog tijela, ali i onemogućavanja uspostave jedinstvenoga ekonomskog prostora.

Insistiranjem na promptnoj deregulaciji tržišta i privatizaciji državnih poduzeća dat je prostor novoj ekonomskoj eliti proizašoj iz rata da konsolidira i proširi svoj utjecaj u političkom životu dejtonske države te dodatno segmentira društvo povećavajući diskrepanciju između bogatih i siromašnih. Politička nestabilnost, asimetrično ustavno ustrojstvo države s dva entiteta i tri konstitutivna naroda, strukturalno slabe centralne institucije države, loš i neuređen sistem horizontalne i vertikalne teritorijalne organizacije te podjela nadležnosti u vršenju vlasti limitirajući su institucionalni faktori koji onemogućavaju situiranje vrijednosti socijalne tržišne privrede u uvjetima postsocijalističke tranzicije i koji proizvode socijalne nejednakosti za najšire slojeve stanovništva.

SUGESTIJE I PRIJEDLOZI

U završnom dijelu ponudili smo dvanaest prijedloga koji mogu poslužiti kao osnova za ustavne reforme i donošenje nove zakonske regulative u Bosni i Hercegovini iz sfere ekonomske i političke prakse. Klasificirali smo ih po kategorijama. Prvu kategoriju čine prijedlozi za koje smatramo da ih je moguće najlakše implementirati. Drugu kategoriju predstavljaju prijedlozi za koje je potrebno značajnije zagovaranje kako bi politički akteri pristali na njihovu implementaciju. U trećoj kategoriji se nalaze prijedlozi koje je najteže implementirati budući da bi zahtijevali duboke zahvate za koje politički akteri do sada nisu pokazali spremnost.

Prva kategorija

- U uvjetima postsocijalističke tranzicije potrebno je sačuvati preuzete pozitivne vrijednosti, elemente i praktična iskustva u sferi socijalne politike iz vremena socijalističkoga samoupravnog sistema i učiniti ih održivim u doba globalizacije. To se, u prvom redu, odnosi na

različite oblike socijalnih davanja za nezaposlene građane i invalidne osobe, subvencije u oblasti obrazovanja, populacijske politike i sl.

- Umjerene partije političke ljevice, desnice i centra u Bosni Hercegovini trebale bi sarađivati na definiranju i realiziranju politika utemeljenih na socijalnoj demokratiji i socijalnom kapitalizmu.
- Državnoj vlasti⁶ treba dati efikasniju regulacijsku moć u obrazovnom sistemu, odnosno uvesti bolju kontrolu nad sistemom javnoga i privatnog obrazovanja – kako bi se eliminirale loše prakse u ovoj oblasti koje se odnose na kadrovsku politiku i nastavni proces, a naročito one djelatnosti koje se vezuju za kvalitet rada privatnih ustanova visokog obrazovanja – pri čemu se ne smije ugroziti akademska autonomija.
- Državna vlast treba stvoriti uvjete u kojima će građani istovremeno i ravnopravno koristiti usluge javnoga i privatnog zdravstva u okviru obaveznoga zdravstvenog osiguranja, ali država treba sačuvati primarnu regulacijsku moć u sferi zdravstvene politike.
- U penzionom sistemu zadržati dominaciju modela obaveznoga javnog penzionog osiguranja.

Druga kategorija

- Stvoriti pretpostavke za implementiranje industrijske demokratije u privrednoj sferi. Na taj način se širi milje građanske participacije na ekonomski sektor. Potrebno je, prije svega, osnažiti moć sindikata i prilagoditi zakonsku regulativu u oblasti rada – bez toga se

---

6 Pod ovim pojmom ne podrazumijeva se samo vlast na nivou države BiH nego svi nivoi vlasti u državi.

industrijska demokratija ne može uspješno provoditi u praksi – kako bi radnici u javnome i privatnom sektoru mogli efektivno participirati u privrednim poslovima. Iako se neke partije političke ljevice u BiH u svojim stranačkim programima zalažu za uvođenje i jačanje industrijske demokratije, one ne ulažu dovoljno truda u praktičnu realizaciju ovog zahtjeva.

- Kroz proces reindustrijalizacije i podsticanje izvozne politike treba stvoriti održivu ekonomsku osnovu za implementaciju politika zasnovanih na socijalnom kapitalizmu. Reindustrijalizacija treba da bude utemeljena na jačanju primarne i sekundarne industrije, a posebno prerađivačke industrije povezane s poljoprivredom i metalurgijom. To su poslovi u kojima su se već uspješno dokazala bosanskohercegovačka poduzeća – kao što su, naprimjer, velike agrokorporacije *UPI*, *Hepok* i *Agrokomerc* – u socijalističkoj Jugoslaviji.
- U sklopu reforme porezne politike stvoriti pretpostavke za uvođenje progresivnoga i diferenciranog modela oporezivanja bogatstva i prihoda.
- Ne bi se smjela dopustiti radikalna deregulacija državne vlasti u sferi javnih poslova i usluga – donošenjem novih zakona koji se odnose na tu oblast, a neki su predviđeni u *Reformskoj agendi* – zato što socijalna ekonomija nalaže da država treba da zadrži stratešku ulogu u ovoj sferi.
- Ne treba dopustiti nepromišljenu privatizaciju, rasprodaju i ustupanje prirodnih resursa, javnih dobara i strateških javnih kompanija. Treba donijeti efikasniji zakon o koncesijama koji će djelotvornije štiti interese države, a uz to se ne bi smjela dopustiti privatizacija strateških javnih poduzeća koja imaju perspektivu i mogu uspješno poslovati iako to nalažu međunarodne finansijske institucije.

Treća kategorija

- Trebalo bi postepeno stvarati preduvjete za uvođenje funkcionalne i djelotvorne fiskalne i monetarne politike u BiH. Finansijska stabilnost države ne bi smjela zavisiti od volje međunarodnih finansijskih institucija. Ona bi trebala biti bazirana na održivoj i autonomnoj privrednoj djelatnosti koja je zasnovana na politici reindustrijalizacije, što bi rasteretilo razvoj maloga i srednjeg poduzetništva, odnosno oslobodilo ga sindroma *prevelikih očekivanja*. Sistem socijalne ekonomije moguće je razvijati jedino u uvjetima finansijske održivosti i autonomije.
- Ustavom Bosne i Hercegovine osigurati garanciju temeljnih socijalnih prava građana, čime će se stvoriti osnova za regulaciju, implementaciju i harmonizaciju socijalnih politika na svim nivoima vlasti.

BIOGRAFIJE AUTORA

Elvis Fejzić rođen je 1982. godine u Fojnici. Diplomski i magistarski studij apsolvirao je na Odsjeku za politologiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, a na ovom fakultetu doktorirao je 2014. godine.

Predaje – u zvanju docenta – na predmetima *Država i globalizacija*, *Historija socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini*, *Moderna politička misao u Bosni i Hercegovini*, *Upravljanje državom*, *Političke ideologije*, *Globalizacija i političko upravljanje* i *Teorije globalizacije*. Od 2014/2015. akademske godine jedan je od predavača na predmetu *Savremena država* – na Interdisciplinarnom doktorskom studiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Autor je knjige *Transformacija upravljanja državom: korporacijski imperijalizam na djelu* (Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2016). Koautor je knjige *Razgovor o ljevici: identitet, kriza i izazovi u Bosni i Hercegovini danas* (Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015). Objavio je više od dvadeset znanstvenih radova i kritičkih osvrtu u referentnim domaćim i inostranim naučnim publikacijama. Njegov primarni znanstveni i istraživački interes vezan je za političku teoriju, historiju političke misli, političke ideologije, teorije i politike globalizacije, teorije vlasti i demokratije, modele upravljanja državom, političke institucije, političke partije, vaninstitucionalne aktere politike i političko ponašanje.

Član je redakcije u časopisu *Godišnjak BZK Preporod*. Bio je član redakcije u časopisima *Godišnjak* Fakulteta političkih nauka u Sarajevu i *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*. Sudjelovao je – kao organizator, sekretar ili referent – u radu više međunarodnih i domaćih znanstvenih konferencija,

okruglih stolova i radionica. Bio je saradnik na međunarodnom naučnoistraživačkom projektu 'Negotiating Modernity: History of Modern Political Thought in East-Central Europe' (2008-2013 – supported by the European Research Council).

Elmir Sadiković je vanredni profesor koji predaje predmete: *Lokalna i regionalna samouprava, Javna uprava, Savremeni politički sistemi i Evropski regionalizam*. Rođen je 1977. godine u Sarajevu. Osnovnu školu je završio u Hadžićima, a gimnaziju u Kelnu. Tokom studija na Odsjeku za politologiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu bio je stipendist Fondacije *Heinrich Boell*. Akademske 2002./2003. godine bio je na studijskom boravku na *Friedrich Alexander Univerzitetu* u Nirnbergu. Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu završio je postdiplomski studij, odbranio magistarski rad i doktorsku disertaciju. Sudjelovao je u radu više naučnih konferencija u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Bio je angažovan od strane državnih institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija kao predavač na više seminara i projekata u oblastima reforme lokalne samouprave i javne uprave te evropskih integracija. Učestvovao je u realizaciji više međunarodnih i domaćih naučnoistraživačkih projekata. Objavio je dvije knjige: *Evropa regija – kohezijska politika Evropske unije i zapadni Balkan* i *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini* (u koautorstvu sa prof. dr. Mirkom Pejanovićem), te više od 20 naučnih i stručnih radova u indeksiranim časopisima i zbornicima radova u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Na doktorskim studijima Fakulteta političkih nauka bio je predavač predmeta *Globalizacija i multirazinsko upravljanje*.

Sead Turčalo rođen je 1978. godine u Sarajevu. Docent je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Doktorsku disertaciju *Realistička teorija međunarodnih odnosa u interpretaciji kritičke geopolitike* odbranio je u junu 2014. godine.

Predaje na kolegijima *Međunarodna sigurnost*, *Međunarodna zajednica i upravljanje konfliktima* i *Geopolitika* na prvom i drugom ciklusu studija odsjeka Politologije i Sigurnosnih i mirovnih studija. Na doktorskim studijima Fakulteta političkih nauka bio je predavač predmeta *Geopolitičke studije savremenog svijeta*.

Objavio je i uredio šest knjiga i studija, 12 poglavlja u knjigama i zbornicima te više stručnih i znanstvenih radova u referentnim domaćim i međunarodnim časopisima, između ostalog: *Geopolitičko kodiranje Bosne i Hercegovine u obrazovnom sistemu*, u: *Dejtonski mirovni sporazum i budućnost Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti BiH; *NATO Integration of Bosnia and Herzegovina: The pursuit of local ownership in externally-led state building (co-authored)* *Croatian International Relations Review*. Volume 20, Issue 71, Pages 71–90, November 2014; *The geopolitical dimensions of the crisis in Ukraine and reflections on Bosnia and Herzegovina* (koautor) *Democracy and Security in Southeastern Europe*. Vol. 5, Issue 1/2, pp. 7–15, November/December 2014. *Bosnia and Herzegovina: The International Administration of a Captured Country* (koautor) u: *Džihić, Vedran & Daniel S. Hamilton (2012). Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community*, Center for Transatlantic Relations, Johns Hopkins U.-SAIS, pp.61-80.

Učestvovao je na većem broju naučno-stručnih konferencija te kao istraživač saradivao u nekoliko domaćih i međunarodnih projekata. Bio je član izvršnog uredništva *Godišnjaka* Fakulteta političkih nauka. Od 2012. do 2015. godine bio je glavni urednik časopisa *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, koji izdaje Fakultet političkih nauka, te izvršni urednik bilingualnog referentnog stručnog časopisa *Demokracija i sigurnost u jugoistočnoj Evropi*, koji izdaje nevladina organizacija *Atlantska inicijativa* iz Sarajeva.

LITERATURA

SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: PRIMARNA OBILJEŽJA SOCIJALNOG TRŽIŠTA I SOCIJALNE EKONOMIJE

- Beck, Ulrich (2004). *Moć protiv moći u doba globalizacije: Nova svjetska politička ekonomija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bennett, A. Leroy; Oliver, K. James (2003). *Međunarodne organizacije*. Zagreb: Politička kultura.
- Bobbio, Norberto (1998). *Desnica i ljevica: Razlozi i značenja jednog političkog razlikovanja*. Split: Feral Tribune.
- Bruckner, Pascal (2004). *Bijeda blagostanja: Tržišna religija i njezini neprijatelji*. Zagreb: Algoritam.
- Burnet, Thom; Games, Alex (2006). *Tko doista vlada svijetom? Rat između globalizacije i demokracije*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Callinicos, Alex (2009). *Protiv trećeg puta: Antikapitalistička kritika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Cooper, Robert (2009). *Slom država: Poredak i kaos u 21. stoljeću*. Zagreb: Profil International.
- Crouch, Colin (2007). *Postdemokracija: Političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori.
- Crouch, Colin; Streeck, Wolfgang, ed. (2006). *The Diversity of Democracy: Corporatism, Social Order and Political Conflict*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.

- Dal, Robert (1993). *Uvod u ekonomsku demokratiju*. Beograd: Savremena administracija.
- Fejzić, Elvis (2013). *Država, demokratija i multinacionalne korporacije: Prilog kritici korporacijskog imperijalizma*. Gradačac: časopis *Diwan*, XV-XVI., broj 35-36.
- Fejzić, Elvis (2015). *Savremeni korporativizam i političko upravljanje: Neoliberalna politika na djelu*. Sarajevo: *Godišnjak BZK Preporod*, godina XV., br. 15.
- Fejzić, Elvis (2014). *Upravljanje državom u doba globalizacije*. Sarajevo: časopis *Uprava*, godina V., br. 10.
- Freeden, Michael, ur. (2006). *Političke ideologije: Novi prikaz*. Zagreb: Algoritam.
- Giddens, Anthony (1999). *Treći put: Obnova socijaldemokracije*. Zagreb: Politička kultura.
- Gray, John (2002). *Lažna zora: Iluzije globalnog kapitalizma*. Zagreb: Masmedia.
- Grejam, Dankli (2005). *Slobodna trgovina: Mit, stvarnost i alternative*. Novi Sad: Svetovi.
- Harvey, David (2013). *Kratka povijest neoliberalizma*. Zagreb: V.B.Z.
- Hejvud, Endru (2005). *Političke ideologije: Uvod*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Krugman, Paul (2010). *Savjest liberala: s autorovim predgovorom o aktualnim pitanjima*. Zagreb: Algoritam.
- Kulić, Slavko (2004). *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam: Rat za dominaciju ili za bolji svijet*. Zagreb: Prometej.
- Ofe, Klaus (1999). *Modernost i država: Istok, Zapad*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ougaard, Morten (2004). *Political Globalization: State, Power and Social Forces*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Piketty, Thomas (2015). *Kapital u dvadeset prvom vijeku*. Sarajevo: Buybook.

- Polanyi, Karl (1999). *Velika preobrazba: Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Rodrik, Deni (2013). *Paradoks globalizacije: Zašto svetsko tržište, države i demokratija ne idu zajedno*. Beograd: Službeni glasnik.
- Sampson, G. P., ed. (2001). *The Role of the WTO in Global Governance*. Tokyo: United Nations University Press.
- Sol, Džon Ralston (2011). *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*. Beograd: Arhipelag.
- Šolte, Jan Art (2009). *Globalizacija: Kritički uvod*. Podgorica: CID.
- Stiglitz, Joseph E. (2009). *Uspjeh globalizacije: Novi koraci do pravednoga svijeta*. Zagreb: Algoritam.
- Stuart, Sim (2006). *Svijet fundamentalizma: Novo mračno doba dogme*. Zagreb: Planetopija.
- Zgodić, Esad (2015). *O državama: Kritički pojmovnik statologije*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

DEMOKRATSKI REŽIMI, SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: LIBERALNO-DEMOKRATSKA ISKUSTVA

- Administracija i državna služba u 27 država EU* (2008). Beograd: Biro za planiranje i međunarodne odnose, Generalni direktorat za javnu upravu i državnu službu.
- Baggessen Klitgaard, Michael (2007). *Why are they doing this? Social Democracy and Market - Orientated Welfare State Reforms*. Tylor & Francis Online: West European Politics 1.
- Esping-Andersen, Gosta (1999). *The Social Foundations of Postindustrial Societies*. Oxford University Press.
- Giddens, Anthony (1999). *Treći put: Obnova socijaldemokracije*. Zagreb: Politička kultura.
- Heclo, Hugh, und Henrik Madsen (1987). *Policy and Politics in Sweden. Principled Pragmatism*. Philadelphia: Temple University Press.

- Hinrichs, K., W. Merkel (1987). *Der Wohlfahrtsstaat Schweden: Was bleibt vom Modell? In: Aus Politik und Zeitgeschichte*. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, 19. Dezember. Bonn: Bundeszentrale fuer politische Bildung.
- Knoll, Michael (2013). *Alfred Müller-Armack: Geistiger Vater der Sozialen Marktwirtschaft?* München: GRIN Verlag GmbH.
- Kühn, Stefan (1999). *Komplementärer Regionalismus*. Düsseldorf: Hans-Böckler-Stiftung.
- Markus, Crepez i Jurg, Steiner (2007). *European Democracies*. New York: Pearson Education, Inc.
- Meidner, R., A. Hedborg (1984). *Modell Schweden. Erfahrungen einer Wohlstandsgesellschaft*. Berlin: Internationales Institut für Management und Verwaltung/Arbeitsmarktpolitik). Frankfurt am Main/New York: Campus Verlag.
- Michaela J. Holz (2011). *Die Soziale Marktwirtschaft im internationalem Vergleich – Deutschland, Schweden und Gross Britanien*. Gutersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Offe, Claus (1999). *Modernost i država*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ptak, Ralf (2004). *Vom Ordoliberalismus zur Sozialen Marktwirtschaft – Stationen des Neoliberalismus in Deutschland*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Reza Fazeli & Rafat Fazeli (2012). *The Welfare State and the Market Economy: The American and German Experiences of Social Policy*. Pula: Economic Research / Ekonomska istraživanja, Vol. 25.
- Transistion in central and eastern European Countries: Expiriences and future Perspectives*, (2007). Zbornik radova, ur. Pero Maldini i Davorka Vidović, Zagreb: Centar za politološka istraživanja i Univerzitet u Dubrovniku.
- Oschmiansky, Frank (2010). *Das Konzept der aktiven Arbeitsmarktpolitik*, Bonn: Bundescentrale fuer politische Bildung.
- Hepp, Gerd (2013). *Der Staat als Akteur in der Bildungspolitik*. Bonn: Bundescentrale fuer politische Bildung.

Hohmann, K., Schoenwitz, D., Weber, H.J., Friedrich Wuensch, H. (1988). *Das Soziale in der Sozialen Marktwirtschaft*, Stuttgart, New York: Gustav Fischer Verlag.

DEMOKRATSKI REŽIMI, SOCIJALNA DEMOKRATIJA I SOCIJALNI KAPITALIZAM: POSTSOCIJALISTIČKA ISKUSTVA

Aidukaite, Jolanta. "From Universal System Of Social Policy To Particularistic? The Case Of The Baltic States". *Communist and Post-Communist Studies* 36.4 (2003): 405-426. Web.

Aidukaite, Jolanta. "Old Welfare State Theories And New Welfare Regimes In Eastern Europe: Challenges And Implications". *Communist and Post-Communist Studies* 42.1 (2009): 23-39. Web.

Augusztinovics, Maria. "Problemi u oblikovanju mirovinskog sustava". *Socijalna država u 21. stoljeću – privid ili stvarnost*. Siniša Zrinščak. 1st ed. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006. 333-348. Print.

Balan, Emilia Mary. "Labor Market And Social Protection In Central And East European Countires". *Knowledge Horizons - Economics* 7.2 (2015): 46-50. Print.

Ball, Stephen and Deborah Youdell. *Education International Hidden Privatisation In Public Education*. Education International, 2008. Print.

Bejaković, Predrag. "Mjere aktivne politike zapošljavanja u svijetu i Hrvatskoj". *Socijalne reforme - sadržaj i rezultati*. Drenka Vuković i Mihail Arandarenko. 1st ed. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2011. 170-182. Print.

Bonoli, Đulijano. "Politička ekonomija aktivnih mera na tržištu rada". *Socijalne reforme - sadržaj i rezultati*. Drenka Vuković i Mihail Arandarenko. 1st ed. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2011. 147-169. Print.

- BÖS, DIETER. "PRIVATIZATION IN EUROPE: A COMPARISON OF APPROACHES". *Oxford Review of Economic Policy* 9.1 (1993): 95-111. Web.
- Bukodi, Erzsebet and Peter Robert. "Hungary". *Europe Enlarged. A Handbook Of Education, Labour And Welfare Regimes In Central And Eastern Europe*. Irene Kogan, Michael Gebel and Clemens Noelke. 1st ed. Bristol: The Policy Press, 2008. 183-212. Print.
- Cerami, Alfio and Paul Stubbs. *Post-Communist Welfare Capitalisms: Bringing Institutions And Political Agency Back In*. Zagreb: The Institut for Economics, 2011. Print. EIZ Workin Papers.
- Cristina, Mocanu. "Romania". *Europe Enlarged. A Handbook Of Education, Labour And Welfare Regimes In Central And Eastern Europe*. Irena Kogan, Michael Gebel and Clemens Noelke. 1st ed. Bristol: The Policy Press, 2008. 295-322. Print.
- Dobbins, Michael. *Higher Education Policies In Central And Eastern Europe*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011. Print.
- Eszes, Istvan. "Higher Education In The Central And Eastern European Countires (Ceecs)". *BUSINET Conference*. 1997. Print.
- European Trade Union Committee for Education,. *The State Of Funding In Education, Teachers' Working Conditions, Social Dialogue And Trade Union Rights In Central And Eastern European Countries*. Bruxelles: European Trade Union Committee for Education, 2016. Print.
- Gebel, Michael. *Europe Enlarged. A Handbook Of Education, Labour And Welfare Regimes In Central And Eastern Europe*. Irena Kogan, Michael Gebel and Clemens Noelke. 1st ed. Bristol: The Policy Press, 2008. 7-34. Print.
- Gebel, Michael. "Labour Markets In Central And Eastern Europe". *Europe Enlarged*. Irene Kogan, Michael Gebel and Clemens Nolle. 1st ed. Bristol: Policy, 2008. Print.

- GVG - Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und -gestaltung,. *Czech Republic Country Study*. 2003. Print. Study On The Social Protection Systems In The 13 Applicant Countries.
- GVG - Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und -gestaltung,. *Poland - Country Study*. 2003. Print. Study On The Social Protection Systems In The 13 Applicant Countries.
- GVG - Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und -gestaltung,. *Slovenia - Country Study*. 2003. Print. Study On The Social Protection Systems In The 13 Applicant Countries.
- GVG - Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und -gestaltung,. *Bulgaria - Country Study*. 2003. Print. Study On The Social Protection Systems In The 13 Applicant Countries.
- Ingłot, Tomasz. *Welfare States In East Central Europe, 1919-2004*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. Print.
- International Trade Union Confederation,. *ITUC Global Rights Index. The World'S Worst Countries For Workers*. ITUC, 2014. Web. 6 June 2016.
- Kogan, Irena, M Gebel, and Clemens Noelke. *Europe Enlarged*. Bristol: Policy, 2008. Print.
- Kolodko, Grzegorz W. "Stabilization, Recession And Growth In A Postsocialist Economy". *MOCT-MOST* 3.1 (1993): 3-38. Web.
- Kostova, Dobrinka. "Bulgaria". *Europe Enlarged. A Handbook Of Education, Labour And Welfare Regimes In Central And Eastern Europe*. Irena Kogan, Michael Gebel and Clemens Noelke. 1st ed. Bristol: The Policy Press, 2008. 97-122. Print.
- Lesch, Hagen. "Trade Union Density In International Comparison". *CESifo Forum* 5.4 (2004): 12-19. Print.
- Lewis, M. "Informal Payments And The Financing Of Health Care In Developing And Transition Countries". *Health Affairs* 26.4 (2007): 984-997. Web.
- Lipton, David, Jeffrey Sachs, and Lawrence H. Summers. "Privatization In Eastern Europe: The Case Of Poland". *Brookings Papers on Economic Activity* 1990.2 (1990): 293. Web.

- Lošonc, Alpar. POSTOJI LI MOGUĆNOST INSTALIRANJA SOCIJALNOG KAPITALIZMA U POSTSOCIJALISTIČKOJ TRANZICIJI. *Sociologija* XLIX.2 (2007): 97-116. Print.
- Nemec, Juraj et al. "Health Policy In The Czech Republic: General Character And Selected Interesting Aspects". *Central European Journal of Public Policy* 9.1 (2015): n. pag. Web.
- Noelke, Clemens. "Social Protection, Inequality And Labour Market Risks In Central And Eastern Europe". *Europe Enlarged. A Handbook Of Education, Labour And Welfare Regimes In Central And Eastern Europe*. Irena Kogan, Michael Gebel and Clemens Noelke. 1st ed. Bristol: The Policy Press, 2008. 63-96. Print.
- Offe, Claus. *Modernost i država*. Beograd: Filip Visnjic, 1999. Print.
- Orenstein, Mitchell A. "Postcommunist Welfare States". *Journal of Democracy* 19.4 (2008): 80-94. Web.
- Pavlova, Milena, Wim Groot, and Frits van Merode. *FORMAL AND INFORMAL OUT-OF-POCKET PAYMENTS FOR HEALTH CARE SERVICES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES*. 2013. Web. 12 May 2016. ASSPRO CEE 2007.
- "Pension System In Slovenia – Pension Funds Online". *Pensionfundsonline.co.uk*. N.p., 2016. Web. 25 May 2016.
- Pesliakaite, Jurgita. *Determinants Of Unemployment In CEE-10 Economies: The Role Of Labour Market Institutions And The Macroeconomic Environment In 2002{2012*. Munich: University Library of Munich, 2015. Print. MPRA Paper.
- Polese, Abel, Jeremy Morris, and Borbála Kovács. "Introduction: The Failure And Future Of The Welfare State In Post-Socialism". *Journal of Eurasian Studies* 6.1 (2015): 1-5. Web.
- Radin, Dagmar. "The Effect Of EU Membership On The Health Care Systems Of Member Countries In Central And Eastern Europe". *Politička Misao* 50.5 (2013): 141-154. Print.
- Radin, Dagmar. "The Impact Of The World Bank On Health Care Reform In Transitional Economies". *Politička misao* XL.5 (2003): 30-51. Print.

„Polazeći od implicitnog uvjerenja da je moguće *obuzdati* kapital i njegovo patološko htijenje profita, autori prihvataju, slijede i brane viziju socijalnog kapitalizma kao oblika njegovog *pripitomljavanja* ili metode i forme njegove *humanizacije* – kao da je moguć *kapitalizam s ljudskim licem*. ... To što se naziva socijalnim kapitalizmom, prema tome, još uvijek odolijeva centrima *otuđene* ekonomske moći, mada je, po našem mišljenju, daleko od ideala humaniziranog kapitalizma. Vjeruju autori da je moguće harmonizirati logiku *kapitala*, *nevidljive ruke tržišta* i *socijalne solidarnosti* s onima koji su ekonomski deklasirani ili su zbog niza drugih razloga prinuđeni da osiguravaju pretpostavke života i dostojanstven život u medijumu *asistentske države*. ... Posebno smatram motivirajućim njihovo nastojanje da osmisle mogućnosti primjene načela ili doktrine socijalnog kapitalizma i socijalne demokratije na postsocijalističko bosanskohercegovačko društvo.“

Prof. dr. Esad Zgodić

„*Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam: o mogućnostima praktične primjene u Bosni i Hercegovini* – trojice bosanskohercegovačkih politologa mlađe generacije – važno je analitičko-istraživačko štivo visokog stepena teorijske kohabitacije, pa bez obzira što je sama struktura rukopisa podijeljena na tri autonomne istraživačke cjeline oko kojih se `vrte` ostali prilozii, rezultanta je zajednička: ovo je integralni rukopis koji baca dodatno svjetlo na jednu od najugroženijih tekovina sveukupnoga čovjekovog putovanja meandrima historije. ... Dakle, ova trijada mišljenja, prijedloga i zaključaka svojevrsna je, izrazito koherentna i plauzibilna platforma za postepenu transformaciju svijeta rada i kapitala, transformaciju koja zaziva sposobnost i mogućnost države da unutar socijalne privrede i općenito, socijalne ekonomije, izgradi svoju autoritativnu poziciju, s onu stranu opresivne uravnilovke, ali i neoliberalne hegemonije koja je, da se ne lažemo, još uvijek ključni gospodar Ovoga Povijesnog Trenutka, što nije mimoišlo ni našu zemlju.“

Prof. dr. Nerzuk Ćurak

- Rechel, Bernd and Martin McKee. "Health Reform In Central And Eastern Europe And The Former Soviet Union". *The Lancet* 374.9696 (2009): 1186-1195. Web.
- Sachs, J. "The Economic Transformation Of Eastern Europe: The Case Of Poland". *The American Economist* 36.2 (1992): 3-11. Web.
- Scarpetta, Stefano. "Employment Protection". *The IZA World of Labor* (2014): n. pag. Web.
- Svejnar, Jan and Daniel Munich. "Unemployment In East And West Europe". *SSRN Electronic Journal* n. pag. Web.
- Svejnar, Jan. *Labor Market Flexibility In Central And East Europe*. UNIVERSITY OF MICHIGAN BUSINESS SCHOOL, 2002. Print. William Davidson Working Paper.
- Vasilache, Simona, Temesi Jozsef, and Alina Mihaela Dima. "HIGHER EDUCATION REFORMS IN EASTERN EUROPE. A HUNGARIAN-ROMANIAN CASE STUDY". *Management & Marketing* 7.2 (2012): 295-322. Print.
- Vodopivec, Milan, Andreas Wörgötter, and Dhushyanth Raju. "Unemployment Benefit Systems In Central And Eastern Europe: A Review Of The 1990S". *Comp Econ Stud* 47.4 (2005): 615-651. Web.
- Vuković, Drenka i Arandarenko, Mihail. *Socijalne reforme*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 2011. Print.
- Wallich, Christine I. "What S Right And Wrong With World Bank Involvement In Eastern Europe". *Journal of Comparative Economics* 20.1 (1995): 57-94. Web.
- Zrinščak, Siniša. *Socijalna država u 21. stoljeću – privid ili stvarnost?* Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta, 2006. Print.
- Zrinščak, Siniša. "Socijalna politika u kontekstu korijenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja". *Socijalna država u 21. stoljeću – privid ili stvarnost*. Siniša Zrinščak. 1st ed. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006. 183-218. Print.

INTERVJUI S PREDSTAVNICIMA SINDIKATA, UDRUŽENJA POSLODAVACA, POLITIČKE ELITE I AKADEMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Esad Zgodić, redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Razgovarano 20. 6. 2016.
2. Suad Ećo, član Upravnog odbora Udruženja poslodavaca FBiH i generalni direktor firme *Ećo Company*. 20. 6. 2016.
3. Kadrija Hodžić, redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. 20. 6. 2016.
4. Elvir Čizmić, vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. 24. 6. 2016.
5. Šemsudin Mehmedović, poslanik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH (Stranka demokratske akcije – SDA). 24. 6. 2016. godine
6. Senaid Begić, član Predsjedništva Socijaldemokratske partije BiH (SDPBiH), predsjednik KOSDPBiH u Zeničko-dobojskom kantonu i poslanik u Skupštini Zeničko-dobojskog kantona. 27. 6. 2016.
7. Damir Miljević, ekonomski analitičar i konsultant u Udruženju za promociju kontrolinga. 27. 6. 2016.
8. Matej Živković, docent na Ekonomskom fakultetu – *Sarajevo School of Science and Technology*. 28. 6. 2016.
9. Lazar Prodanović, poslanik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH (Savez nezavisnih socijaldemokrata – SNSD). 28. 6. 2016.
10. Admir Terzić, član predsjedništva Sindikata srednjeg i visokog obrazovanja, odgoja, nauke i kulture BiH (SSVOONKBiH), predsjednik KOSSVOONKBiH. 29. 6. 2016.
11. Martin Raguž, delegat u Domu naroda BiH (HDZ 1990). 29. 6. 2016.